

M

164.553

HONISMERET KÖNYVE

BARABÁS ENDRE, BODOR ANTAL dr., BUDAY LÁSZLÓ
dr., CHOLNOKY JENŐ dr., FARAGÓ EDE, FODOR
FERENC dr., HELLER FARKAS dr., KOVÁCS IMRE,
KÓSZEGI LÁSZLÓ, LE PLAY, LUBY MARGIT, LÜKŐ
GÁBOR, MÉSZÁR OSZKÁR dr., MIKLAY PÉTER dr.,
SZABÓ ZOLTÁN, SZEIBERT JÁNOS dr., SZENDREY
ZSIGMOND, VÁRADI JÓZSEF, WITTIG GUSZTÁV dr.

TANULMÁNYAI

ELŐSZÓT ÍRTA

STEINECKER FERENC dr.

SZERKESZTETTE

BODOR ANTAL dr.

BUDAPEST, 1935.

KIADJA A MAGYAR TÁRSASÁG FALUKUTATÓ INTÉZETE

Ára: 3 pengő.

Magyar Társaság

Elnöke: Szontagh Tamás dr.

Falukutató Intézete: Budapest, IV., Szerb-utca 23. sz.

Elnök: Steinecker Ferenc dr.

Ügyvezető: Bodor Antal dr.

A Társaság Falukutató Intézete részben gyakorlati célok előmozdítása érdekében a falvak tudományos vizsgálatával foglalkozik s az e téren különböző irányban működő szervezetek és szakemberek közt kapcsolatot, részben pedig munkaközösséget létesít.

A falvak multjának, mai állapotainak s a tennivalóknak helyes megismerését elősegíti, e végből vezérfonalakat, a különböző falutípusokról pedig monográfiákat és szociográfiákat ad ki s a legkiválóbb kutatókat pályadíjakkal jutalmazza. A főiskolai ifjúság falumunkáját anyagilag is támogatja.

A Magyar Társaság újabb kiadványai.

- Gesztelyi Nagy László dr.: A magyar tanya. (Elfogyott.)
Bodor Antal dr.: A falu megismerése. (1.— P.)
— — Rural analysis. (1.— P.)
A honismeret és falukutatás irodalma. (1.50 P.)
A Magyar Társaság és Falukutató Intézete évkönyve. (3.— P.)
A honismeret könyve. (3.— P.)
Barabás Endre: A falukutatás és a tanítók. (—50 P.)
Gesztelyi Nagy László dr.: A tanyavilág élete. (Elfogyott.)
Váczy Elemér: A Magyar Gazdaságtörténeti Szemle repertórium
1894—1906. (2.— P.)
Váradi József: Széchenyi és a honismeret. (—50 P.)
Tessedik Sámuel önéletrajza. (—50 P.)
Bodor A., A falukutatás vezérfonala. (1.50 P.)
Kőszegi László: Művészetünk világértékei. I. (bevezetéssel a műreme-
kek szemléletébe) (1.— P.)
Némethy Béla dr.: Hol van az ország telepítési területe? (2.— P.)
Szabados Mihály dr.: Földbérletszövetkezeti mozgalom és a munkás-
kérdés Olaszországban. (2.— P.)
Szendrey Zsigmond: Néphagyományok gyűjtésének módszere. (—50 P.)
Mészár Oszkár dr.: A községmonográfiákról. (—50 P.)
Szeibert János dr.: Német, orosz és amerikai falukutatás. (—50 P.)

Kaphatók:

KÓKAI LAJOS főbizományosnál, Bp., IV., Kammermayer K.-u. 3.

HONISMERET KÖNYVE

BARABÁS ENDRE, BODOR ANTAL dr., BUDAY LÁSZLÓ
dr., CHOLNOKY JENŐ dr., FARAGÓ EDE, FODOR
FERENC dr., HELLER FARKAS dr., KOVÁCS IMRE,
KŐSZEGI LÁSZLÓ, LE PLAY, LUBY MARGIT, LÜKŐ
GÁBOR, MÉSZÁR OSZKÁR dr., MIKLAY PÉTER dr.,
SZABÓ ZOLTÁN, SZEIBERT JÁNOS dr., SZENDREY
ZSIGMOND, VÁRADI JÓZSEF, WITTIG GUSZTÁV dr.

TANULMÁNYAI

ELŐSZÓT IRTA

STEINECKER FERENC dr.

SZERKESZTETTE

BODOR ANTAL dr.

BUDAPEST, 1935.

KIADJA A MAGYAR TÁRSASÁG FALUKUTATÓ INTÉZETE

Tartalomjegyzék.

Előszó. Írta: <i>Steinecker Ferenc dr.</i>	3
Benkő József 1740—1814.	8
Széchenyi és a honismeret. Írta: <i>Váradi József.</i>	9
Keleti Károly és a falukutatás. Írta: <i>Bodor Antal dr.</i>	17
Az adatszolgáltatók lelki diszpozíciói. Írta: <i>Buday László dr.</i>	22
Sociológia és sociográfia. Írta: <i>Heller Farkas dr.</i>	25
Szülőföldismeret. Írta: <i>Fodor Ferenc dr.</i>	26
Orbán Balázs, a Székelyföld ismertetője.	36
A falukutatás és a tanítók. Írta: <i>Barabás Endre.</i>	37
Mit és hogyan kell a turistának gyűjteni? Írta: <i>Cholnoky Jenő dr.</i>	45
A néphagyományok gyűjtésének módszere. Írta: <i>Szendrey Zsigmond.</i>	52
A hatvani jobbágy társadalomrajza 1846-ban. Írta: <i>Le Play.</i>	63
A néprajzi gyűjtés módja. Paraszttrendtartás. Falucsúfolók. Írta: <i>Luby Margit.</i>	72
A községi monográfiákról. Írta: <i>Mészár Oszkár dr.</i>	79
A német, orosz és amerikai falukutatás. Írta: <i>Szeibert János dr.</i>	104
A román „monográfisták” falukutató munkája. Írta: <i>Lükő Gábor.</i>	117
Ráckeve krónikáskönyve. (1605—1834.)	124
A Magyar Szociográfiai Intézet szervezete és gyűjteményei. Írta: <i>Niklay Péter dr.</i>	135
A Turul Szövetség falumunkája.	138
Az Országos Széchenyi Szövetség falumunkája. Írta: <i>Wittig Gusztáv dr.</i>	140
A cserkészek falumunkája. Írta: <i>Faragó Ede.</i>	143
A „Fiatal Magyarság” társadalomkutatási munkája. Írta: <i>Szabó Zoltán.</i>	145
A sárospataki Főiskola Faluszemináriuma.	149
Falumunka a Pro Christo diákszövetség főiskolai internátusában. Írta: <i>Kovács Imre.</i>	151
Az Akadémia dísztermének Lotz-falképei. Írta: <i>Kőszegi László.</i>	154
Község-monográfia pályázat.	160

Felelős kiadó: Dr. Bodor Antal.

Sárkány Nyomda R. T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 22—1—90.

Igazgatók: Dr. Wessely Antal és Wessely József.

Országos Széchenyi Könyvtár

Leltári szám:

VGT-5894/1063

E l ő s z ó.

Az emberiség állami és társadalmi életében döntő szerepet játszanak az eszmék s ezek uralma az emberiség szellemi irányával függ össze. Korszakonként változnak az uralmon levő eszmék, az ú. n. koreszmék, melyeknek keletkezése és alakulása sokféle tényezőtől függ. Ilyenek többek között a technikai és gazdasági újítások és átalakulások s ezekkel összefüggésben a nagy háborúk, melyek a koreszmék változásának részben okai, részben következményei.

A mult század uralkodó eszméje, a liberalizmus az egész kultúrált emberiséget áthatotta. Hazánkban a reformkorszak volt kibontakozásának kezdete, a kiegyezést követő félszáz év pedig felvirágzásának s hatalomra jutásának ideje. A világháború s a legutóbbi másfél évtized sok fájdalmas tanulsága azonban a mai nemzedék s különösen a fiatalság gondolkozását, érzelmvilágát szembetűnően megváltoztatta, mondhatni antiliberalissá tette s ma már állandóan nő azok száma, akik összeomlásunk s másfelől a gazdasági világválság okait a szabadelvűség szélsőséges túlhajtásaiban keresik.

Az bizonyos, hogy a liberalizmus légkörében idővel elhatalmasodott tőke- és gépuralom s az ezzel velejáró anyagias szellem az egykor harmonikusan megindult fejlődést egyoldalúvá tette s az ellentéteket mind a társadalmi osztályok, mind a nemzetek közt kiélezve a háború és az ezt követő gazdasági és lelki válságok előidézésében közreműködött.

A liberalizmusnak, mint organizációs rendszernek további hibája az volt, hogy amíg a városok szédületes fejlődését elősegítette, a vidéket s különösen a falut és annak népét háttérbe szorította és elhanyagolta. Ebből kifolyólag a hazafias érzést s a nemzeti szellemet is inkább eszmeileg, mint reálisan fejlesztette ki, minthogy annak valódi alapja és gyökere a föld s a szülőföld és annak szeretete, megbecsülése. A liberalizmus azonban ezt figyelmen kívül hagyta s az elsősorban a valóságot értékelő falusi földműves nép lelkére e miatt nem is tudott kellően hatni. A hazafiságot a vezetőosztálynál is inkább szólamná s reális életalap nélküli illúzióvá tette, s ezzel előmozdította azt, hogy a magyar középosztály hamar és könnyen megvált az ősi földtől: otthagya a falut, amelynek csak küzdelmeit, árnyoldalait látta s a könnyebb életet ígérő városba költözve hivatalt vál-

lalt és legtöbb esetben lelkileg is végleg elszakadt szülőföldjétől. Nem hatotta át az a meggyőződés sem, hogy Magyarországnak öntudatos, életerős földművesosztályra van szüksége, ha boldogulni akar. E reális világszemlélet kialakulásához a magyar falu s az abban időnként mutatkozó bajok és változások helyes ismeretére lett volna szükség, erre azonban a városba települt értelmiség nagyrésze nem törekedett.

De még a falun született, vagy hivatalból odahelyezett vezetőemberek közt is sok olyan akad, aki nem ismeri helyesen és alaposan a községet és vidéket, amelynek népe közt él és ügyeit intézi. Mint a Faluszövetségnek éveken keresztül ügyvezető alelnöke és mint a közgazdasági kari faluszeminárium vezetője, a Csonkaország több száz községét bejárva mindenütt kerestem az érintkezést a vezetőemberekkel és megdöbbenéssel láttam, hogy milyen kevesen ismerik községük multját, a nép származását, gondolkodását, gazdálkodásmódját s a bajok alapokait és az orvoslás eszközeit. Kiszállásaim előtt különféle forrásokból szokásszerint összegyűjtöttem az illető község történelmi, statisztikai s más adatait, s amikor bővebb megvilágítás céljából a vezetőemberek előtt szóba hoztam azokat, gyakran csodálkoztak rajta, hogy falujokról több adatot tudok, mint ők maguk, s észreveszek oly hibákat és jelenségeket is, amelyek a megszokottság miatt szemükbe sem ötlöttek addig.

Ennek oka az, hogy nálunk a szülőföld és lakóhely alapos megismerését a társadalom és a vezetők, a legutóbbi évekig pedig az iskolai tanterv sem tartották fontosnak és szükségesnek.

Az egész közéletet áthatni és formálni tudó reális, cselekvő hazafiságnak alapja kétségkívül a szülőföld szeretete és megbecsülése, amit annak alapos megismerése tesz erőssé és állandóvá. Ez a szent meggyőződés vezette nálunk, a maihoz hasonló nehéz időkben, Bél Mátyás, Benkő József, Tessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely, Széchenyi István, Orbán Balázs, Pesty Frigyes, Fényes Elek, Galgóczy Károly, Hunfalvy János, Keleti Károly s a honismeret más lelkes úttörőinek tollát. Munkásságuk azonban nem tudott e téren széles körben maradandó hatást gyakorolni, mert a különben nagy nevelő hatású klasszikus szellemű iskola hazánk földrajzi adatainak száraz tanítása mellett elsősorban a görög-római s a bibliai tájak, vagy a széles nagyvilág nevezetességeit tárta szem elé s a legutóbbi időig figyelmen kívül hagyta a szülőföldet, azt a kis világot, amelynek megszokott tárgyai, sajátosságai becsessé és érdekessé csak akkor válnak, ha a figyelmet azok szépségére és hasznos voltára rátereljük.

A kiegészítést követő nagyszabású alkotás, városfejlesztés és

külföldutazás korszakában a falu s a szülőföld képe és gondolata hosszú időre háttérbe szorult s csak amikor az amerikai mezőgazdaság versenyéből folyó válság miatt a városba, vagy idegenbe vándorló földművesek százezrei szakadtak el a szülőföldtől és sokszor a hazától is, a múlt század végén fordult a nemzet legjobbjainak figyelme az elesett falu felé. A segítség akkor gazdasági téren indult meg s elsősorban anyagi eszközökkel igyekeztek a földműves népet erősíteni és falujához kötni. Ezzel párhuzamosan azonban az iskola, az irodalom és a társadalom kulturális és lelki téren nem törekedett a szülőföld és az ősi foglalkozás szeretetét, megbecsülését fokozni.

Ezt az érzést csak a világháborúban s a hadifogságban messzi idegenben, évek hosszú során átélt testi-lelki szenvedések tették az emberek százezreiben erőssé és tudatossá. A világotjárt katonák felnyílt szeme azonban az itthoni értékek mellett sok hibát is meglátott s mindenki fogékonyabbá vált arra, hogy faluját alaposabban vizsgálja s másokéval összehasonlítva a boldogulás akadályait és eszközeit megismerje. Az évek óta pusztító mezőgazdasági válság ezt a hajlandóságot még fokozta s a vezetőosztálynak ma az a kötelessége és érdeke, hogy e törekvést helyes irányba terelje. Legalkalmasabb mód erre az, ha az arra hivatott vezetőemberek megírják községük monográfiáját s az adatszerzés, megfigyelés s a fejlesztési terv készítésének munkájába, valamint a megbeszélésekbe bevonják az értelmesebb gazdákat, a szakiskolát végzeteket és a külföldön járt csereifjakat, mert ez mindenkire nézve tanulságos s a monográfia értékét is növeli. A munkában résztvevő tanítónak ekként módja lesz arra, hogy az új népiskolai tanterv utasításainak megfelelően az elemi oktatást a környezet, a szülőfalu térképén, történetén, föld- és természetrajzán kezdje, ami a tanulót leginkább érdekli s a szülőföld megismerése újan annak öntudatos megbecsülésére és a haza szeretetére is rávezeti.

A mélyen gyökerező, reális szülőföld- és hazaszeretet nagy erejét s egyik legcsodálatosabb példáját mutatja a nemrégén Budapesten járt nemeslelkű orosz asszony, Rachmanova, akit a saját lelki erősítésére vezetett naplója a világirodalom legnagyobb s legolvasottabb írói közé emelt. Fájdalmas és megrázó gondolatai s felemelő érzései és tettei, amelyek világsikerét biztosították, mind a szülőföld mélységes szeretetéből fakadtak. Mennyi bensőséggel gondol mindig Oroszországra, bár annak mai vezetői leírhatatlan testi és lelki szenvedéseket okoztak neki s hazája elhagyására kényszerítették. Bár a gyönyörű Salzburgban él, mégis mindig visszavágyódik arra a vidékre, ahol gyermekéveit töltötte s a legnagyobb bánata az, hogy hazájának

szokásait nem követheti s fiacskája talán sohasem láthatja az otthoni tájakat. Eddigi életével s a naplójából kisugárzó érzéseivel bebizonyította azt, hogy az élet bajait, nyomorúságait békésen elszenvedni s nemzetéhez minden körülmények közt hűnek maradni csak az tud, aki szülőföldjét és hazáját, annak népét és tájait bensőségesen ismeri és szereti.

Különösen felemelő és tanulságos ez a példa reánk nézve, hiszen a magyarság jelentékeny része idegen uralom alatt szenved s az ide menekültek szintén elszakadtak az ősi földtől.

Az elszakított részek s különösen Erdély szépirodalma ugyancsak csodálatos gazdasággal bányássza ki a multbeli s a mai magyar élet és lélek kincseit s tárja elének a vadregényes történelmi tájak szépségeit. Ők ott a határokon túl szintén sorscsapások közt ismerték és szerették meg igazán a hazát. Ifjúságuk már régebben ráeszmélt arra is, hogy a magyarság jövőjét csak a falu felemelése és erősítése biztosíthatja, s ehhez a nép lelkének és életviszonyainak megismerése mellett a vezetőosztály szociális érzékének kifejlesztése szükséges. Ezért különféle ifjúsági csoportok, szemináriumok rendszeres helyszíni kutató munkával vizsgálják a falvak életnyilvánulásait, a háború, az uralomváltozás s a gazdasági válság hatásait. Csonkahazánk fiatalságának több lelkes csoportja szintén súlyt helyez a falvak mai válságos helyzetének, a bajok okainak és orvoslásmódjának helyes megismerésére s e szociális és nemzeti szempontból hasznos törekvéseknek megértő elősegítése a társadalomnak egyik legszebb feladata. Az ily irányú mozgalmak jelentőségét különösen a finnek példája igazolja, akiknek csodálatos magasztos nemzeti és népi kultúrája, művészete s közszelleme, mely a falu és a város egészséges kölcsönhatásából fejlődött ki, elsősorban annak köszönhető, hogy egy évszázaddal ezelőtt, a mienkhez sokban hasonló nehéz időkben az ifjúság széleskörű áldozatos falumunkához kezdett s a társadalom ezt megértően támogatta.

A Magyar Társaság jobb jövőnk előkészítését s a mélyen gyökerező reális, munkás hazaszeretet kifejlesztését, továbbá azt tűzte maga elé célul, hogy a magyar érzést és gondolatot a salaktól, naív illúzióktól s a gyermeces ábrándoktól megtisztítja, ezért az ezt elősegítő szülőföld- és honismeret s a különböző irányú faluvizsgálat széleskörű kiterjesztésére és kifejlesztésére törekszik. E végből Falukutató Intézetet és adattárát létesített s az kiadta a „Falukutatás Vezérfonalát”, útmutatót nyújtva arra, hogy a módszeresen összeállított kérdőpontokra a válaszadatok minő forrásból nyerhetők s tanulságok levonására alkalmas községmonográfiákká hogyan dolgozhatók fel. Ilyenmű munkák jutalmazására egyelőre 1400 pengő pá-

lyadíjat tűzött ki, továbbá összeállította a „Honismeret és falukutatás repertóriumát”, s abban a községek, tájak és megyék betűrendjében a róluk írt 5000 könyv, folyóiratcikk és számos általános szakmunka címét közli oly célból, hogy a kutatók a vizsgált községről és környékéről szóló forrásmunkákat megtalálják, másfelől a szülőföldje megismerése céljából elolvasandó munkák jegyzékét mindenki összeállíthassa.

Itt ebben a könyvben a honismeret és a falukutatás körébe tartozó cikkeket s útmutató tanulmányokat gyűjtöttük össze, hogy a nemzetnevelő hatású szülőföldismeret, másfelől a gyakorlati célokat is szolgáló falukutatás különböző ágai iránt szélesebb körben érdeklődést keltsünk s az ilyirányú vizsgálódás és adatfeldolgozás munkáját megkönnyítsük.

Hazai és külföldi régebbi és újabb mozgalmak rövid méltatása mellett bővebben ismertetjük egyik-másik ifjúsági szervezet falumunkáját s buzdító például állítjuk a többiek elé, másfelől pár szóval lerójuk a kegyelet adóját is a honismeret néhány elfeledett úttörőjének emléke előtt.

Közleményeink nagyrésze a ma legtöbbet szenvedő falu és tanyavilág helyes megismerésére szolgál, a kutatás módszerei és tanulságai azonban, megfelelő módosítással alföldi s más városaink vizsgálatánál szintén jól használhatók. Ezekben is szükség van a szülőföld és lakóhely bensőséges ismeretére és ebből folyó szeretetére, a németországi városokat s azok közszellemét oly erőssé tevő lokálpatriotizmusra, azonban a városkutatás és ismertetés sokoldalú problémáival külön könyvben fogunk majd bővebben foglalkozni. Annak megvilágítására, hogy ezen a téren szintén sok a tennivaló s még fővárosunk értékeit is mily kevesen és kevésbé ismerik, városi tárgyú utolsó közleményünk a Tudományos Akadémia dísztermének páratlan értékű falfestményeit méltatja, amelyek ezeréves multunk nagyjait és értékes sajátosságait s az egyes korszakok szellemét tárják beszédesen szemünk elé. Honismeretre és hazaszeretetre serkentő könyvünk koronája ez a részletekben elmélyedő s a nemzeti eszme öröklétét hirdető tanulmány.

A Honismeret könyvét azzal a meggyőződéssel bocsátjuk útjára, hogy az abban közölt buzdító példák és gyakorlati útmutatások alapján az eddiginél szélesebb körben meginduló falukutatás és társadalomvizsgálat a szülőföld és a haza reális, de áldozatkész szeretetére s szociális megértésre fog vezetni.

Budapesten, 1935. év Húsvét szombatján, a föltámadás ünnepén.

Steinecker Ferenc dr.,
a Falukutató Intézet elnöke.

Benkő József. 1740—1814.

Benkő József, az erdélyi honismertetés s a tudományos történeti kútfőnyomozás úttörő megalapozója, 1740. dec. 20-án Bardócon született s 1814. dec. 28-án halt meg Háromszék megye Közéapajta községében, ahol egyideig mint ref. lelkész működött, később pedig gazdálkodott, hogy tiztagú családját eltarthassa, de minden szabad idejét és sok-sok éjjelét önművelésre, tudományos búvárkodásra s könyvek írására szentelte. Ez az eredeti és sokoldalú tudós elsősorban azokat az ismeretágakat művelte, amelyekre — nézete szerint — hazájának akkor leginkább szüksége volt. Bejárta egész Erdélyt, történelmi és fűvészeti tanulmányaihoz adatokat gyűjtve. Közéapajtán több, mint 600-féle növényvel botanikus kertet rendezett be s megírta Erdély flóráját, de mint több más nagyobb munkájára, erre sem talált kiadót. Túlzottan szerény volt, s amikor a Kolozsvárt felállítandó botanikai tanszékre a főkormánysház meghívta, Benkő azzal az indokolással tért ki, hogy mint falun élő és külföldön egyetemet nem végzett ember, nem tartja magát méltónak a felajánlott állásra. Munkáinak nagy részét latinul írta s neve hamar ismertté vált a külföldön is, izzó magyarsága miatt azonban hazafias tudós volt a legnemesebb értelemben. Erdély barlangjairól 1774-ben kiadott munkája, majd 1777-ben Bécsben megjelent főműve, Erdély általános leírása, keltette fel a külföld figyelmét s 1781-ben a haarlemi Tudós Társaság tagjául választotta, egy munkáját pedig latin és holland nyelven is kiadta. Erdély általános leírása 1833-ban Kolozsvárt is megjelent második kiadásban 2 kötetben, de Erdély tüzetes leírása „*Transsilvania Specialis*” című nagyobb munkája kéziratban maradt s csak 5 ív jelent meg belőle Bécsben. Ebben a városok és falvak kiterjedését, földminőségét, a nép sajátosságait s az egyházi, tudományos és katonai szempontból nevezetes dolgokat ismertette. Egy része 1901-ben Déván nyomtatásban megjelent „*Benkő József Hunyadmegyéről. Megyénk első monográfiája*” címen. E má már elfeledett világhírű tudóst gróf *Mikó Imre* „*Benkő József élete és munkái*” címen Pesten 1867-ben megjelent könyve méltatta, mi pedig mint az erdélyi honismeret úttörőjének emlékét e pár sorban felújítjuk.

Széchenyi és a honismeret.

Írta: Váradi József.

„Az önismeret és körülményismeret minden javulás és javíthatás legbiztosabb alapja.”

„Senki sem marad vesztég alacsony fokon, ha tudja, hogy ott áll.”

(Széchenyi.)

a) 1844-ben írta meg A. Finger „Anweisungen zum Unterricht in der Heimatskunde” című munkáját, amely azóta a szülőföld- és honismeret valóságos bibliája lett. Míg azonban német szomszédainknál ez a tanulmány a földrajzból s így az iskolán át alakult ki s vált lassan a társadalmi nevelés egyre hatásosabb eszközévé, addig nálunk, — Bél Mátyás és Tessedik Sámuel még korábbi hasonló irányú kezdeményezései után, — gróf Széchenyi István lángesze a honismeretben fedezte fel nemzeti megújulásunk elengedhetetlen feltételét. Irataiban annyi erre vonatkozó fejtegetést és axiomaszerű gondolatot, eszmegyöngyöt találunk, hogy világviszonylatban is a szülőföld- és honismeret klasszikusának kell tekintenünk. Sőt „kevés nemzet dicsekedhetik ilyen vesékbe látó, a lelki indítékokat lényegükben megragadó s önmagát is mélyen elemző politikai lángelmével”.¹

Kortársai még nem tudták, mennyire hátra vannak, milyen gyengék, milyen tudatlanok. Csak keveseknek adatott ugyanis, hogy kívülről vessenek egy-egy elfogulatlan pillantást hazánkra. Ezért hat ránk szinte a szimbólum erejével, hogy Széchenyi 1819-ben Palermóban vállalta magára a feladatot, hogy a jövő nemzedéket egy lépéssel közelebb juttassa a világossághoz s ezzel a dicsőség útjára térítse nemzetét.²

28 esztendő korában épp oly világosan látta, mint ugyan-csak 28 év múlva, hogy „ismeret, műveltség, állhatatosság, erő, elszántság és lelkesedés mindannyi elpazarolt kincs, ha nem forog célhoz vezető vágásokban és ha még nagyobb számokkal és még nagyobb erővel jön összeütközésbe”.³ Ezért szükségképpen szembe kellett kerülnie az akkor uralkodó individualizmussal s így lett a szociális gondolat hirdetője, a társadalmi érzék fejlesztője, a szociális ember eszményképe: igazi nemzetnevelő.

b) A honismeretnek voltaképpen az a feladata, hogy nézőkből látókká, szenvedő beletörődőkből cselekvőkké, tökéletesi-

¹ L.: Kornis Gyula, Az államférfi. I. köt. 32—33. l.

² V. ö.: Napló. I. köt. 609—610. l.

³ L.: Politikai Programm Töredékek 31. l.

tökké tegyen bennünket. Ezért minden szülőföld- és honismereti munkában, — legyen az oktatás, népművelés, falukutatás, vagy teljességgel tudományos szociográfia, — szükség van Széchenyi próféta-ihlettől sugallt tanításaira és apostoli példájára.

Ő, aki az önmegismerésre vonatkozó klasszikus intelmet a modern életbölcseiség első törvényévé tette, azt is világosan látta, hogy az önismeret magában véve, minden egyéb körülmény ismerete nélkül, csak csorba hasznót hajtana. „A bölcseiség azt kívánja, hogy mindenki magát: azaz testi és lelki tulajdonságait; körülményeit: úgymint nemzetiségét, vagyonát, hazáját, honfitársait; hozzátartozóit: azaz szüleit, rokonait, gyermekeit; választottjait: úgymint szerelmesét, barátját, ismerőseit, oly tökéletesen ismerje, amint azt agyának ereje engedi. Ezek kitanulása és kiismerése legyen életének főfoglalatossága s főtudománya s cselekedjék mindenféle helyzetében, — önmagát s összeköttetéseit átlátván és tökéletesen ismervén, — házi esze szerint.”⁴

A szülőföld- és honismeretnél következőleg nemcsak szakszerű szellemi munkáról, empirikus kutatásról, nem csupán az értelem neveléséről van szó; hanem átérzésről, bele- és veleélésről, a használás vágyává tisztult és lelkesült haszonvágy nemes kiéléséről: cselekvésről, munkáról és — ha kell — hősi önfeláldozásról. Másképp senki sem emelkedhetik kora színvonalára, nem lehet társadalmának öntudatos tagja és nem is teljesheti társadalmi és állampolgársági köteleseit.

c) Minden magyarra és különösen ennek a tanulmánynak művelőire és oktatóira fölemelően hathat, hogy nemzetünk reformkorszaka valójában egy nagyszabású honismertetéssel kezdődött. Széchenyi egykorú rajza hazánkról és annak viszonyairól megkapó. A tárgy nagyszerűségéhez mért pátoszat, dialektikájának meggyőző erejét még e kis szemelvényből is kiérezzük: „Ezek az emberek (t. i. a nemesek) nem gondolkoznak, vagy — ha gondolkoznak — csakis magukról, a parasztról pedig egészen megfélelkeznek, ez az ő szemükben semmi...”

„Minő ékesszólás kellene ahhoz, hogy őket az ő igazságtalan és tudatlan voltukról megbántásuk nélkül meggyőzhetté az ember, s minő okosság és rendkívüli szerencse kellene ahhoz, hogy valaki helyesebb elvekre és nézetekre téríthesse őket... Majd a legnagyobb vonzódást érzem arra, hogy e durva népet, melyet voltaképen hön szeretek, oktassam, emeljem, emberré neveljem, majd meg látni sem kívánom s szeretném eltaszítani magamtól. Tudatlansága meghat: életemmel, véremmel szeretnék segíteni rajta s osztoznom, — vele együtt szenvedve — sor-

⁴ V. ö.: Hitel. 22. 1.

sában. De sokszor elriaszt s felindít vak igazságtalansága, gögje és önhittsége.”⁵ Majd felkiált: „Szabad ország — Magyarorszá? Az igazságos Istenre, nem! A nemes szabad, — a paraszt szolgál, — rabszolga!”⁶ „En teljesen meg vagyok győződve arról, hogy Magyarorszá? szinte mindenben szerfelett hátra van s ezért nem boldog. Mások azt hiszik erősen, hogy nincs a világon józanabb előmenetelű s boldogabb hon nálánál. Köztünk a különvéleményeknek ezernyi árnyalata van. Már ezek közt kinek van igazsága? En szerényen visszavonulok, mert rész vagyok. Másokra hagyom az ítéletet. De kik lehetnek ezek az igazságos mások? Külföldiek? Azok vagy nem ismerik a hazát, vagy, ha ismerik, hátunk mögött nagy túlzással, keményen ítélnék felőle, holott szemünkben mindent dicsérnek, jól tudván, hogy ily módon boldogulhatni köztünk legjobban! Honiak? Azok vagy felém, vagy tőlem hajlanak. S ezért bíró e részben más nem lehet, mint az idő, mely sok elmesurlódás által némely igazságot végre axiómaszerűen világosságba állít az emberek közé, min aztán csak a lágyeszüek vagy az igen kemény fejűek tudnak kételkedni...”

Nem mondom, hogy semmiben nem csalatkozom és hibátlanul látom a következmények fenékokait. Tudom, én is csak ember, még pedig igen gyarló ember vagyok. De hogy anyaföldem állapotát könnyelműen és szelesen soha nem fontoltam és csekély lelki tehetségeimet életem egész folytában, mióta eszemet bírom, csak arra az egyetlenegy gondolatra összpontosítottam és feszítettem: mikép lehetne alacsonyállású hazánkat magasabbra emelni — arra tiszta lelkiismerettel esküdhetem.”⁷

Nagy szerencse, hogy, — bár politikai hatalomhoz nem jutott s hazánk területét is siralmas állapotban találta, — népében felismerte a magyar nemzet csorbult államiságának azon tényezőjét, amelynek fölemelésével ismét olyan hatalom lehet a magyar Európában, mint amilyen Mohács előtt volt. Ezért volt életének legmélyebb feladata annak az eldöntése: van-e még remény a nemzeti feltámadásra, vagy nincs. S „megálmodta”, hogy van. Hisz’ „a magyar gyermeknép, most semmi, de minden lehet, mert lelki és testi erő rejtezik fiatal keblében. Minden lehet, ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van: az előítélet és elbizottság. Szép jövődő várja, ha...”⁸ Tovább nem álmodhatta, mert egy ablaka alatt sárban elakadt német fuvaros kiáltozása felébresztette. Azonban akarata ellenére is napestig elavult alkotmányunk járt az eszében... „Arra jutottunk, hogy a XIX. században, amikor az ember méltósága

⁵ L.: Napló. II. köt. 101—102. l.

⁷ L.: Világ. 67—68. l.

⁶ L.: Napló. II. köt. 363. l.

⁸ L.: Világ. 68. l.

szent kezd lenni, pirulás nélkül nyíltan beszélünk de misera plebs contribuyente." — — — Pedig „9 millióról van szó, aki hű jobbágy, s mily hű! jó katona, s mily jó! szóval aki minden terhek türelmes viselője s melynek oly nagy része a magyarság utolsó záloga, reménye, fenntartója", ezért... vegyük ennek, az Istenért, elejét!"

Diagnózis és prognózis, a honismerés és honmentés gondolatai egymást feltételezve s egymást kölcsönösen át- meg át- szöve jelennek meg Széchenyi minden államférfiúi megnyilatkozásában. Így vált a nemzeti kifejlődés legnagyobb taktikusává.

Kénytelen volt átlátni, — írja, — hogy a magyarságra csak kevés jó folyik ahhoz képest, mint amennyi folyhatnék s ezért beteg a haza. Ennek a betegségnek gyökérokát nemzetiségünk fejletlenségében és közértelmességünk csekély voltában találta meg. Közvetlen tapasztalatból tudta ugyanis, hogy „a lakosok több vagy kevesebb értelmi súlya határozza el főképen az országok kultúrájának s civilizációjuknak fokát s ezért egy értelmes nép mostoha honát igen kellemessé varázsolja; egy elfogult nép ellenben paradicsomi hazáját is igen kellemetlenre változtatja.”¹⁰ Ezért tartózkodott szívesen Hollandiában, — emberi agyvelő-emelte kellemes honnak nevezte, — ahol mélyen tudott örülni felebarátjai józan fáradozásainak. „Fejtsük ki tehát az anyagnak is minden örömét tartózkodás nélkül, — sürgeti a Kelet Népé-ben, — sőt részesüljünk és részesítsünk másokat is azokban a lehető legnagyobb változatosságban, hiszen ezáltal csak a nagy természet törvényeit teljesítjük. Csakhogy — és itt az elválasztó határ, — a maradandónak, a léleknek kifejtett gazdagságai szolgáljanak boldogságunk alapjául s ne az anyagnak oly hamar hervadó kincse!”¹¹ Panaszosan kérdi, „melyik az a fejedelem, aki a magyarnak eredeti sajátságára állította volna annak polgári kifejtését és aki a nemzetnek ama keletszerű sokszori fellobbanását, amely néha már csodákat szült, állandóbb, rendezettebb és hathatósabb hévre iparkodott volna kiképezni?... Ilyen főnöknek a lapja még mindig üresen áll nemzeti évkönyveinkben és e szerint csak most vagy ennek utána lesz betöltendő. Adná Isten, minél előbb!”¹²

Döblingből is úgy látta, hogy „a magyarok igazi ereje a kisenemességben és a polgárosított szántóvetőkben van.”¹³ Ezért sürgette már negyed századdal annak előtte, hogy az még nem elég, ha a nemesség leereszkedik a parasztsághoz; hanem némi-kép fel is kell azt emelnie magához.¹⁴

⁹ L. Stadium. 47. l.

¹⁰ L.: Világ. 221. l.

¹¹ T. T. kiad. 222. l.

¹² L.: P. P. T. 47. l.

¹³ L.: Nagy Magyar Szatira. 307. l.

¹⁴ V. ö.: Világ. 85. l.

A fölemelés nem is nehéz, mert „a magyar a legnemesebb lelki nép a világon”;¹⁵ „minden más népnél fogékonyabb a szépség benyomásaira”¹⁶ s bizalmatlansággal csak azok iránt szokott viseltetni, akik őt szép szavakkal lóvá tenni és aztán szép ügyesen megnyergelni készülnek.¹⁷

Természetesen a magyarság sem ment a gyarlóságtól. Így „nálunk százszorta több az érzelem, mint az értelem”.¹⁸ Ezért „... bizony felette nehéz némieket némely magyarokkal megértetni”.¹⁹ E mellett „nekünk magyaroknak az a nagy hibánk, hogy arról is szeretünk professzori bölcseséggel disputálni, amihhez egyáltalán nem értünk”.²⁰ És „igazságos sem szokott a magyar lenni, hanem szeret másokat sértegetni, s mivel ez neki nem fáj, azt hiszi, azoknak sem fáj, akiket sért”.²¹

De midőn mindezt megállapítja, — szinte mint a magyarság ifjúságának, kamaszkodásának jeleit, — s még hoszáteszi, hogy „a pajtasság nálunk magyaroknál tán legerősebb emeltyű”,²² és jól látja, hogy „a magyar embert betű szerint csábítani kell a fizetésre”,²³ sőt „alkalmasint mindenütt, de Magyarországon bizonyosan a restek, a munkakerülők vannak többségben”,²⁴ azt sem téveszti szem elől, hogy „mi magyarok nem ítéltetünk mindig szavaink, hatásaink és cselekedeteink szerint, hanem sokszor csak a szerint: ellenségeink vagy álbarátaink mily szavakat adnak a szánkba, és mily meséket tudnak számunkra kókolni s ránkfogni”.²⁵ Tapasztalta és bizalmas érintkezésben is vallja, hogy „nagyobb dicséretet nem lehet a magyarra halmozni, mintha azt mondják róla: emberül megállja a sarat”.²⁶

d) Széchenyi egyéni kialakulásának szerves voltát, egész működésének bámulatos következetességét, tanításainak egymást kölcsönösen feltételező elvszerűségét, modernségét, sőt elavulhatatlanságát egyaránt nagyszerűen mutatja első dunai útjáról reánk maradt végrendelete. Utazása nem annyira tanulmányút volt, mint inkább annak a bebizonyítása, amiről ő már előzetesen meg volt győződve. Útjával demonstrálni akarta csupán, hogy „Pestről a Dunán el lehet jutni a Fekete-tengerbe”. „Desdemona” nevű bérelt hajóján az Aldunán 1830. július 17-én azonban annyira rosszul lett, hogy gróf Waldstein Jánosnak tollba mondta végrendeletét. E „búcsúlevelé”-ben a magyar községtől így vett búcsút: „Magyarország fölemelésére csak há-

¹⁵ L.: Döbl. Hagy. I. köt. 435. l.

¹⁶ L.: Kovács Lajos, Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve. I. köt.

142. l. ¹⁷ V. ö.: Garat. 109. l.

¹⁸ L.: K. N. (T. T. kiad.) 341. l.

¹⁹ L.: P. P. T. 74. l.

²⁰ L.: Beszédei. 603—604. l.

²¹ L.: Beszédei. 608. l.

²² L.: P. P. T. 74. l.

²³ L.: Hírl. Cikkek. II. köt. 56. l.

²⁴ L.: Kelet Népe. 183. l.

²⁵ L.: Hunnia. 130. l.

²⁶ L.: Levelei. III. köt. 714. l.

rom eszköz van: nemzetiség, közlekedés és végre a többi nemzetekkel való kereskedelmi összekapcsolás. Ezeket kötöm szívetekre . . ."

"A jó utak lehető legnagyobb mennyisége, — írja a Stadium-ban, — az egyesült hazának mechanikai életelvét a leg-hathatósabban élénkíti; mert minél könnyebb és szabadabb a cirkuláció, annál elevebb, egészségesebb és erősebb egy test, annál jobban működik egy erőmű és ugyanúgy az ország is."²⁷ Sőt „a honszeretetet is mindinkább tágul s férfiasabb gerjedelemlere nemesül, minél több gond és hűség ápolta a hazát, s minél több becsületesen izzadott veríték szebbíté azt”. „S azért, — olvassuk a „Pesti por és sár”-ban,²⁸ — számtalan egyebek között, az is kötelessége a magyarnak, hogy felruhazza hazáját a növényvilág ékességeivel, s ott, ahol százados lombosok zöldelnek még, meggondolja, s most, most, míg nem késő, gondolja meg, hogy az időnek semmi sem parancsol . . . az időn diadalmat nem nyerhet s ezért, ha ledönti a százados csert, azt csak századok adhatják ismét vissza tökéletes épségében”.

„Magyarország legtöbb részeiben „élőfát” kívágni, legyen fiatal, legyen vén, valódi gyilkolás. — — Lehetetlen, hogy annak az embernek az ereiben (aki gyűlöli a fát), aki az alföldi rónaságon s a mocsarak közt tökéletesen kielégítve érzi magát, és a legegyszerűbb színekkel sem törekszik felruházni tájékát, néhány százalék darú-, farkas- vagy kacsavér ne lappangjon . . .”²⁹

e) Nincs államvezető, szociálpolitikus, falufejlesztő, aki a lakáskérdést, — annak szükségességét, hasznát és jelentőségét — mélyebben szántó gondolatokkal tudná fejtegetni, mint Széchenyi. Dúsgazdag főúr létére is meg tudta látni, hogy nem igen cifra mennysorház a háználküli „házas” állapot. Kérlelhetetlenül kijelenti, hogy „semmi ember az, ki fészket becsületesen elrendezni nem törekszik”. Az az írása pedig, amely az emberi ott-honról és a családi életéről szól, teljesen kidolgozott formájában „Az emberi fészek bölcselme” lett volna. Reánk maradt töredékeiben is valóságos életbölcseleti remekmű.

Széchenyi ezen kérdésében: — „Van-e a társadalomra, az egész emberiségre nézve fontosabb valami, mint a jó lakás?” — már benne van a felelet. Úgy látja, hogy „tán semmi sincs, ami erősebben járulna hozzá az emberek földi jólétéhez, mint a célirányos, kényelmes, jó lakás”. Elannyira, hogy a házszeretben látja a hazaszeretet legszilárdabb alapját.

Elsőrangú szépíró ma sem jellemezhetné találóbban a városi bérkaszárnnyákban folyó életet, mint Széchenyi, mikor erre is kitér. Pedig ő itt sem írói babérokra pályázik, hanem nevelő-

²⁷ L. 200. l.

²⁸ L.: 125—126. l.

²⁹ L.: Pesti por és sár. 124. l.

hatást szeretne elérni. Ez különösen ott tűnik ki, ahol az otthon-marasztaló felhívásra gyakran hallható kérdést — „Mit csináljak idehaza?” — idézi és felkiált: „Hát — teremtettt! — nincs könyv a világon? Igen, de mit ér annak, aki nem tud olvasni, vagy nem tud hozzá?”³⁰

Nagy bajnak, sőt igazi átoknak tartja nemcsak az egyes családokra, hanem egész nemzetekre nézve is azt a nyugtalan-ságot, azt a viszketezséget, amely miatt az emberek nem tudnak otthon maradni, hanem künn keresnek szórakozást, mulatságot, jobblétet. Fájdalom, ma is igen nagy azoknak a száma, akiknek nincs otthon maradásuk.³¹

Igen tanulságos az is, amit a főváros kiépüléséről és a magyar stílus megteremtésére nézve ír. „Sem az északi, sem a déli minta nem illik tökéletesen Magyarország építményeire, s ezért építményeinknek is okvetlenül külön mintájúaknak kellene lenniök. Ez a minta nem lehet sem muszka, sem olasz, sem germán, hanem elkerülhetlenül gót kinézésű és — scythia szellemű, természetesen a 19. század finomabb és megszorodott szükségleteihez szabva.”³² Ezért óv a szolgálai másolástól. „A vak utánczó sohasem fogja fel bármi kisdéd tárgynak szellemét. Erre csak a valódi művész képes, aki saját tárgyát a mesterség és művészet ezerszínűsége közt újra feltalálja. Csak az ilyen áll mindig a saját talpán, s ahol az empirikus határt lel és megakad, ott ő csak nagyobb erőre fejlik, s ahol nincs, ott terem!”³³

f) Sokat okulhatunk abból a módból is, ahogyan Széchenyi a klérust, a görögkeleti- és protestáns papságot, a főrendű birtokosokat, a nemességet, polgárságot és parasztságot jellemzi. Fájlatja, hogy ezt a társadalmi megoszlást egyes ágain a különféle hitfelekezetek tovább darabolják, s a municipális rendszer még inkább gyengíti. E mellett „szorgalom, gazdasági, műszaki és kereskedői értelmesség alig van”.³⁴ Mégis óv minden elsietéstől. Nem vár attól semmi jót. Ezért retteg a demagógiától is. „Parasztizgatás inkább kannibálok, mint keresztények közé illik. Jó is e szerint, hogy arra már előre kimondassék a halálos vétek ítélete.”³⁵ Bajaink legfőbb oka ugyanis tán az, hogy nincs hazánkban, — mint szokás mondani, — elég, a gátra való, alkalmas legény.”³⁶ E mellett „egyedül az országok belső bölcs elrendelése és szerencsés külső körülményei áraszthatják a községre azt az áldást, melynél fogva senki sem fárad hasztalan és egy szorgalmas munkáló homlokán sem ül a verejték hiába.”³⁷

³⁰ V. ö. és lásd: Döblingi Hagyaték. III. köt. 847—870. II.

³¹ V. ö.: Dr. Steinecker Ferenc, Községpolitika (A falu szociológiája). 305. l. ³² L.: Pesti por és sár. 101. l. ³³ L.: Pesti por és sár. 60. l.

³⁴ L.: Világ. 49. l.

³⁵ L.: Politikai Programm Töredékek. 121. l.

³⁶ L.: Kelet Népe (T. T. kiad.). 400. l.

³⁷ L.: Stadium. 250. l.

Az erre irányuló céltudatos és korszerű törekvés különösen azért fontos, mert „mind a kormánynak, mind a birtokosoknak ereje, jóléte és biztonsága nemcsak egyeztethető a nép erejével, jólétével és biztonságával, hanem oly szoros összefüggésben van vele, hogy e nélkül az nem is lehetséges. Ez sarkigazság.”³⁸ Következésképpen „a lakosok testi és lelki szebbítését előmozdítani a fejedelemnek legfőbb hivatása, és egyszersmind legszigorúbb kötelessége. De nemcsak fejedelmek vannak erre felhiva és kötelezve, hanem kivétel nélkül minden ember...”³⁹ Hiszen az ország lakosai legnagyobb részének jobbkarba tétele nem annyira keresztény tett, mint inkább jó számítás.⁴⁰

Ennek az elfogulatlan honismeretre alapított nemzetmegújító szociálpolitikának valósággal kinyilatkoztatásszerű alaptörvényét fejezi ki az az intelme, amelyet döblingi magányából intézett, — egy német nyelvű, jelentéktelennek látszó és titkárának szóló levelében,⁴¹ — minden magyarhoz.⁴² Így szól: Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egy ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, fődél és szakismeretek nélkül, és az erkölcsi műveltséget senkise nélkülözze.

Széchenyi azt tapasztalta, hogy „csupa szentekből álló nemzet nincs”; úgy látta, hogy „Isten e világon legfőképp emberi agyvelő és veríték által képviselteti magát”, és ezért azt tanítja, hogy „az igazi nemesség, az igazi nagylelkűség egyszersmind a legnagyobb bölcsesség is”.

g) A szülőföld- és honismereti munkában nagy indítóerőt jelent az ösztönös fajszeretet, — amnit azt Széchenyi példája is mutatja,⁴³ — de irányítónk az a gondolat legyen, hogy „Magyarország a mi bölcsőnk! Ezért kötelességünk szépíteni, fölemelni, boldogulását előmozdítani”.⁴⁴ Hiszen a jobb ember nemzeti becsület, bizonyos nemzeti nagyság nélkül nem lehet boldog, ezeket azonban ingyen el nem érhetni, csak szellemi győzelmek által.⁴⁵ Szolgáljuk tehát a legfőbb Jót azáltal, hogy teremtményét, az embert — honfitársunkat, — akármily alacsony helyzetben lépett volna is az élet színterére, oly magasra emeljük, mint azt tulajdonságai és erényei engedik.⁴⁶

Ennek előfeltétele a szülőföld és hon megismerése és megismertetése, eredménye pedig, ha Széchenyit követve végezzük, a hon fölemelkedése: Magyarország feltámadása.

³⁸ L.: Stadium. 48. l.

³⁹ L.: Döblingi Hagyaték. III. köt. 745. l.

⁴⁰ L.: Stadium. 37. l.

⁴¹ L.: Levelei. III. köt. 633. l.

⁴² Ezért tartottam nagy szerencsének, mikor rábukkantam, ismert formájában magyarra fordítottam és „A Magyar Népművelés Könyvei” jelíggel ajánlhattam.

⁴³ V. ö.: Horváth Károly dr., Honismeret. Pestvárm. Népművelés 1931. évf. 373. l.

⁴⁴ L.: Levelei. I. köt. 133. l.

⁴⁵ V. ö.: Hírl. Cikkek. II. köt. 56. l.

⁴⁶ L.: Stadium. 5. l.

Keleti Károly és a falukutatás.

írta: Bodor Antal dr.

A napjainkban kibontakozó tudományos falukutatást hivatalos statisztikánk nagynevű megalapozója, *Keleti Károly* kezdeményezte volt, mert abban a statisztika kiváló népszerűsítő és segítő eszközét ismerte fel.

A gazdaközönségnek a statisztikával szemben mutatkozó idegenkedését, közönyét úgy akarta *Keleti* leküzdeni, hogy az egyes falvakra vonatkozó legkülönbélebb adatok egyidejű összegyűjtése s község-monográfiákká való feldolgozása útján előbb a közvetlen környezet gazdasági és életjelenségei s az ezekre vonatkozó adatok egybevetésének tanulságai iránt igyekezett széles körben érdeklődést kelteni. Arra számított, hogy az így felkeltett figyelem a távolibb s nagyobb területekre vonatkozó elvontabb, szárazabb statisztikai adatok és megállapítások iránt szintén fokozódni fog.

Az adóemelés címén akkor még mindenféle összeírástól féltó falusi lakosság bizalmatlanságának eloszlatására az adatok összegyűjtése, ellenőrzése és községekénti feldolgozása terén *Keleti* elsősorban a földbirtokosok s a vármegyei gazdasági egyesületek közreműködésére akart támaszkodni, egyrészt a végből, hogy bennük a statisztikai érzéket ezzel is fejlessze, másfelől pedig azért, mert a mezőgazdasági adatgyűjtés hatósági szervezete akkor még nem volt kellően kiépítve.

Ezre vonatkozó tervezetét az 1868. évben előbb a Közteleken tartott országos gazdasági értekezleten, majd az Országos Statisztikai Tanácsban terjesztette elő nagy vonásokban a következőkben: „A gazdasági egyesületek, amikor a statisztikai adatok gyűjtését működési körükben felveszik, époly biztos sikerre számíthatnak, mint a külföld, amely e téren kitűnő eredményeket ért el, pusztán az önként ajánlkozó magánerek felhasználásával. A gazdasági egyesületek kutatásának főfeladata elsősorban a következők megvilágítása: 1. A megye vagy kerület általános földrajzi leírása, főleg a talaj minősége és eloszlása. 2. Éghajlati tünetek. 3. Az ország természetes tagozódásából, történelmi okokból és szokásos elnevezésből eredt dűlők és dűlőcsoportok. 4. A gazdaságoknak vidékek szerint változó osztályozása, pld. az úrbéri telkek nagysága, oszthatóságuk, az egyes gazdák cselédszáma, leltárak főbb tárgyai. 5. A mezőgazdasági munkásosztály, továbbá az állati munkaerő mindenféle viszonya. 6. Gazdálkodási rendszerek és művelésmódok. 7. Haszonmarha- és baromfitenyésztés körüli észleletek. 8. A földművesosztály

mellékfoglalkozásai. 9. A helyi fogyasztás. 10. A vidéki és községi forgalom érdekei, haladásának, vagy hanyatlásának okai és a tapasztalt szükségletek. Minthogy a mezőgazdasági termelés eredményei az egyes évek tiszta jövedelmében, a birtok becsértékének emelkedésében, vagy hanyatlásában tűnnek ki, ezért az egyes birtokcsoportok és birtoknemek tiszta jövedelmének művelési ágak és ha lehet terménynemek szerinti adatgyűjtése is szükséges. Minél szorgalmasabb gyűjtéssel meg kell állapítani az egyes birtokok vételárát, haszonbérét, hogy az illető földek és birtoknemek holdankénti becsértéke kideríthető legyen. A birtokviszonyokra, nevezetesen a birtok értékére nézve főfontosságú tényezők itt hatásuk szerint veendők számba, így az adózás módjai, vízszabályozási terhek stb. Érdekes és fontos tudnivaló a birtokok adósságterhe, a földhitel minősége és feltételei, kamatlába és hovafordítása is. Ugyanígy volna számbaveendő az öröklés, szabad eladás vagy árverés útján való birtokforgalom."

Keleti tervezete szerint az ilyirányú adatok gyűjtésének, felülbírálásának és feldolgozásának munkájába bevonandók a közgazdasági minisztérium, a Tudományos Akadémia, Természettudományi Társulat, mérnöki hivatalok, kereskedelmi és iparkamarák, hitelintézetek, közlekedési vállalatok s a szervezendő Meteorológiai Intézet. Földtani Társulat és Földrajzi Intézet stb. A munka központjai a gazdasági egyesületekben alakítandó statisztikai osztályok. Az egyesületek kívül állók részvétele szintén fontos. Községek és uradalmak szerint megbízandó egy arra vállalkozó egyén a minták, utasítások szerint való adatgyűjtéssel, másik a felülvizsgálással. A gazdasági egyesület statisztikai osztályában rendszerezett adatok aztán az eredeti okmányokkal együtt felküldendők a közgazdasági minisztériumba.

Az Országos Statisztikai Tanács bizottságot küldött ki a fenti adatok összegyűjtéséhez szükséges részletes kérdőpontok megvitatására s azokat a Tanács 1869. évi február 26-iki ülésén el is fogadta. *Keleti* azonban a kérdőíveket kitöltés céljából mégsem küldte szét, mert utóbb belátta, hogy a nagyszabású terv keresztülviteléhez az önkéntes társadalmi tevékenység nem elegendő. Kérdőpontjait kiegészítve egyelőre csak arra törekedett, hogy azok alapján legalább „földrajz-statisztikai monográfiák” készüljenek. Átdolgozott tervezetét „Hivatalos statisztika Magyarországon” című francia nyelvű jelentésében 1869-ben a hágai VII. nemzetközi statisztikai kongresszuson is bemutatta s azt a reményét fejezte ki abban, hogy az egységes terv szerint községenként készítendő leírások összesítése s a hiányok pótlása

után az egész országra kiterjedő mezőgazdasági statisztikát lehet majd összeállítani. A főbb kérdéscsoportok a politikai, társadalmi, népességi, természeti, földrajzi, talaj-, birtok- és éghajlati, néprajzi, foglalkozási, továbbá mezőgazdasági és erdészeti termelési, értékesítési, fogyasztási és munkaviszonyokra vonatkoztak. Egész sereg kérdés a statisztika tárgykörén kívül esett és csak a szociográfia, vagy a monografikus vizsgálódás céljait szolgálta, így többek közt a következők: Melyek a lakosság feltűnőbb testi tulajdonai és hiányai? Miképen különböznek a különféle nemzetiségek munkásságra és vagyonosságra nézve? Melyek az uralkodó betegségek? Minő a lakosok jellege általában? Szorgalmas, iparkodó, takarékos, rendszerető-e a nép, vagy nem? Szolgálnak-e az erkölcsök javítására egyesületek és intézetek s minő a hatásuk? Minők a vagyoni viszonyok? Gazdag, vagyonos, vagy szegény-e a nép? Minők a lakáviszonyok? Milyen a szokásos vetésforgó? Baromfitartás el van-e terjedve a községben s mely fajokat tenyésztik inkább? Melyik a község fő piaca? Mily ára van a földnek a községben holdak és úrbéri telkek szerint? stb.

Ugyanabban az időben a Magyar Történelmi Társulat falusi krónikáskönyvek vezetését s a községek történetének megírását szorgalmazta, *Pesty Frigyes*, a Tudományos Akadémia tagja pedig az ország minden községéből összegyűjtötte a helyneveket s azokra vonatkozólag a nép száján élő magyarázatokat. E három irányban megindult mozgalom alkalmas lett volna arra, hogy községeink monográfiái elkészüljenek, de a kiegészítést követő gazdasági szervezés, építés és alapítás láza az anyagi hasznót nem nyújtó aprólékos falukutató munkát háttérbe szorította.

Keleti Károly azonban kedves tervéhez mindvégig hű maradt, s többször hangoztatta, így az 1871-ben megjelent „*Hazánk és népe*” című nagy művében is, hogy *a társadalom vizsgálatának a községig kell lehatolnia, mert ezen alapul a társadalomtudomány legtisztább és leggazdagabb forrása, az „Országisme”*. Minthogy szerinte az „ily részletező társadalmi jellemképnek” még alig volt akkor itt-ott nyoma, ezért azt tervezte, hogy a legközelebb fekvő Pest megye községeinek saját helyszíni szemlélet alapján szerkesztett részletes, tervszerű leírásával a hasonló művek készítésére buzdító példát ad másoknak. Erre azonban nagy elfoglaltsága mellett nem tudott kellő időt szakítani s így Pest-Pilis-Solt vármegye ily szellemben készült monográfiáját a másik lelkes falukutató, *Galgóczy Károly* írta meg és adta ki 1877-ben 3 kötetben.

Keleti Károly a falukutatás és monográfiakészítés kifejlesztés-

tésével nemcsak a mezőgazdasági statisztika céljait akarta szolgálni, hanem a szociológia s más tudományos vizsgálódások számára szintén értékes részletező adatokat kívánt nyújtani. Ez tűnik ki a Tudományos Akadémián 1868-ban tartott székfoglaló beszédéből is: „A statisztika nem terjeszkedhet ki kellő részletességgel az egész országra. E részletességet községi, városi és megyei statisztikákkal, illetőleg földrajzi, történelmi és statisztikai leírásokkal kell előmozdítani. Többé nem érhetjük be általánosan tartott országos áttekintésekkel, hanem minden egyes állami, nemzetgazdasági vagy társadalmi tüneménynek és jelenségnek mélyére, alapokaira akarunk hatolni... Mind többen érdeklődnek születési és lakóhelyük tüzetes ismertetése iránt és szívesen közreműködnek benne. Legtöbbet lendítene ily leírásoknak megindítása, mely a községi statisztikához szükséges rendszerességgel megállapítaná az anyagnak csoportok szerinti beosztását s nem csupán időrendi feltalálását mozdítaná elő, ami az áttekintést nehezíti. Ha megyéink és kerületeink egytől-egyig le lesznek történelmi és földrajzi, geológiai és statisztikai tekintetben írva, akkor elkészül a tükör, melyben a tudomány világa mellett állami és társadalmi életünk kidomborodó képletekben fog mutatkozni, dicsően sugározta fényoldalait, de el nem takarva árnyfoltjait sem.”

Székfoglaló előadásában meg szívlelendő külföldi példákra is hivatkozott, így arra, hogy Olaszország minden községében népességi törzskönyvet vezetnek és statisztikai bizottságok működnek díjazás nélkül s tagjaik érmekeket, okleveleket kapnak buzdításul.

Keleti a falukutatás nemzetnevelő hatását is felismerte s Engel nyomán többször hangoztatta, hogy *elsősorban a honismeretből fakad a hazaszeretet s a szülőföld megismeréséből a faluhoz és annak hagyományaihoz való ragaszkodás*. A végből, hogy az osztrák önkényuralom alatt gyűlöletessé vált statisztikát népszerűsítse s nevelő és közvéleményt formáló hatását fokozza, Keleti a rideg számoszlopokat megvilágító leírásokkal, szociográfiai s más adatokkal igyekezett minél érdekesebbé tenni. E miatt a keze alól kikerült legszárazabb tárgyú hivatalos kiadványok ma is érdeklődést tudnak kelteni. Így az 1875. évben megjelent „Magyarország szőlészeti statisztikája” című 400 oldalas nagy munkája az 1860—73 közti évek tüzetes és sokoldalú termelési és értékesítési statisztikája mellett a hazai szőlőművelés és borkereskedelem érdekes történetét, a különféle borvidékek talajösszetételét, termelés módját, nép- és társadalomrajzát, az árak alakulását és annak okait páratlanul színesen és részletesen világította meg.

Épöly érdekes és tanulságos az 1887. évben megjelent „Magyarország népességének élelmezési statisztikája” is, mely a vidékek, társadalmi osztályok s évszakok szerint lényegesen különböző néptáplálkozásnak oly gazdag adattára, hogy az ily-irányú vizsgálódás terén ma is mintául és az összehasonlításra alapul szolgálhat.

Keletinek nagyobb részben a mezőgazdasággal s a népességgel foglalkozó egyéb művei szintén sok szociográfiai elemet tartalmaznak. Az is jellemző, hogy akadémiai emlékbeszédeit a monográfus *Palugyai Imre*, a szintén falukutató statisztikus *Fényes Elek* s a tudományos földrajzunkat megalapító *Hunfalvy János* felett tartotta. Mindegyikük a honismeret lelkes úttörője volt s a két utóbbi *Pesty Frigyes*szel, *Keletivel* és *Galgóczy Károly*lyal együtt a szabadságharc utáni bujdosás közben ismerte és szerette meg bensőségebben a falut s annak népet.

Keleti Károly magvetése most kezd kihajtani s örömmel lehet megállapítani, hogy a falukutatás iránt nálunk növekvő érdeklődés mutatkozik. Előbb a Magyar Gazdaszövetség kezdesére készültek gazdasági irányú községmonográfiák, a világháború után pedig a Faluszövetség útmutatása alapján állítottak össze szélesebb tárgykörű községleírásokat, míg a Szociográfiai Intézet cédulás és a Belügyminisztérium Fayol-rendszerű adatgyűjtése a vizsgálódási anyaghoz való hozzájutást könnyítette meg. Az elemi oktatásban már helyet talált a szülőföldismeret, a település- és az emberföldrajzi irányú tudományos kutatásnak pedig több értékes monográfiát köszönhetünk. Újabban a cserkészek s a bajtársi és más ifjúsági szervezetek vidéki kiszálásaik s nyári táborozásaik során rendszeres gyűjtőmunkát végeznek, a komoly sajtó pedig gyakran közöl egyes községek jellegzetességeiről érdekes képeket, leírásokat.

Keleti Károly kedvelt eszméje, a községekig lehatoló széleskörű vizsgálódás már megvalósult, de e munkában még nincs kellő összhang, ezért kívánatos, hogy az illetékes szervezetek és szakemberek a Falukutató Intézet közös bizottságában tömörülve megfelelő munkamegosztással és tervszerű együttműködéssel dolgozzanak.

„Mentül jobban esméri valaki a tulajdon hazáját, annál jobban tudja azt mind szeretni, mind pedig más idegen Földek felett betsülni.” (*Benkő Ferenc Geográfiája. 1801.*)

Az adatszolgáltatók lelki diszpozíciói.

Írta: Buday László dr.

A társadalmi életjelenségek megfigyelése során az akadályok sokkal nagyobbak, mintsem azt a felületes szemlélő gondolná. Bármily kifejtett érzéke és gyakorlata van a megfigyelőnek s bármennyire igyekszik is elszigetelni magát minden szubjektív elfogultságtól, hogy az észlelést teljesen pártatlanul hajtsa végre s ne az igazság külszínét, hanem annak valódi magvát és tartalmát keresse, általános emberi okokból ez sohasem sikerülhet teljesen. S még ha igyekeznünk is kiküszöbölni az észlelőben levő hibákat, illetve föltesszük, hogy maga az észlelő annyira levetkőzi az emberi gyarlóságait, hogy a benne rejlő hibák a megfigyelés eredményében elhanyagolható, csekélyebb jelentőségű tévedést okoznak; akkor is milyen óriási hiánya a megfigyelésnek, hogy az az ember vagy embertömeg, amelyen az észlelést végezni kellene, a legkülönbözőbb műveltségű, indulatú, belátású elemekből áll, a megfigyelésre több gyanúval, mint őszinteséggel reagál s a való állapot képét igen szubjektív tükrökben mutatja be. Mennyivel könnyebb dolga van a természetbúvárnak: a bogarak teljes nyíltsággal folytatják előttük életüket, a virágok nem hazudnak s a kőzetek leplezetlenül megmutatják sebeiket, amelyeket évezredes világrengések során kaptak.

A társadalmi kutatás során a bűvárló energiájának igen nagy hányadát köti le a folytonos küzdelem a megfigyelt embereknek (az adatszolgáltatóknak) az igazságot takarni akaró vágya ellen. Ez a küzdelem az eredmény tisztaságát és világosságát gyakran meg is rontja; de a küzdelem során kialakultak már bizonyos tapasztalatok, amelyek a jövő kutatásnak hasznára lehetnek. Ezeket a tapasztalatokat részben levonhatja az is, aki kisebb embercsoportok megvizsgálásával foglalkozik, de még inkább az, aki hivatásszerűen intéz az embereknek majd ezen, majd azon csoportjához a magánérdekbe is vágó legkülönbözőbb kérdéseket s nemcsak kötelességből ellenőrzi a válaszok igazságát és a válaszolók hangulatát, hanem egyéb följegyzésekkel való összevetésekből is meg tudja állapítani, hogy kérdései nem hangzóttak-e el hiába s a kutatás eredménye valóságban is eredmény-e, vagy csak formailag? Mert azt itt is hangsúlyoznunk kell, hogy formai eredményt a legtöbb társadalmi kutatásnál könnyű elérni: a kérdések ritkán maradnak válasz nélkül s a válaszok többnyire bizonyos külső valószínűséggel is bírnak: de ezek a külső valószínűségek egyforma szín-

telen lepellettel vonják be az élet igen sokféle tarka foltját, amelynek színességét és árnyalatait a kutató éppen vizsgálni akarta.

Nem elfogódott-e minden intelligens ember is, ha rendkívüli helyzetbe kerül, ha a nagy nyilvánosság előtt kell nyilatkozni, ha olyan valakivel találkozik, aki előtt minden szavát latolgatni óhajtaná, mert szeretné, hogy az jó véleménnyel legyen felőle? Ez az elfogódottság még a nagyobb műveltségű emberektől is öntudatlanul olyan kijelentéseket vált ki, amelyek a valóságnak gyakran színezett, gyakran elhomályosított képei, hűségre törekvők és tulajdonképpen mégis annak az eltakarói. A gyakran hangoztatott példa, ha ugyanazon utcai jelenetnek tanúi a legnagyobb jóhiszeműségtől vezéreltetve mégis teljesen eltérően mondják el azokat a részleteket, amelyek a szemük láttára peregnének le, bizonyítja, hogy minden adatszolgáltatóban, véleménynyilvánítóban olyan erős szubjektivitás van, amelyet okos kezeléssel lehet korlátozni, de teljesen elnyomni sohasem. És ez a szubjektivitás öntudatlanul is akkor ágaskodik fel legmagasabbra, mikor a mindennapi élettől valamennyire eltérő helyzet készíti az embereket vallomásra. Adomáink ismert alakja az értelmes paraszt, aki a maga megszokott körében józanul és egyszerűen szólal meg, de törvényszéki tárgyalásoknál nevetetően cikornyás, tudákos beszédűvé válik. Többet mondani, mint amennyit tudunk; többet mutatni, mint aminők vagyunk, ez az örök emberi gyarlóság különösen az alacsonyabb értelmi fokon levő embereket kivetkőzteti a maguk mindennapi lelki habitusából, s olyan — csak eredményeiben megmérhető — benső izgalom vesz erőt rajtuk, amely az objektivitástól föltétlenül eltereli őket.

A statisztika azonban, mikor társadalmi törvényszerűségeket kutat, nem a szélső kilengéseket keresi: a halálozási arány szabályszerűségét nem a pestises évek adatai nyomán állapítja meg, a szőlő termését nem jégverés idején. Munkájához első sorban az adatszolgáltatóknak bizonyos lelki nyugalma kell s ha a felvétel eszméje ezt a lelki nyugalmat veszélyeztetné, előre kell gondoskodni, hogy a veszély be ne következzen. Az a közismert tapasztalat, hogy nem várt lövés zajától összerezzenünk, de ha a felrobbanó füstől látjuk, hogy a pukkanás hangja is hamar elérkezik hozzánk, nyugodtan várjuk azt, erre a kérdésre alkalmazva, sok logikus teendőre felhívhatja itt figyelmünket.

A példák hosszú sorát lehetne felvonultatni arra, hogy a statisztikai összeírás a nagyobb adótól való félelmet keltette a népben s ezért igyekezett eltagadni minden eltagadhatót, sőt ijedtében gazdasági kárt is okozott magának, kivágta a gyü-

mölcsfáit, mikor azoknak számlálásáról volt szó, leöldöste a baromfiakat s kifüstölte a méheket. Valóban a távol multban ott is lappangtak az adóztatási kísérletek a statisztikai felvételek mögött s nem lehet eléggé sajnálni, hogy a közeli mult kényszerítő hatása alatt a háborús gabonaellátás terve szintén statisztikai felvételekhez kapcsolódott. Akkorára növeli az ilyesmi az adatszolgáltatásban egyébként is ott lappangó gyanakvást, hogy évtizedeknek nagyon gondos munkája szükséges az aggodalmaknak elosztatására.

Minél bonyolultabb és nehezebb kérdéseket kutat a statisztika, annál gyakrabban van érintkezése az egyszerűbb emberek bensőbb életviszonyaival, a megfigyelőnek tehát annál inkább számot kell vetni azokkal a lelki diszpozíciókkal, amelyek közt a különböző rétegeződésű s kisebb műveltségű adatszolgáltatók élnek.

Leszűrve a tanulságokat az eddig mondottakból, kettőt kell különösen hangsúlyoznunk. Az egyik az, hogy a statisztika a társadalmi jelenségek vizsgálata körül céljai elérésében nem mondhat le bizonyos eredményekről, csak azért, mert az adatszolgáltatók egy része nem elég művelt arra, hogy önként, a megfigyelő szervezet nagyobb igénybevétele nélkül megfelelő adatokat szolgáltatasson. Ezért a statisztikának magának kell alkalmazkodnia az adatbevallókhoz, s minél bonyolultabb, rejtettebb dolgokat kutat, annál több fáradságot kell vennie, hogy az adatbevallók lelki feszültségét kipuhatolva, arra való eljárással őket jó és hiteles adatszolgáltatásra hangolja.

A másik pedig az, hogy a lelkiismeretes statisztikai felvétel az eljárás egész során figyelemmel kíséri az adatszolgáltatók viselkedését s arról adatai közlésekor beszámol a nyilvánosság előtt, mert a fölvétel megbízhatóságát, sikerét, vagy hiányait és fogyatékoságait nem csupán az előkészítés gondosabb vagy felületesebb voltából kell megítélni, hanem abból is, hogyan reagál a statisztikai kutatásra az adatszolgáltatók nagy tömege, az életviszonyait titkolni akaró zárkózott, aggodalmaskodó ember.

(A Statisztika elmélete és története c. műből. Bp. 1923.)

A monografikus kutatás jellemzője egy bizonyos egységnek hosszú időn keresztül való sokoldalú megfigyelése. (Buday László: A statisztika elmélete és története. 89. old.)

Sociológia és sociográfia.

A *sociológia elméleti tudomány*, melynek igazi feladata a társadalomra és a társadalmi életre vonatkozó képzetek tisztázása és rendszerezése. Tehát a megismerés a célja a sociológiának, épen úgy, mint minden más tudománynak. A sociológiai kutatás egy fontos követelménye folyik ebből. A természettudományoknál nem fenyeget az a veszély, hogy egyéni és pártszempontok elhomályosítják tiszta látásunkat. A társadalomtudományokban azonban e veszély igen nagy, mert a nyert eredmények politikai követelmények támasztására és támogatására használhatók fel. Ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a sociológia is a tiszta megismerést van hivatva szolgálni és *igazi tudomány jellegét csak addig őrizheti meg, amíg magának semmiféle mellékcélt nem tűz.*

A sociológusnak minden pártérdek és pártszempont fölött kell állnia, ha nem akarja kutatásának eredményeit veszélyeztetni. Viszont a sociológiai megismerés maga is a legnagyobb veszélyeknek van kitéve, mert mindenkinek ellenszenvére számíthat, akinek érdekeit sérti.

Ha egyszer tisztában vagyunk azzal, hogy a sociológia ép olyan elméleti tudomány, mint bármely más tudományág, be kell látnunk azt is, hogy mint elméleti tudománynak semmi köze sincsen bármi féle pártprogramhoz, vagy gyakorlati követeléshez. Sajnos, a köztudatba ez még nem ment át és még ma sem ritkák azok, akik a sociológiát, a sociálpolitikát és a socializmust nem tudják kellően szétválasztani. A sociológiának természetesen a másik kettőhöz semmi köze sincsen és a zavart az elnevezés hasonlósága és az okozta, hogy a társadalomra vonatkozik mindhárom... A sociológiai megismerés sok hasznos szolgálatot tehet a gyakorlati életnek, mert a jelenségek alapösszefüggéseire vonatkozó alapismeretek itt is sok balépéstől megóvhatnak és sokat segíthetnek a fejlődés egészségesebb irányba tereléséhez szükséges intézkedések irányának megtalálásában... A gazdasági politika mintájára a sociológiának is ki kell építenie az elméleti sociológia mellett az *alkalmazott sociológiát*, amely a társadalmi élet befolyásolásának módzatait és eszközeit van hivatva rendszerbe foglalni...

Gyümölcsöző azonban ez az ismeret is csak akkor lesz, ha hozzájárul a pontos helyzetkép, mely a helyzet különleges vonásaiból is a fontosat kiemeli. Ezt csak a *sociográfia*, a lelkiismeretes társadalmi leírás adhatja meg. Ez is tudományos fel-

adat, mégpedig a legnehezebbek közül való, mert úgy a fontos és a lényegtelen megkülönböztetése, mint az elfogulatlanság szempontjából igen magas követeléseket támaszt a művelőivel szemben. A sociográfiának is minden pártszemponttól és a minden körben nagymértékben fellépő előítéletektől mentesnek kell lennie. Helyesen és biztosan kell mérlegelnie az egyes osztályok helyzetét, hivatását, törekvéseit és ezeknek az összesség szempontjából való értékét. Csak az e követelményeknek megfelelő *sociográfia*, vagy *társadalomleírás* lehet igazi kiindulási pontja a sociológia elméleti tételei alkalmazásának. A sociográfia állapítja meg mintegy a diagnózist, az elmélet nyújtja mintegy a társadalomanatómiai ismereteket, míg az alkalmazott sociológia a terapeutikára vonatkozólag ad útbaigazítást, de ezt csak akkor teheti, ha alapos diagnózisra építhet. (Dr. Heller Farkas professornak a Társadalomtudomány 1925. évi 1. számában „A sociológia feladatai” címen megjelent tanulmányából.)

A szülőföldismeret.

Írta: Fodor Ferenc dr.

Ha a magyar tudományos földrajzi mozgalmak és a magyar földrajzi irodalom történetét áttekintjük, lehetetlen fel nem tűnnie annak a különös jelenségnek, hogy a német, majd legutóbb francia hatás alatt földrajzi irányaink és irodalmunk minden ága fejlettebb, mint az a stúdium, amit általában szülőföldismeret, *honismeret*, németül *Heimatkunde* néven szokás összefoglalni. Hogy csak néhány ilyen példát említsünk, a magyar földrajzi tudománynak is megvolt a *Ritteri* iránya *Hunfalvy* geográfiai szemléletében; a természettudományos *Richt-hofeni* irányt tükrözi vissza bizonyos mértékig *Lóczy* Lajos természettudományi, elsősorban geológiai földrajza. A francia szellemű tájrajzi és szintétikus geográfiai irányt a napjainkban megszületett modern magyar földrajzi irodalom képviseli.

E tudományosan megjelölhető fő irányok mellett éppen úgy megvolt a magyar földrajznak is a maga romantikus kora, mint a németeknek; ebbe fut össze *Hanusz* István és társai geográfiai munkássága. Éppen úgy virágzott hazánkban az összehasonlító, enciklopédikusan leíró, majd az általános földrajzi irányzat is, mint a németeknél. *Egyedül a magyar szülőföldismeretnek nem volt és nincsen jóformán még ma sem magyar irodalma, sem*

elméleti, még kevésbé leíró. Sok okát sorolhatnánk fel ennek, azonban most csak egyre, a legfontosabbra és talán legszomorúbbra kell, hogy rámutassak. *A szülőföldismeret ugyanis a német irodalomban sem mint tudomány, hanem mint tantárgy szerepel. Művelői tehát természetszerűleg elsősorban nem az egyetemi tudományok művelői, hanem a gyakorlati pedagógusok.* A szülőföldismeret legfőbb elméleti megalapozásában tartozik a tudós feladatai közé. De nem a kutató, hanem a tanító geográfus munkatere ez.

A földrajz mint iskolában tanítandó tudásanyag, jóval hamarabb született meg, mint a földrajztudomány. Ha minden korok földrajzának minden koroknak a környező világról alkotott szemléletét tartjuk, úgy földrajzi ismeretek mindig szerepeltek az iskolai anyagokban, hol a vallások tanában, vagy a matematikában, hol a geometriában, vagy a történelemben elrejtve. A földrajzi ismeretek közlésének öncélúsága azonban csak a francia felvilágosodás korában következett be. *Comenius, Rousseau, Pestalozzi, Salzmann* hatása alatt az iskolai földrajz megszületése óta majdnem megszakítatlanul szülőföldismeret is egyúttal, kivéve azokat az időket, amikor a tudományos földrajz hatása alatt eltért a környezetszemlélettől. A Ritter-féle általános összehasonlító földrajzi iskola hatása alatt egy ideig bizonytalan történelmi és földrajzi keverék váltotta fel az iskolákban, s az államokban és azok közigazgatásában eligazodást kívánó közélet az iskolák földrajzát bizonyos államtanná tette. Ugyanilyen nagy mértékben ártott az eredeti és egészséges iskolai geográfiai környezetszemléletnek a természet-tudományos, általános földrajznak *Richthofen* iskolájában való felvirágzása is. Ez az analitikus világszemlélet kényszerítette rá az iskolákra azt a geografiát, amely a környezetszemlélet helyett a pólusokból indította a Föld megismerésére a gyermeki agyat. Ennek szomorú emlékeit most irtottuk ki a magyar iskolai földrajzokból, amikor az általános földrajzi fogalmak helyett a matematikai földrajzi, szélességi és hosszúsági fogalmakat tárgyaló „bevezetések” kidobattuk. Az iskolai földrajz egészséges környezetszemlélete megint visszatért, mihelyst a tudományos földrajz szakított az általános földrajz mindenek fölött valóságának teóriájával, s ismét leíró földrajzzá vált a maga fejlődési útjában.

Az iskolai földrajz tehát többé-kevésbé minden időben a tudományos földrajz hatása alatt állott. Ezt a hatást a német szellemi életben nem a kutató geográfusok gyakorolták az iskolai földrajzra, hanem a tanító geográfusok. Hazánkban azonban maguknak a kutató geográfusoknak jutott a legutóbbi időkig az

a feladat is, hogy az iskolai földrajztantervében, módszerében és tartalmában, célkitűzéseiben is irányítsák.

Ennek következtében hazánkban az iskolai földrajz még inkább a tudományos földrajz járószalagján haladt, mint Németországban. Már pedig a tudományos földrajz elsősorban a maga módszeres problémáival volt elfoglalva. Kevés lévén a magyar földrajzi katedra, nem is kísérhette figyelemmel a szülőföldismeret haladását. Az iskolával csak a tanárképzés útján jutott kapcsolatba és ezen át a maga világszemléletét igyekezett az iskolákba is bevinni.

Ezt bizonyítja az is, hogy amíg Németországban a földrajz mint tantárgy hamarabb született meg, mint a földrajztudomány, mert hiszen földrajztanítást már *Ritter* egyetemi katedrája létesítése előtt is tanítottak az iskolákban, hazánkban *Hunfalvy* János egyetemi székfoglalása előtt a földrajz a középiskolákban csak a történelemmel egybekapcsolva jutott szóhoz, vagy még előbb a „Hármas Kistükör” versikéiből tanulták a gyermekek, s csak az 1867-i reáliskolai tantervben, *Hunfalvy* sürgetésére lett önálló iskolai tantárgy.

Németországban, a Heimatkunde hazájában, egészen más-keppen fejlődtek a dolgok. A *Heimatkunde* gondolata nem tudományos, hanem didaktikai gondolat volt. Éppen ezért nagyon nehezen hozzáférhető a magyar iskolai geográfusok számára. A szülőföldismeret a számottevő geográfiai kézikönyvekben csak elvétve jelenik meg. Hogy azonban gyakorlati megvalósítása, a szülőföld-monográfiák megszülethessenek, ahhoz mindenkor a tudományos földrajznak kellett útmutatással szolgálni. Ennek következtében, ha a szülőföldismeret mai állását és irodalmának fejlődését akarjuk figyelemmel kísérni, anyagunkat három csoportba kell osztanunk: a szülőföld-ismeret helyzete a földrajzi tudományban, a szülőföldismeret módszertana a gyakorlati pedagógiában, és végül a szülőföldismeret monografikus irodalmának fejlődése.

Ritter fejteti ki részletesen először a Heimatkunde lényegét és módszerét. Az „Allgemeine Erdkunde”-ban külön fejezetet szentel ennek. Nagyon jellemzőek következő szavai: „Saját megfigyelések szükségesek az idegen jelenségek megértésére... A hazai föld viszonyaiban benne szunnyadnak a nagy egész viszonyai és a Föld bármely helyének kutatása jelentőséggel van az egészre.” Nála nyilatkozik meg tehát először a földrajz tapasztalati tudomány jellege.

A németek többi nagy geográfus tudósai között hiába keressük a szülőföldismeret szószólóit. Sem *Richthofen*, sem

Ratzel, sem Peschel geográfiájában és módszertanában nincsen lényegesebb helye a szülőföldismeretnek. Csak amikor a német geográfia egyirányú korszakai lezáródtak, amikor a módszertani tisztázásra került sor, juthatott hozzá a szülőföldismeret is ahhoz, hogy kutató geográfus tisztázza a célját s a földrajzi tudományok között elfoglalandó helyzetét. A nagy német geográfus nevek között legelső helyen áll Hettner neve a földrajz módszertani kérdéseinek tisztázásában. Hettner szabadon bevallja, hogy az iskolai geográfia ingadozása a célkitűzésben magában a tudományos földrajz ingadozásának tudható be. Az iskolai földrajz szerinte előbb a történelmi, később a természettudományi irányban lengvén ki, e szerint változott az iskolai földrajz célkitűzése is. Hettner mondta meg először világosan, hogy a szülőföldismeret nem a szülőföld természeti viszonyainak ismerete, nemcsak történelmének áttekintése, hanem a szülőföldismeret mindenekelőtt környezetismeret, amelynek feladata a fiatal lelket annak a tájnak megértésére reávezetni, amelybe sorsa helyezte. Ez a környezetismeret gondolata nemcsak módszeres szempontból jelent nagy fejlődést, hanem még olyan csekély jelentőségűnek látszó, bár sok félreértést okozó kérdést is tisztázott, hogy tulajdonképpen mi az a szülőföld. Hettner mondja meg először világosan: a gyermek környezete. Hettner vezeti vissza a szülőföldismét arról a tévútról is, mintha az csak topográfiai ismeretek halmaza volna, s csupán a város utainak, tereinek, patakjainak helyét, nevét jelentené. Amint Hettner megjegyzi, az ismereteknek ez a formája nagyon megfelelő, de csak akkor, ha a tanuló egy része bérkocsinak vagy autóvezetőnek készülne, egyébként semmi képző értéke sincs. A modern geográfia szellemében ő jelöli ki a modern tantárgy célját is: a környező táj természetének és kultúrájának lényegét és egymással való összefüggését feltárni a tanulók előtt. De ez egyúttal megszabja Hettner szerint is e tárgyaknak az iskolai tantervekben való helyzetét, mert a kitűzött célt abban az alsó osztályban nem lehet elérni, amelyben a szülőföldismeret csupán az alapfogalmaknak a környezetből való gyűjtésére szorítkozhat. Tehát magasabb osztályokban vissza kell térni a szülőföldre, s főleg kirándulásokon be kell vezetni a tanulókat a környezet életének megértésébe. A szülőföldismeret tudományos módszerét úgy tisztázza Hettner, hogy az alsóbb fokon kétségtelenül analitikus, a felsőbb fokon azonban már okvetlenül szintetikus legyen.

Alsóbb fokon környezettopográfia, felsőbb fokon környezetélettan. Ezzel egyúttal a tudomány színvonalára is emelkedhet e stúdium, mert önálló tudományos célt tűzött maga elé az ed-

dígi didaktikai cél helyett, ami abban merült ki, hogy a tanulók a környezetből gyűjtsék fogalmaikat.

Hettnernek ezek a szülőföldismeretre korszakalkotó megállapításai természetszerűleg csak a legutóbbi időben következhettek be, amikor már nincsen többé természettudományi és külön emberi geográfia, analitikus és szintetikus módszertani vita, hanem módszerében, célkitűzésében kiforrott a tudományunk. A szülőföldismeret mint tantárgy ugyan már régen ebben az irányban tapogatózik. Ha áttekintjük a német Heimatkunde rendkívül bőséges irodalmát s főleg annak kritikáját, minduntalan találkozunk azzal a törekvéssel, hogy a *szülőföldismeret elé önálló tudományos célt tűzzenek ki*. A szülőföldtopográfiákat már régen elítéli az iskolai geográfusok kritikája, s az élet szemléltetését már régen kívánja, s bár e felé fejlődött az iskolai monográfia-irodalom, a módszertani kérdések tisztázatlansága következtében még ma sem jutott el oda. De nem is juthat el maga az iskolai szülőföldismeret, ama nehézség következtében, mert csak a legalsó fokon jut neki hely.

A törekvés mégis megvan, hogy ha nem az iskolák számára, akkor önmagukért való kis tájmonográfiákat, környezetrajzokat alkossanak a honi földről. Ez a törekvés két oldalról is tápot kapott a német szellemi életben. Egyrészt a világháború szerencsétlen befejezése a német geográfusok érdeklődését magára a német földre fordította az eddigi idegen horizontokról, s ez bizonyos egészséges nacionalizmust szült a német Heimatkunde irodalma számára. Másrészt az az új pedagógiai gondolat is lassan utat tör, hogy a *szülőföldnek nemcsak a gyermekeit, hanem a felnőtteket is érdekelnie kell*. Ez a törekvés a német geográfiai irodalomból kétségtelenül megállapítható. Ez a német Heimatkunde irodalmát két tagozatra bontotta. Az egyiknek ősi multja van. Ez a német iskolák számára írt számos iskolai Heimatkundera szorítkozik. Ezek között a tudományos kritika kevés jót talál, s nagyrészt csak topográfiáknak, történelemmel fűszerezett helyrajzoknak mondja őket. Minden német közigazgatási egységnek megvannak a maga hasonló Heimatkundei. Főleg a mult század végén nagyszámmal sorolja fel őket ennek az irodalomnak fáradhatatlan kritikusa, a Geographischer Anzeiger.

A másik, *nem iskolai Heimatkunde* most van kibontakozóban Németországban is, amióta a modern leíró földrajz kezdi szárnyát bontogatni. Ez a *tudományos szülőföldkutató* természetszerűleg emelni fogja az iskolai szülőföldismét.

Ennek a nem iskolai német Heimatkundénak már a háború előtt is elég kiterjedt irodalma volt, a háború után azonban

egyenesen szédületes lendületet vett. Az a gondolat, hogy a szülőföldismeretre nemcsak az iskolai tanításban van szükség, hanem a felnőtt társadalom gondolatvilágának kialakítására is óriási hatással van a szülőföld megismertetése, annyira átment a német köztudatba, hogy külön társaságok kiadványsorozatait kellett megindítani ennek szolgálatára. Gondolatát pedagógiai folyóiratok vetették el a német társadalomba is. A Geographischer Anzeiger, a szülőföld gondolatának a német világban leg-hűségesebb ápolója, egész sereg külön számot szentelt a Heimatkundenak.

E mozgalmak hatása alatt egyes helyeken Heimatbuch-Kommissionok alakulnak, s ezek célja most már nem az iskolai, hanem a társadalmi nevelés hasznára kiadandó művek megalkotása. A Heimatkunde irodalma rohamosan *monográfia-irodalommá fejlődik ki*. Sok város megírta a maga szülőföld-monográfiáját s egész sorozata megjelent a városok geográfiai-szülőföldismeiről leírásának.

Mindezek a Heimatbuch-ok, szülőföldmonográfiák lényegesen különböznek a háború előtti német földrajzi monográfiáktól. Főleg abban, hogy ezek nemcsak fizikai, tehát holt leírások, hanem életrajzok, tehát egy-egy város, tájacska életének minden tényezőjéből, emberrel és természettel együtt építik fel annak életét. Természetesen több-kevesebb geográfiai módszerrel, mert hiszen ennek a monográfiailrodalomnak a művelői között nemcsak szakgeográfusokat találunk, hanem *geográfus, historikus, festő, folklorista, irodalomkutató mind összefogtak a szülőföld gondolatának ápolására.* Egy új tudomány bontakozik itt ki előttünk, ami már nem is pusztán geográfia, hanem több is annál. És, amint ennek az irodalomnak kritikusai minduntalan kiemelik, *ebben az új tudományban nemcsak száraz szaktudás, hanem főleg sok érzelmi elem, szív, szeretet is lüktet, benne él egy népnek hazájával szemben táplált egész érdeklődése.*

Módszerében ez a szülőföld-monográfiai irodalom természetesen még nem forrhatott ki. Sőt igazán nagy nehézségekkel kell megküzdnie, amíg saját módszerű tudományrangra emelkedik. Hiszen még nagyobb nehézségeket kell leküzdenie, mint magának a tudományos leíró földrajznak kellett, amíg enciklopédiából tudománnyá vált. *Most a szülőföld-monográfiákban többé-kevésbé megint enciklopédiákat kapunk,* amelyekben sokkal heterogénebb anyag van együtt, mint amiből eddig a modern leíró földrajz dolgozott, mert a látható földfelszíni tényezőkön kívül, amit eddig a leíró földrajznak fel kellett dolgoznia, most szellemi tényezőkkel, a történelmi, művészeti és irodalmi, folklorista anyaggal is számolnia kell. Ezeket egyelőre a szülő-

föld-szeretetet kapcsolja egybe, ami azonban nem lehet tudományos módszerbeli alap.

Éppen a módszeres nehézségek következtében nem ritkák már azok a munkák sem, amelyek ennek az új irodalomnak szempontjait, anyagát kísérelik meg összeállítani kérdésekben, sémákban.

Hazánkban a szülőföldismeret tudományos művelésének még nincsen múltja. Hiszen nálunk még a modern leíró földrajz is nagy nehézségekkel küzd. Pedig talán *a szülőföld-monográfiáknak kell előbb megszületniök, részleteiben kell először feldolgoznunk a hazai föld ismertetését, hogy majd ennek a monográfia-irodalomnak segítségével a hazai föld egészének leíró földrajza megszülethessen.* Földrajzi monográfiáink alig vannak. A Tudományos Akadémia égisze alatt a mult évtizedekben megjelent *megyei monográfiák* csak egy-egy közigazgatási terület enciklopédiái. Kisebb területek földrajzi kutatásának több nyoma van irodalmunkban, de ezek csak egy-egy probléma megvilágítására szorítkoznak; többnyire vagy fizikai viszonyait, vagy települését dolgozzák fel egy-egy kisebb tájnak, s csupán néhány városunk van szűkszavú földrajzi monográfiában feldolgozva. A község-monográfiák megindítására is sok lépés történt már nálunk. Ezt szolgáltam magam is a „Szülőföld- és honismeret könyve” c. munkám második részében adott elméleti község leírásával, amelyben szempontokat igyekeztem szolgáltatni nem szakmabelieknek is. A Faluszövetség rokoncélú mozgalma mellett lépések történtek arra is, hogy az öregcserkészmozgalmat állítsuk be legalább az anyaggyűjtés, megfigyelés szolgálatába. A megfigyelési szempontokat összeállítottam „Verzérfonal a földrajzi megfigyelésekhez” c. füzetemben.

A szülőföldismeret, mint tantárgy jóval megelőzte a szülőföldismeretnek, mint tudománynak kifejlődését, éppen úgy, amint a földrajz maga is hamarabb volt bent az iskolákban, mielőtt tudományosan megalapozták volna. Az iskolákban azon gondolat megszületésétől kezdve kell figyelemmel kísérnünk a szülőföldismeret sorsát, amikor felismerték annak didaktikai jelentőségét, hogy a gyermeknek saját környezetéből kell gyűjtenie legelső fogalmait. Az iskola feladata ennek a fogalomgyűjtésnek irányítása. A szülőföldismeret nem más, mint környezetismeret. Fokozatosan bontakozott ki ennek a gondolatnak megszületése után a szülőföldismeret pedagógiai jelentősége. A német pedagógiai irodalomban hatalmas fejezete van a szülőföldismeret nevelő jelentőségének és módszertani kiépítésének. Nem terjeszkedhetünk ki részletesen ennek taglalására, csak a kiforrott legfőbb szempontokat szögezhetjük le. Ma már

általában elismert elv, hogy a szülőföld, a környezet a legalkalmasabb arra, hogy az ember és a Föld egymással való kapcsolatát szemléltethessük rajta. Ebben a környezetben lehet legjobban kihasználni a tanításnak azt a hatalmas segítő eszközét, amit a gyermeknek környezetével szemben való érdeklődése jelent. Ebben a környezetben lehet legalkalmasabban szemléltetni és ennek segítségével lehet tiszta alapfogalmakat gyűjtetni a gyermekkel. Saját környezete iránt a gyermek szeretettel is viseltetik, amit tudatos munkával hazaszeretettig fokozhat az ügyes tanító. Ebben van a szülőföldismeret tanításának nagy nemzeti értéke és az állampolgári nevelés szempontjából rendkívül nagy jelentősége. Nem véletlen, hogy a német pedagógia olyan nagy súlyt fektetett tehát a szülőföldismeret didaktikájának teljes kiépítésére. Tudományt és nemzeti értéket egyaránt szolgáló tantárgy lett belőle, s lassan az alsófokú oktatás gerincévé vált a német iskolákban, de más nemzeteknél is, főleg a svájci iskolákban. Kitűnő eszköze az oktatásnak, mert kiválóan szolgálja a tanítás koncentrációs elvét is. Ezen utóbbi jellemvonása nehezíti meg önálló tudománnyá válását és tudományos módszerének kibontakozását a földrajzi tudományok között, de éppen ezen sajátága kölcsönzött neki mint iskolai tantárgynak oly nagy eleven erőt. Ezen sajátága következtében az iskolán kívüli szerepe is inkább társadalomnevelő, mintsem tudományos jelentőségű.

Kevés más ismeret dicsekedhet azzal, hogy annyira összeforrt volna sorsában, kibontakozásában a didaktikusok munkája magának az ismeretanyagának (tudománynak még nem mondhatjuk) kifejlődésével, mint éppen a szülőföld-ismeret. Egy pedagógiai gondolat alakított maga körül egy tantárgyat, majdnem egyedül, a nélkül, hogy a földrajzi tudomány szakemberei sokáig tudomást vettek volna róla. Más ismeretekben fordítva történt, a szaktudomány elemeit készen vitték be az iskolákba. Éppen ezért valójában a szülőföldismeret ma is elsősorban tantárgy s csak másodsorban tudomány.

A környező természetből való ismeretgyűjtés és a szemléltetés pedagógiai gondolata először Comeniusnál bontakozott ki a XVII. század első felében. A szülőföldismeret tanításának ő az atyja. Sajnos, ez a gondolat a XVIII. században a hallei Francke pedagógiájában tisztára a közigazgatási egységben fekvő topográfiai nevek recitálásává torzult el. És csodálatos, hogy Francke torz módszere még a mai napig is életben maradt, sajnos, magyar népiskoláinkban is, míg Comenius egészséges gondolata alig tud érvényesülni.

A környező természet ismeretének gondolatát nagy mér-

tékben megerősítették a köztudatban a felvilágosodás korának nagy gondolkozói is, elsősorban *Rousseau*. Emile-jében követeli, hogy minden földrajzi oktatást a szülőföldön való tájékozódás előzzön meg. Comenius pedagógiai gondolata *Rousseau* bölcséleti rendszerében is támogatót kapván, most már nem aludhatott el többé. A gyakorlati pedagógusok már *Rousseau* fellépése előtt is továbbfejlesztették módszerüket. *Reyher* gótai igazgató már a XVIII. században kirándulásra vitte tanulóit! Hatalmas lépést tett előre a szülőföldismeret terén *Samuel Bock*, aki 1744-ben megjelent „Wohlunterrichteten Dorf- und Landschulmeister” c. könyvében a szülőföldismeretet már *térképismerettel is összeköti*, tehát úttörője volt annak a gondolatnak, hogy a megfigyeléseket meg is rögzítsék a térben a tanulók.

Ezeknek az úttörőknek gondolatai érték meg a XVIII. század végére *Christian Salzmann* schnepfentali oktatóban. A németek általában őt tekintik az igazi szülőföldismeret megalapítójának. Az ő jelszavai már szinte modernül hangzanak: *kirándulás, megfigyelés, térképhasználat*. És mégis ma is milyen messze van a földrajzi didaktika általában a salzmanni ideáktól!

A XIX. század elején nagy filozófusok, nagy pedagógusok és a földrajzi tudomány legelső szakemberei (*Herder*, *Pestalozzi*, *Ritter*) együtt nyújtanak segítő kezet a szülőföldismeret nevelő értékének, didaktikai módszertanának és tudományos tartalmának tisztázására.

A szülőföldismeretet azonban mint nélkülözhetetlen tárgyat *Finger* vétette fel a tantervekbe. 1844-ben megjelent „Anweisung zum Unterricht in der Heimatkunde” c. műve a *szülőföldismertetés didaktikájának bibliája a német irodalomban*. Róla még 1901-ben is azt állította a német iskolai geográfusok nagytekintélyű lapja, a *Geographischer Anzeiger*, hogy ezt a munkát azóta sem múlta felül egyetlen más hasonló tárgyú mű sem. Ma is ezen az alapon tanítják nemcsak a német iskolákban, hanem végre a magyar népiskolákban is a szülőföldismeretet. Nincs terünk ennek ismertetésére, csak jelezzük, hogy a szülői házból kiindulva fokozatosan tágitja a megfigyelés, szemléltetés, kirándulások és az egymással okozatilag összefüggésben lévő földrajzi jelenségek terét a gyermek által még bejárható környékig.

A szülőföldismeret gondolata megteremtette a szülőföld-múzeumok gondolatát. Hogy milyen jelentőségük van ezeknek, mint iskolai gyűjteményeknek a tanítás s mint önálló múzeumoknak a társadalom szempontjából, ezt aligha kell kifejteni. Németországban számos ilyen múzeum működik iskolákban és

azoktól függetlenül. A Heimatsmuseumoknak szintén hatalmas irodalma van már.

Hazai viszonyaink között a szülőföldismeret gondolata csak a legutóbbi években kezdi kibontani erejét. Tanterveinkben a legutóbbi tanterv-revizióig torz alakban, közigazgatási egységek topográfiájának tanításában, a középfokon pedig elvont alapfogalmak tanításában jelentkezett. A magyar pedagógusok közül boldogult Quint Józsefnek vannak elfeledhetetlen érdemei, hogy nemcsak szóval és írásban, hanem a népiskolai tanterv legutóbbi revíziójában is diadalra juttatta ezt a rendkívül fontos nemzetnevelő gondolatot. A Néptanítók Lapjában más szélesebb látókörű pedagógusunknak is sok becses értekezése van elrejtve. A középiskolai tanárság körében Karl János képviseli ennek a gondolatnak didaktikáját és metodikáját s a tantervekben, utasításokban e sorok írója küzd érte. A már megjelent középiskolai utasításokban részletesen ki van fejtve a szülőföldismeret jelentősége s a szülőföld-gyűjtemény szükséges volta. Megfelelően érvényt szerez ennek a népiskolai tantervi utasítás is, valamint a népiskolai tanítók számára írt földrajzi vezérkönyvem. A középiskolai tanárság számára a Teleki—Vargha-féle „Modern földrajz és oktatása” c. műben van a kérdés érintve. Talán némi lendületet ad a szülőföldismeret irodalmának az is, hogy a tanítóképzők IV. osztályában az illető környékismeret tanítandó, s remélni lehet, hogy az illetékes tanítóképző-intézeti szaktanárok megírják saját iskolájuk tájának szülőföldismeretét. Sajnos, az eddig megjelent pár ilyen irányú munka sem földrajzi módszer, sem didaktikai szempontból egyáltalán nem állja meg helyét.

Mindezt főleg azért kellett elmondanom, hogy belássuk, mennyire hátul vagyunk a németek mögött, mennyire nem ismerjük szülőföldünket, s mennyi előttünk a teendő. *Egyetlen más téren sem nyílnak olyan ideális munkatere a magyar tanárnak, mint itt.* S ezt a munkát kizárólag csak a magyar tanár végezheti el, a földrajztudomány egyetemi művelői legfőljebb módszeres irányítást, útmutatást adhatnak. *S ha valaha szükségünk volt rá, hogy szülőföldünket megismerjük, ma talán mégis csak ez a legsürgősebb tudományos feladatunk!*

(A M. Földrajzi Évkönyvben 1930-ban közölt tanulmány átdolgozva.)

A honismertetés korunk egyik legfigyelemreméltóbb pedagógiai, társadalmi és tudományos mozgálmá.

Karl János dr.

Orbán Balázs, a Székelyföld ismertetője.

Orbán Balázs (báró), Lengyelfalván (Udvarhely vm) született 1829-ben, ősi székely családból és Budapesten halt meg 1890-ben. Arisztokrata születésű — de a legszabadabb demokrata volt. A „bárói” címet sem használta, amint maga mondta: „az idegentől bizonytal nem valamely nagy hazafiságért kapott címet.” Valósággal bálványozta a székelységet. Célja az volt, hogy népét maga-magának megbecsülésére, saját értékének helyes felismerésére megtanítsa, hogy kötelességtudó, nemesen érző, becsületesen munkálkodó, független érzelmű polgárokká tegye, hogy fájában ébren tartsa a székely öntudatot. Dicső megújítást, szebb jövőt akart fájának. A régi eszményképek felkeltésével új nemzedéket akart nevelni, amely jogos önbizalommal eltelve, fölemelt fővel hirdesse a székely dicsőséget. Egész élete: küzdelem a jóért, az igazságért, a háza üdvére. Egyszerűen élt és öltözködött, csak hogy megtakarított filléreivel használhasson imádott népének. Ideális gondolkodásban és önzetlen cselekvésben kortársai közt alig akadott párja. 1870-től kezdve haláláig az országgyűlésen függetlenségi képviselő volt.

Az 1862—67 évek alatt gyalog bejárta, faluról-falura Székelyföldnek közel 500 faluját s az így gyűjtött adatok alapján írta meg egyetlen s a maga nemében még máig páratlan monográfiáját „*Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*” (Morelli Gusztáv és Rusz Károly fametszeteivel) címmel hat kötetben. Ehhez kapcsolódik az 1889-ben megjelent *Torda város és környéke* című hasonló műve is. Nagy művét ezekkel nem tekintette befejezettnek, mert egész életében tovább kutatott és gyűjtötte az anyagot annak bővített, újabb kiadásához. Műve megírásánál az utaztató-módszert követte, s ezért leírása nem száraz monográfia, hanem tárgyában és színeiben folytonosan változó képek gazdag és érdekes sorozata. Minden székely-széknél először történelmi áttekintést ad s azután kezdi el utazását. Az útbaeső helyek tájrajzát költői színekkel ecsetelve, közli a helyi történelmi nevezetességeket, (mindeniknél külön emlékezik meg az 1848/49-i szabadságharcban vitt szerepről), statisztikai adatokat stb.

Jókai Mór, a halhatatlan regényíró, amikor arra a kérdésre válaszolt, hogy ha minden szellemi alkotástól meg kellene válnia és hét művet tarthatna meg magának: a hét kiválasztott könyve közé oda sorolta Orbán Balázs Székelyföld leírását is.

A falukutatás és a tanítók.

Írta: Barabás Endre.

A tanítóképző-intézet szakirányú intézmény, mely egyenesen a gyakorlati élet céljaira neveli növendékeit és ezen irányból kifolyólag meg is kell szabnia az intézetben a képzés és a tanítás jellemző módjait. A tanítóképzés a népiskola céljait van hivatva szolgálni, utóbbi pedig a népet s így a tanító-képzésnek, ha közvetve is, — de a nép szellemi, erkölcsi és anyagi érdekeit kell szem előtt tartania.

A nép legszélesebb rétegei érdekeit szolgáló tanítóképzőnek tehát tanítási és nevelési rendszerében az *elméletek* s a magas hipotézisek hatalma alól, még a tudományos értékűnek látszó külső máz feláldozása árán is fel kell magát szabadítania, és teljes erejével a *mai való élet* mezejének megművelésére kell áttérnie. Ez az irányváltás, amely már amúgyis folyamatban van, néptanítóképzésünk értékét nem fogja leszállítani, sőt ellenkezőleg, növeli azon őszinteségénél fogva, mely a hamis látszatot bátran eldobja magától, hogy a saját rendeltetési körének tökéletes betöltésében találja föl önbecsértékét.

Egy idő óta nagy haladást tapasztalhatunk a gyakorlati képzés tekintetében, s ezzel kapcsolatban egész tanítási rendszerünk lassú reformálódása terén. Amíg régebben a tanítóképző-intézetnek csak általános műveltséget adni akaró jellege dominált, ma már a szakirány kidomborítására való törekvés legalább is azzal egyenlő értékűvé vált. Azelőtt tanításunk abból a felfogásból indult ki, hogy az ember jelleme függetlenül is fejlődhetik attól a társadalmi és gazdasági rendtől, melyben él, ma pedig mind általánosabban kell beismernünk, hogy a környező társadalmi és gazdasági rend a legközvetlenebb hatást gyakorolja az egyén érzelem- és gondolatvilágára. Eddig is a társadalom számára *akartunk* nevelni, de a társadalom nélkül, pedig végre be kell látnunk, hogy csakis a társadalom által lehetséges az igazi nevelés.

Van-tól a *kellő*-höz a fejlődés ver utat — mondja Böhm Károly, a világhírű magyar filozófus, — s így a *van*-nak, a *jelen*-nek értékelni tudása adja kezünkbe a fejlődés eszközeit, melyek aztán a *kellő* felé vezethetnek. A meglevő környezet megismerése tehát, melyben élünk, avagy élni fogunk, nem mellőzhető, amikor a fejlődést akarjuk szolgálni. Maga az iskola nem állhat a fejlődés útjába, sőt létjogosultságát épen az adja meg, hogy a fejlődést elősegíti. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a környezet maga *nem szülő-oka* a társadalmi szer-

vezet fejlődésének, hanem inkább csak *indító-oka*, azaz a környezet csak *kiváltja* a szervezetből azt, ami már a csirában praeformálva volt.

A népoktatás is végeredményben az egyén és a társadalom szervezetéből azokat az erőket van hivatva kiváltani, melyeknek csirái már benne vannak, s amelyek az egyént és társadalmat a környezetben való alkalmazkodás révén, a továbbfejlődés útján előbbre viszik.

Ha a népiskolának a nagyon nehezen megmozdítható széles néprétegek fejlődését kell szolgálnia, ami csak a nagytömeg belső mozgató erőinek értékelése útján végezhető eredménnyel: maga a *néptanító-képzés sem zárkozhatik el a néprétegek etikájának és e társadalom sajátos rendjének figyelembe vétele elől.*

Ne áltassuk magunkat azzal, hogy majd ha a fiatal tanító kikerül az életbe és munkába fog, majd akkor kezd csak igazán hozzá a tanuláshoz, hogy a rábízott kis társadalom kultúráját a fejlődés útjára terelhesse, avagy azon megtarthassa. Ha mi a néptanítóképzőben nem adunk elég ismeretet neki *alapul* a társadalmi jelenségek felismeréséhez és nem adunk *irányt* a leendő kis társadalma szociális irányú tovább fejlesztéséhez szükséges ismeretek szerzésére és jövőendő önképzésére vonatkozólag: bizony nagyon nehezen találja majd bele magát új környezetébe. Növendégeinket tehát *a való élet* megismeréséhez szükséges alapismeretek, s az önképzésükhöz szükséges irány megadása nélkül bocsátani ki a szociális élet forgatagába: valószínű bűn volna!

De miképen tehetjük ezt a mai tanítóképzői tanterv és nevelési rendszer mellett? E kérdésre vonatkozólag igyekszem az alábbiakban néhány gondolatot felvetni.

Ismertetendő rendszerem a vázolt cél s növendégeinknek korukkal járó szellemi fejlettsége szempontjából is tisztán az indukción épül föl, nélkülöz minden elméleti levezetést, csak egyedül a *szülői ház* és a *szülőfalu* szociális életének megfigyelését kívánja meg.

Bár növendégeinket a képzés idejére mintegy kiemeljük abból a környezetből, társadalomból, melyben a képzőbe lépésükig nevelkedtek, elszakítani attól mégsem akarhatjuk, de nem is tudjuk. A kapcsok, melyek a szülői házhoz, a szálak, melyek szülőfalujuk társadalmához kötik, oly erősek, hogy azok a képzés ideje alatt, sőt azután sem szakadhatnak el. Levelezésük fő-tárgya a szülői ház szociális helyzetében beálló változások s azoknak okai és következményei; de helyet találnak e levelekben a szülőfalu társadalmi életének fontosabb mozzanatai is.

Ezek a dolgok szinte ösztönszerűleg érdeklík a képzői növendéket, de később a szülőföldtől távol vetődő tanítót is. Elmosódhatnak a tanulói évek emlékei, körülményei, de nem mosódnak el soha a szülői háznak édes, megszokott sajátságai, küzdelmei; nem törülheti ki senki és semmi a szülőfalu udvarainak, házainak, erdőinek, mezőinek, családjának egyes jóbarátainak, ellenségeinek, s az egész falu társadalmának emlékét. Ki ne érezte volna valaha a szívében a vágyat, bárhová vezette szerencséje, viszontláthatni szülőfaluját, melyhez talán már csak a temető egyes hantjai kötik közvetlen kapcsolatokkal?

Kinek nem dobban meg a szíve, ha szülőfalujáról hall valamit...? Ki ne érezné osztályosnak magát szülőfaluja dicsőségében és szerencsétlenségében, még ha évtizedek óta el is szakadt onnan?

Én a növendékeink lelkében legalább sejtés gyanánt, ösztönszerűleg élő érzelmeket óhajtanám szociális nevelésünk érdekében még a képzés ideje alatt *öntudatra* kiváltani.

Egy olasz közmondás szerint: „*Egyetlen kicsiny falu egy egész világ*“, azaz a legkisebb falu életében is fellelhetők mindazok az erkölcsi, gazdasági, sőt politikai jelenségek is kicsinyben, melyek nagyban a nemzetek, országok sorsát irányítják, befolyásolják. És ugyan miért ne volna elég egy néptanítónövendékre nézve egy kicsinyített világ, a szülőfaluja életére vonatkozó jelenségek megismerése és mérlegelése, hogy majdan egy másik kis világ, leendő működési helye szociális életének megismeréséhez kedvet kapjon, s ennek alapján annak továbbfejlesztésében való közreműködést kötelességének ismerje?! Mindig szomorúsággal töltötte el lelkemet, amikor olyan tanítóval találkoztam, aki néhány évtizedes *tanítói működés* után is *idegen* volt a falujában. Sajnáltam teljes szívemből az ilyen tanítót, az ő nyomorúságával, munkakedvtelenségével, a környezet meg nem értéséből származó életuntságával, lemondásával; de százszor jobban fájt a szívem a falu népéért, mely a fejlődésért való küzdelemben kénytelen volt nélkülözni egy fáklyatartót, egy előmunkást, egy hadvezért: érte élő tanítóját. Sajnos, sok ezer tanító érzi ma idegennek magát a saját falujában, s ez meg is látszik az egész magyar társadalom képén, melyet a szellemi, erkölcsi és anyagi szegénység sokféle tünete oly tarkává tesz.

Ki merné azt állítani, hogy aki az *iskolán kívüli életet* nem ismeri, az az *iskola falain belül* eredményes tanítói munkásságot végezhet? Az ilyenek *formailag* lehetnek igen jó tanítók, de ezek magvetése hasonló az olyan szántó-vetőéhez, ki a *magvakat behuny*t szemmel szórja szét az ismeretlen területen. Csak

akkor állhat a fejlődés szolgálatában a népiskola, ha az *a nép életének leendő képe*, különben pedig egy drága, csaknem feleslegesnek mondható intézmény, melyben akarhatnak mindentudókat nevelni, de az *adott körülmények* között élni tudó és fejlődésre képes népet nem tudnak nevelni.

A leendő tanítót hivatásától nem akarom elvonni, hogy erejét, tudását az iskola falain kívül érvényesítse. Ellenkezőleg, iskoláját szeretném meleg otthonává változtatni, amely falujával, s a falu társadalmának szociális életével oly szerves kapcsolatban van, hogy ennek fejlődésében az iskola hatása mindenkor érezhető és messze visszamenőleg kimutatható. Azt sem kívánom, hogy a tanító faluja társadalmában vezető szerepet vigyen, szövetkezetet igazgasson, avagy vezessen, de azt okvetlenül elvárnám, hogy a néptanító *ismerje* és mérlegelni *tudja* faluja szociális életét, annak fejlődési irányát s e tudása népiskolai munkásságában s minden tanítási tárgya keretében érvényesüljön is.

A falujokban *idegenként* élő tanítók iskoláiban azt láttam, hogy a tanítás anyaga és rendje egyforma volt; hallottam a tanfelügyelők elismerő nyilatkozatát a tanítók igyekezetéről, de éreztem épúgy, mint a tanfelügyelő, hogy az igyekezettel nincs arányban az *eredmény*. Ezek az iskolák a szegény falusi gyermekeknek csak *examentudást* adtak.

De hogyan is kívánhatjuk attól, hogy népet neveljen, aki nem ismeri s nem is tudja megismerni a népet? Ma, midőn a tanár tanításai rendjén egy pillanatra sem tévesztheti el szemei elől a népiskolát, szakirányú néptanítóképzésünk talán mélységében nyerne, ha hangsúlyozottan állítanók előtérbe mindig a *falusi nép* iskoláját. Hogy ezt meggyőző erővel tehessük, okvetlenül szükségesnek látom, hogy a tanárok maguk is gyakran forduljanak meg a falvakon és azok népiskoláiban; a néptanítóképző-intézet pedig a növendékek és családjuk, továbbá szülőfalujok közti szociális kapcsolatokat ne lazítsa, hanem inkább tudatosan erősítse oly módon, hogy minden növendék a családja és szülőfaluja szociális életére vonatkozó adatokat — az előre megállapított kérdőpontok alapján — gyűjtse össze a képzési idő alatt, s azokat lehetőleg még a képzőintézet elhagyása előtt dolgozza fel kisebb monográfia alakjában. E kérdőpont-sorozat úgy volna összeállítandó, hogy arra a feleleteket a növendékek kevés utánjárással állíthassák össze.

Az így összegyűjtött anyag s a tanítóképző székhelyének és megyéjének adatai alapján összeállítható volna a tanítóképző és vidékkörzetének *szociális törzskönyve*, melyből a fontosabb társadalmi életjelenségek: szaporodás, halálozás, kivándorlás, írni-

olvasni tudás, egészségügyi viszonyok, gazdasági állapotok stb. fejlődése kitűnjék. Sőt az adatok a törzskönyvben az egyes szaktárgyak tárgyköreinek megfelelő csoportokba is rendezhetők volnának, hogy az egyes tanárok szaktárgyaik körében példák vagy szociális és tudományos vonatkozások megértése céljából felhasználhassák, avagy az egyes általánosabb szociális igazságokat e példák útján értethessék meg. Az önképzőkörök is munkaprogramjukba vehetnék a falusi népre és életére vonatkozó megfigyelések fölötti eszmecserét, falusi monografiák jutalmazását stb. Célszerűnek látnám továbbá, ha a gyakorlati kiképzés rendjén az utolsóéves növendékek évente 3—4 környékbeli faluban és ezek iskoláiban, az őszi idényben szociális környezettanulmányt és hospitálást, a tavaszi idényben pedig, az illető iskola tanmenete szerint, gyakorlati tanításokat végeznének.

A falu szociális életére irányított figyelem következtében növendékeink is tudatosan és mélyebben igyekeznének a falusi élet szövevényeibe bepillantani. Szünidőikben nem töltenék idejüket haszontalan, célnélküli szórakozásokkal, hanem a falu minden rendű s rangú lakosságával, a hatóság embereivel keresnék az érintkezést, sokat forgolódnának közöttük életfelfogásuk, gondolkozásmódjuk megismerése és megértése végett.

Az így magánszorgalomból, de mégis bizonyos kötelezettséggel egybegyűjtött adatokat és megfigyeléseket a növendékek szülőfalujuk monografiájának összeállításánál, önképzőköri munkásságuk keretében és az iskolai írásbeli dolgozatok rendjén értékesíthetnék.

Ime, néhány vezető gondolat a falusi népiskolák környezetének és a falu szociális életének tanulmányozására, megismerésére, tantárgyak szerinti csoportosításban:

1. *Vallástanból*: Falum egyházi élete, különös tekintettel saját hitfelekezetre; felekezetek szerinti megoszlás, a felekezetek közti egyetértés megnyilvánulásai, az istentiszteletek rendje, az ezekhez fűződő helyi hagyományos szokások s ezek okai. Egyházam vagyoni helyzete, évi jövedelme és kiadásai részletezve. Egyházi alapítványok. Egyházam rövid története, kiemelve az egyház életének fontosabb mozzanatait (templomépítés, iskolaépítés, nagyobb hagyományozások, csapások, örvendetes események stb.).

2. *Neveléstanból*: Falum közoktatási állapota. Az iskolák multja, fejlődésük, vagyonuk, jövedelmük és kiadásai, iskolai alapítványok. Az iskolák jellege, tagozata, tannyelve, helyi tanterv és ennek rövid indokolása, felszerelésük; a növendékek számaránya az elmúlt 5—10—20 évhez viszonyítva. A tanköte-

lesek és iskolabajárók száma. Ismétlő-iskolák, ifjúsági egyesületek és ezek tanterve és munkaterve. A népkönyvtár. Az analfabéták száma és aránya 10—20—30—40 év óta. A köznép főleg mit olvas (könyvek, újságok címei); hány és miféle lap jár a faluba? Falum tanítói, életük és működésük rövid jellemzése. Mit tud a nép falumban hazánk történeti multjából, egyes korokról, a kiválóbb történeti alakokról? Mit tud az állami, megyei és községi közigazgatásról? A népoktatásnak értéket tulajdonít-e? A tanító munkaszeretete, mint a néppel való együttérzés feltétele.

3. *Magyar nyelv és irodalom:* A falumbeli tájszólások. A falumban szokásos gyakoribb ügyiratok s az azokban előforduló helyi szokásos kikötések, ezeknek okai; előkészítési módjuk és áraik. Falumbeli népmeséknek, mondáknak, nemzeti ősmondáknak rövid ismertetése. Falum népdalai, népballadái. Falumbeli leíró, lírai és elbeszélő költemények. Falumbeli népszokások, népviselet, életkép, környékbeli táj, stb. leírása.

4. *Történelemből:* Falumbeli őskori, ókori, középi és újkori történelmi hagyományok; helyek, leletek, romok, stb. ismertetése. Falumbeli történelmi nevezetességű események leírása (ütközet, dúlás, békekötés, stb.) Falum régi épületeinek leírása. Falum közigazgatása és igazságszolgáltatása. Mit hallottam szüleimtől, nagyszüleimtől, a falusi öreg emberektől családom, községem multjáról?

5. *Földrajzból:* Falum és határának földrajzi leírása. Járásom, megyém általános földrajzi leírása (népesség, mezőgazdaság, ipar és kereskedelem).

6. *Számтанból:* Falum határának felosztása művelési ágak szerint, arányszámokban kifejezve. A falumbeli birtokmegosztás aránya. Falum állatállománya abszolút számokban, négyzetkilométerekre átszámított arányszámokban, összehasonlítva az országos átlagokkal. Falum állatállománya számos-marhákban kifejezve. Egy gazdaságra átlagban a falunkban mennyi szántó, legelő, erdő, stb., szarvasmarha, ló, stb. esik az országos átlaggal szemben? Falum mult évi terméseredményei, szembeállítva az országos átlagos terméseredményekkel. A falumbeli hitel-szövetkezet (pénzintézet) egy évi mérlege és veszteség-nyereség számlája, összehasonlítva az 5—10 év előttiével.

7. *Természettudományból:* Falum természetrajzi leírása. A határban termő és ott mérges és gyógyító erejű növényeknek ismertetése, termesztett és vadnövények leírása. A határban termelt mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi növények leírása (esetleg herbáriumba gyűjtve!). Falum hasznos és kártékony állatai (hasznos vagy káros voltak oka, a helyi gazdák előadásai nyo-

mán). Falum különös természeti sajátosságai és nevezetességei (ásványok és gyógyforrások).

8. *Fizikából*: A falumban használatos egyszerű és összetett gépek ismertetése a helyi elnevezések följegyzésével. A falumbeli vizierők átszámítása lóerőkre.

9. *Gazdaságtanból*: Falum mezőgazdasági viszonyai, földművelési rendszer (vetésforgók, ugarok, trágyakezelés, stb.), állattenyésztés, legelő- és erdőgazdaság. A falumbeli munkásviszonyok (átlagos munkabérek), házi és népipar. A falumbeli gazdasági egyesület ismertetése (gazdakör, hitel-, fogyasztási-, termelő-, értékesítő-, tej-, stb. szövetkezet). Falum háztartása. A kereső és eltartott lakosság aránya az országos átlaggal szemben.

10. *Egészségtanból*: A falumbeli iskolás gyermekek táplálkozási viszonyai. A munkások, kisgazdák szokásos táplálkozása, nyáron és télen. A lakosság halálozási és születési viszonyai abszolút és arányszámokban; kor és nem szerint is. A falumban fellépő fertőző és más gyakori betegségek. A betegek elkülönítése és gyógykezelése körüli szokásos eljárások leírása. Javasszonyok gyógykezelési módszere, orvosságai. (Nőképzőkben: a gyermekágyas anyák kezelése, az újszülött, csecsemők körüli szokásos gondozási eljárások, stb.) Az alkoholfogyasztás oka és mérve (több évi adatok!). A falusi ember felfogása az alkoholfogyasztás szükségesnek látszó voltáról.

11. *Énekből*: A falumbeli szokásos, különösen ősrégi népdalok, népballadák, stb. szövege és dallama. A falumbeli hangszerek s azok kezelési módja.

12. *Rajzból*: Szülőházam tervrajza (kert, udvar, gazdasági épületek, stb. 1 : 100 méretben) és homlokzatrajza. Falum és a külterület térképe. A falumbeli népies díszítő motívumok (kapufélfák, fejfák, cserépedények, húsvéti tojások, bunda- és szüirdíszek, varrottások, hímzések, stb. díszítései), a használatos házi és gazdasági eszközök, gépek vázlatrajzai.

13. *Tornából*: A falumbeli népies játékok és táncok ismertetése. A falusi embernél a testi munka mennyiben pótolja a sportot?

14. *Kézimunkából*: Családi házunk és udvara agyagból kimintázva, pontos méretek alapján. Nőképzőben: A falumbeli népies hímzések, ruhaszabások, ruhadíszek gyűjtése. A leányok téli és nyári foglalkozása. Falum házi-, nép- és kisipara.

Az így szerzett ismeretek míg egyfelől a szociális élet megismerésének képezhetnék alapját, másfelől az ifjak megfigyelő, megítélő és gondolkodó képességéről, valamint tárgyi ismereteiről is tanúbizonyságot szolgáltatnának. S ha ezek alapján a nő-

vendékek négy év alatt apróbb részletekben lakóhelyük, szülőfalujuk monográfiáját is elkészítenék: midőn a nevelő intézetet véglegesen elhagyják, az oklevél mellett magukkal vihetnének egy olyan munkát, *ereklyét* is, melynek minden feljegyzése annál értékesebb lesz majd előttük, minél több idő fogja nyomni vállalkat. E munka kapcsolja össze majd lelkeikben a boldog gyermekkort az életre előkészítő iskola munkájával, s ez lesz kezükben majd az iránytű, mikor az életbe kilépve, annak göröngyös útjain az első *önálló lépéseket* kénytelenek megtenni. Ez az *egyetlen* példányú könyv vagy füzet *fáklya* lesz kezükben, melynek világánál bátran hozzáfoghatnak annak az új kisvilágnak megismeréséhez is, melynek becsületes munkásai gyanánt eljegyezték magukat...

Ha népiskolai tanítóképzőink felkarolnák a vázolt munkateret is, erősen hiszem, hogy nem lennének mint eddig, az illető vidékek szociális életében *i d e g e n* testek, hanem vérkeringésük kölcsönösen egymásba kapcsolódnék és tanítóképzésünk kialakulóban levő teste *lelket* is nyerne. Az iskolai kirándulások mai, csupán üresen szórakoztató jellegüket elveszítenék s ezeknek iránya elsősorban nem a távoli vidékek tanulmányozása, felületes szemlélése lenne, hanem szívesen és gyakran keresnek fel a tanítóképző vidékkörzetébe eső falvakat, hogy *ezek* lehető közeli megismerése ösztönözze lelküket valamely távoli vidék természeti vagy szociális jelenségeinek *igazi* megismerésére, de ne pusztá bámulás miatt, hanem az ismert *miénkkel*, okulásul való összehasonlítás céljából.

Összefoglalva az elmondottakat, véleményem szerint, jelenlegi viszonyaink mellett is szociális tartalom adható tanítóképzésünknek a következő módon:

a) A képzőintézeti növendékek, a tanárikartól előre megállapított kérdőpontok alapján, az évközi és évvégi szünetek alatt, a statisztikai évkönyvek és kimutatások, valamint szülőikkel, rokonaikkal, barátaikkal való levelezéseik útján összegyűjtik a családjuk és falujuk összes szociális életjelenségeinek fejlődésére vonatkozó s lehetőleg 3—4 évtizedre visszamenő adatokat. Ezek alapján tanítóképzői tanulmányaik befejezése előtt elkészítik családjuk és falujuk általános *monográfiáját*.

b) A növendékektől egybegyűjtött adatok alapján a tanítóképző részére — esetleg az egyes tárgyaknak megfelelő szociális fókuszpontok szerint — összeállítandó minden egyes tanítóképzői vidékkörzet (székhely, megye, országrész és a tanulók lakóhelyei, külön feldolgozva az intézet, a székhely és megye történelmét) adatszerű *szociális törzskönyve* s ez minden időben a tanárok rendelkezésére bocsátandó, hogy abból leg-

alább általánosságban megismerkedhessenek azokkal a szociális viszonyokkal, melyekben ők maguk jelenleg élnek és működnek és tanítványaik nevelkednek s a szaktárgyaik körét érdeklő adatokat tanításaik rendjén felhasználhassák.

c) A különböző szaktárgyak tanításánál alkalmazni szokott bizonyító példák a növendékektől általában, de legalább egy-kettőtől közvetlenül ismert szociális életből veendő, a mai, általánosan-jellemző példák helyett.

d) Az iskolai és házi dolgozatok tételei főleg a növendékektől közvetlenül ismert társadalmi, gazdasági, kulturális, erkölcsi, egyházi, néprajzi, stb. jelenségek leírását öleljék fel.

e) Az önképzőkörök munkatervébe egyes falvak mai szociális életjelenségeit s ezek fejlődési folyamatát felölelő erkölcsi, kulturális, gazdasági, néprajzi, stb. ismertetések, értekezések is felveendő. Vitatételek tűzendők ki egyes falvak szociális élete valamely részletének továbbfejlesztését illetőleg, különös tekintettel a tanító szociális irányú iskolai nevelésére és iskolán kívüli szociális tevékenységére.

f) Pályatételek tűzendők ki egyes falvak kulturális, gazdasági, stb. és általános ismertetésére.

g) A közeli falvakba egynapos vagy félnapos kirándulások rendezendők, a falusi élet egyes különleges szociális életjelenségének a helybeli népiskolával kapcsolatos, közvetlen megfigyelése céljából. A végző osztályosok gyakorlati kiképzése úgy irányítandó, hogy legalább két közeli vidéki községben 2—2 napot tölthessenek. Egy-egy napon összel, a beiskolázással kapcsolatban környezettanulmányt és az iskolában hospitálást végezve, és tavasszal ugyanezen falvakban egy-egy egész napon át próbatanításokat végezve.

Mit és hogyan kell a turistának gyűjteni?

Írta: *Cholnoky Jenő dr.*

A turisták, amikor kinn járnak a szabad természetben, minduntalan akadhatnak olyan dologra, ami esetleg a tudományra nézve értékes. Az ilyesmit felszedni és szakemberekhez vinni minden turistának kötelessége.

De láthat a turista valami olyat is, ami őt érdekli, bár a tudomány előtt már régen ismeretes, a turista azonban nem szakember, tehát nem tudhatja közelebbről, mi az, pedig szeretné tudni. Az ilyesmit is szedjük föl és vigyük szakemberhez. Ő

majd megmondja, hogy mi az, ami a turista figyelmét fölkel-tette s ezzel tanulunk legtöbbet.

Ezért a turista gyűjtése két célt szolgálhat: vagy a *tudományt*, vagy *saját tudását* gyarapíthatja vele.

De hát mit vegyünk föl? Mit hozzunk el, mire figyeljünk?

A turista útközben sok mindefélét láthat és találhat. Lehet ez az ásványtan, közettan és geológia köréből, vagy a növénytan, állattan köréből, de lehet valami néprajzi, régészeti, történelmi stb. lelet is, ami figyelmét megragadja.

Hogy *miféle anyag építi föl a hegyeket*, az fogja mindíg talán elsősorban érdekelni a turistákat. Jó geológiai térképek ugyan rendszeren tájékoztatnak a hegyet felépítő kőzetek koráról, de csak nagyon ritkán a kőzetek *minőségéről*. Geológiai térképet sem könnyű olvasni, azért a turista, még ha részletes geológiai térkép van is a kezében, nem igen boldogul vele s nem tud tiszta fogalmat szerezni a hegy fölépítéséről. Legjobban teszi a turista, ha a hegyet fölépítő kőzetekből mintát hoz s azokat bemutatja a szakembernek.

De persze ez sem könnyű feladat. Sokszor a hegynek nagyon bonyolult szerkezete van és sokféle korú és sokféle minőségű kőzet található rajta.

Általános szabályul a következőket kell tanácsolnunk:

1. Az útról és az út közvetlen közeléből sohase vegyünk föl mintát, mert lehet, hogy azt úgy hordták ide az út kavicsolására vagy javítására. Sokszor építőkövek szállítása közben hullanak el darabok.

2. Lehetőleg szálban álló szikláról törjünk le friss, el nem mállott darabot. A mészkő és a dolomit mindíg letörhető, ezek nem mállnak el, de már a homokkő kötőanyaga mállott lehet. A mállott darabot megismerjük fakósárga színéről, puhaságáról, ellentétben az üde, kékes, vörösses színű, kemény, csillogó, friss darabbal. Különösen a tömeges kőzetekben vigyázzunk, csak olyan darabot vigyünk magunkkal, amelyben minden kristály épen, frissen ragyog s bicskával nem tudjuk megkarcolni. A gránit, vagy a vulkáni tömeges kőzetek kristályai mindíg keményebbek, mint a kés acélja, azért nem tudjuk a friss kristályt megkarcolni. Különösen a földpátkristályok mállnak el nagyon hamar s kaolinná lesznek. Fehéresszínű, porló vagy nedvesen képlékeny agyag tölti ki a hajdani kristály helyét. Az ilyen mállott kőzetről a petrografus sokszor nem tudja megmondani, hogy mi volt eredetileg, azért az ilyen darabok nem tanulságosak. Persze ezek az itt elmondottak is csak nagy általánosságban érvényesek, mert vannak olyan mállások, mint pl. a solfataraműködés folytán történt elmállások, amelyek tudományos szem-

pontból nagyon is érdekesek. De ilyen részletekbe a laikus nem mehet bele.

3. Csak olyan kőzetből vegyünk mintát, amelyről meggyőződünk, hogy nagy tömegben fordul elő. A kőzeteket sokszor átjárják másféle kőzetek erei, „intrúziói”, behatolásai. Ezek a hegyképződésben rendesen kisebb jelentőségűek. Vannak sokszor a tömeges (nem réteges) kőzetekben idegen zárványok is. Ezek sem lényegesek a hegy fölépítésében. A főközet a fontos, ezt kell különösen megismernünk. Ha azonban azt vesszük észre, hogy a főközetet igen sok helyen járja át feltűnő erekben valami idegen kőzet, akkor ebből is hozzunk haza, mert akkor ez jellemző a hegyre s esetleg a hegy formáira is jelentős befolyása van.

4. A réteges kőzeteket nehéz megfigyelni, mert ezekben sokszor nagy a változatosság s ha nem tudjuk, hogy az egyik réteg hogyan fekszik a másikon, akkor nagyon nehéz helyesen kiválasztani a mintákat. Ilyen esetben megint csak abból a kőzetfajtából hozzunk, amelyikről meglátni, hogy vastag rétegben fekszik, s mindenestre figyeljünk arra, hogy egyik réteg hogyan fekszik a másikhoz képest. Helytelenül összeszedett kővekkel csak zavarba hozzuk a szakembert.

5. Nagy darab kőre nincs szükség. Elég akkora darab, mint egy mosdószappan, sőt néha még kisebb is megfelel. Ilyen követ gyűjteménybevaló, jóformájú darabban geológuskalapács nélkül nagyon nehéz letörni. Közöséges kalapácsot ne használjunk, mert az kicsorbul. A lehullott követ pedig fölvenni nem tanácsos. Legjobb, ha nagyobb kődarabbal letörünk egy darabot s azt szintén nagyobb kődarabbal széttörjük, hogy frisstörésű lapot kapjunk s megnézhessük, hogy nem mállott-e a kő? A megfelelő nagyságú darabról a kőkorszakbeli ősember módjára lepatogatjuk az éleket, szögleteket, hogy tarisznyánkat, vagy a benne levő holmit meg ne sértsük vele.

A felszedett és elviendő követ azonnal papírosba csomagoljuk, miután egy fél névjegyet tettünk melléje, amelyikre ráírtuk a dátumot, a lelőhely pontos megnevezését s a kő helyzetét, pl. így:

„1926. augusztus 20. — Az X. hegy déli lejtőjén, a 236-os magassági ponttól mintegy 300 lépésre délnyugat felé. Heverő kő, széttörve. Szálban álló nincs, de a többi heverő kő egészen hasonló minőségű.”

Vagy: „1924. szept. 5. — Y hegy teteje. Szálban álló szikláról törtem le. Az egész hegytető ebből van.”

Az ilyen jól meghatározott, jól csomagolt kő mindig elég értékes. A meghatározást írjuk mindig névjegy-darabra, mert ez

keményebb, tartósabb papíros és nem pusztul el olyan könnyen, mint a közönséges vékony papíros.

Ha a követ aztán a szakember pontosan meghatározta, ezt a meghatározást ráírhatjuk a kemény papírosra s a kő mellé csomagolva eltesszük mindaddig, amíg egész kis gyűjteményünk lesz, csinos, egyforma, szappanalakú kövekből. Akkor aztán valami szekrényfiókot berendezhetünk a gyűjtemény számára. Csínosan elkészített kis papírlemez-tálcára helyezzük mindegyiket s még évtizedek múlva is tanulságos lesz és örömet okoz. Nagyítóüveggel nézegetve a köveket, igen-igen sokat tanulhatunk. Persze, hogy a kövek el ne cserélődjének, mindegyikre sűrű festékekkel számot írunk s ugyanezt a számot rávezetjük a meghatározó cédulára is. A kövekre cédulácskát ragasztani nem célszerű, mert idővel leválik róla.

Ilyen okos, kitartó gyűjtéssel még a tudománynak is szolgálatot tehetünk.

A tudomány érdekét előmozdítjuk, ha a *kőzet repedéseit kitöltő*, vagy egyébként megjelenő, szép *kristályokat* is magunkkal hozzuk. Leggyakrabban ugyan csak kalcit-kristályokat találni s ezek sokszor diónyi nagyságúak, feltűnően szépek, de a szakember bizonyos „lenézéssel” adja vissza. Ez azonban ne vegye el kedvünket, sokszor nagyon érdekes kombinációk kerülhetnek elő.

Sokszor nagyértékűek a *kövületek* is. Ezeknek segítségével határozzuk meg a kőzetek korát. Csigák, kagylók, koralliumok, krinoida-száruk, nummulitesek, ammonitesek stb. a legközönségesebbek. Ha szép példányokat találunk belőlük, minden esetre pontos helymeghatározással hozzuk el őket a szakembernek. Turistáknak nincs gyakorlatuk kövület-keresésben, azért rendszeren csak a nagyon gyakran előforduló, közönséges fajtákat találják meg. Érdemes ezeket is egyszer hazahozni, hogy a szakembertől nyert felvilágosítás után többé ne terheljük velük a tarisznyánkat. Így pl. az eocén-kori mészkőrétegekben rendszeren kosárszámra lehet gyűjteni a nummuliteseket (pénzalakú foraminifer-félék, ma csak mikroszkopikus kis rokonaik élnek), echinusokat (tüskebőrűek, olyan császárszemlye alakú, apró dudorokkal díszített kövületek), osztriga-féléket, vagy csigákat stb., de ezek a tudományra nem érdekesek, csak a saját okulásunkra szedhetünk belőlük jól megtartott példányokat.

A kövületek közül talán legértékesebbek lesznek a laza, fiatal kori rétegekben előforduló *csontok*. Ha ilyeneket találunk, vegyünk ki nagyon pontos helymeghatározással egyetlen darabot és azt gondosan csomagoljuk el, hogy útközben össze ne zúzódjék, azután vezessük oda a szakembert. Mert az ilyen

csontlelőhelyeket megbolygatni laikusnak és dilettánsnak *nem szabad*. Sőt, ha azt látnók, hogy kevésbbé okosan gondolkozó turistatársunk csupa kíváncsiságból vagy dicsvágyból elkezdene megturkálni a helyet, ezt minden módon akadályozzuk meg. A tudománynak nincsenek nagyobb ellenségei, mint a lelőhelydúlók, az elbizakodott dilettánsok, a kérkedni akaró gyűjtők. Mamutcsontok kiásásához nagy türelem és szakértelem kell. Sokszor, mielőtt a csontot kiemelhetnők, valami tapasztó, összecementező anyaggal meg kell szilárdítanunk, különben porrá hull a kezünkben.

Ha az ilyen csontlelő-helyről kivettük az elviendő darabot, akkor még jó, ha az egész lelőhelyet eltakarjuk, láthatatlanná tesszük, mert utánunk ráakadhat valami alcsonyműveltségű ember és szétdúlja a lelőhelyet.

Teljesen ugyanez áll a *régészeti* (archeológiai) lelőhelyekre is. Az archeológiába, sajnos, mindenféle félművelt ember bele szokott kontárkodni s megsemmisíti úgynevezett „ásatások”-kal a lelőhelyet. A régiségek maguk is nagyon érdekesek ugyan, de még érdekesebbek azok a körülmények, amelyek között a régiségek előfordulnak. Márpedig a körülmények pontos tanulmányozása okvetlenül nagy szaktudást igényel.

A turistának talán fontosabb feladata a dilettáns ásás-túrás megakadályozása, mint maga a gyűjtés. A lelőhelyről azonnal értesítse a szakköröket, még pedig legjobb, ha írásban, mert „verba volant” s az írás mellé mellékeljük az elhozott mutatót, pl. embercsontot, bögret, kőszerszámot, bronzszerszámot, pénzt stb. Ha a leletről írásban számolunk be, akkor a felfedezés dicsőségét — ami elvégre nem szégyenlenivaló és nem megvetendő dolog — mindig megőrizhetjük, mert az írás tanúskodni fog róla. A jelentést legjobb a M. Nemzeti Múzeum Igazgatóságához beküldeni.

Növényeket mi turisták igazán csak azért gyűjthetünk, hogy egy-egy emlékül magunkkal vitt virágban otthon is gyönyörködhessünk, vagy hogy magunk tanuljunk belőle, mert ma már annyira ismerik a turistáktól járt vidékek növényzetét, hogy a tudomány számára újat hozni alig lehet. Ha fáról akarjuk megtudni, hogy miféle, elég egy galyat letörni belőle néhány ép levéllel. Arról a botanikus majdnem teljes biztonsággal mindig megmondja a fa nevét. A dudvafélékből elég, ha virágot és levelet, egy szárat hozunk, a gyökér fölösleges. Erről is mindig meg tudja mondani a botanikus, hogy miféle. A mohák, zuzmók szintén érdekesek lehetnek. Ezekből is egy kevés elegendő. A tudomány számára újságot rendesen csak növényi betegségek, torzalakok, rendellenességek gyűjtésével tudunk szerezni.

A botanikusok számára hasznos munkát végezhetünk azzal, ha valami feltűnő növénycsoportosulásról, vagy rendellenes növényről, vagy valami feltűnően szép formájú fáról, bokorról stb. jó fényképet készítünk.

Állatokat gyűjteni nehéz. A bogarakat, lepkéket, szitakötőket stb., azután meg pókokat, százlábúakat stb. nagyon jól ismerik már mindenfelé. A pillék és hernyók gyűjtéséhez különös szerszámok kellenek és turista ritkán fog ezekkel vesződni. A bogarakhoz borszesz vagy formalina kell, de ezt nem szoktuk és ne is cipeljük magunkkal, hacsak magunk okulására vagy iskolai tanítás céljára nem akarunk gyűjteni. Egyetlen egy esetben fogjunk okvetlenül bogarat. A barlangokban. Ha a sötét barlangban akármiféle bogarat, legyet vagy más „rovott lábú barmot” találunk, azt óvatosan fogjuk meg és ha más nincs, tegyük nemcukros pálinkába, vagy üres dobozba. De ennek a leletnek csak úgy van tudományos értéke, ha méter-pontossággal meg tudjuk jelölni a helyet, ahol fogtuk.

Kígyót meg lehet fogni, de vigyázzunk, mert különösen mészköhegyeken vipera mindig előfordulhat. A kígyót is legjobb borszeszbe fojtani. Semmiesetre se kínozzuk. Békát nem kell gyűjtenünk, a gyíkokat sem érdemes, mert ezeket elég jól ismeri a tudomány, saját céljainkra pedig nem érdemes vele vesződni.

Madarakhoz meg ne nyúljunk, mert kár a madár életét kioltani kétes tudományos nyereség ellenében. Hagyjuk az élő állatok gyűjtését szakemberre, hogy minél kevesebb életet pusztítsunk el.

Igen hasznos szolgálatot tehetnek a turisták *néprajzi* (etnografiai) tárgyak és *néplélektani* (folklorisztikai) adatok gyűjtésével. A gyorsan fejlődő technika és gyáripár lassanként minden népies szerszámot kiszorít. A régimódi sőtörők, mézprések, falapítók, gyertyatartók stb. a padlásra kerülnek s lassanként elpusztulnak. Ezeket minden értelmes embernek kötelessége megmenteni. Csekély pénzért, néha jószóért odaadják a múzeum számára. Ha megkaptuk, akkor kössünk rá jó erősen névjegyet s a névjegyre írjuk rá mindazt, amit megtudtunk róla. Pl.

— Szentpálfalva, Sánta Kovács János háza. A padláson találtam, odaajándékozták a Nemzeti Múzeumnak. „Szívalekvárkafirculó, má kiment a divatból.” —

(Idézőjelbe tesszük a tulajdonos eredeti meghatározását, lehetőleg a hallott dialektus szerint leírva.) Jó megtudni róla mindent, hogy hogyan használták, mikor használták utoljára, miért dobták félre, mit használnak helyette stb. A jól meghatározott, kellő magyarázattal ellátott népies tárgynak, legyen az házi vagy népies eszköz, öltözetdarab, ékszer, szobadísz, lószer-

szám stb., mindig nagy tudományos értéke van. A szűcs-, bogár-, kovács-, gyertyaöntő-, fazekas-, bábosiparosok szerszámai, mintái, a pásztor, halász, vadász, földműves eszközei stb. mind-mind értékesek. Nekünk, jó hazafi turistáknak nem szabad kímélni némi kis pénzt a megvásárlásra s a fáradságot, hogy lecipeljük az esetleg nehéz szerszámot a pályaudvarra. Ott az állomásfőnök minden körülmények közt segítségünkre lesz, hogy a tárgyat mint teherárut feladhassuk a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya címére.

Különösen nagy kincs, ha valahol megtaláljuk a céhládát, céhkorsót és -írásokat.

A *néplélektani* gyűjtés kissé körülményesebb. Megesik, hogy valahol bezár bennünket a rossz idő vagy egyéb kellemetlenség. Faluhelyen nagyon hasznosan tölthetjük az időt, ha a falubeli mesemondót — mert rendszeren van ilyen is — előköveteljük s mesét mondatunk vele. Különösen, aki gyorsíráshoz jól ért, az mondasson magának mesét s azt nagy gonddal jegyezze le. De ne szóljunk közbe, ne kérdezzünk semmit, ne magyaráztassuk a dolgot, mindegy, ha első hallásra nem is értjük meg teljesen, hanem úgy, amint halljuk, dialektusban jegyezzük le és ne igazítsunk rajta semmit. Eleinte nehezen megy a dialektust jegyezni, de később hozzászokunk s igen értékes megfigyeléseink lehetnek.

A mesemondón kívül a regösök, énekesek, versfaragók, tréfacsinálók is nagyon érdekesek. Unalmas órákat rendkívül érdekessé lehet ilyesmivel tenni s nagy haszna is lesz belőle a tudománynak. A babonákat, szokásokat, időjósló észrevételeket mind fel lehet jegyezni s gyűjteményesen beküldeni a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának.

Végül még a *fényképekről* és ezek gyűjtéséről kell szólnunk. A tájkép érdekességeit vagy szép részleteit minden turista szereti fotografálni, de sokan elrontják a képet azzal, hogy szembenéző turistákat állítanak az előtérbe. Az ilyen kép egy ideig kedves emlék, de idővel elértéktelenedik s aztán senki se néz rájuk többet. A jó tájképfelvétel azonban idővel mind értékesebb lesz!

Különösen kevésbé ismert tájakon fényképezzünk le mindent, ami szép, érdekes vagy nevezetes. Ha a hegytetőről a kilátás kivételesen tiszta, vagy egy-egy felvételhez egyéb kivételes alkalom nyílik, azt feltétlenül használjuk fel, mert kérdés, mikor nyílik megint hasonló alkalom és lesz-e ott akkor is jó fényképező?

Ha valami érdekes dolgot találtunk, a lelet helyét szintén jó lefotografálni. Nagyon jól tesszük, ha minél több fényképet

készítünk romokról, kúnhalmokról, régi, nevezetes épületekről, mert ezek pusztulásnak vannak kitéve. Csak mindig jegyezzük föl pontosan, milyen napon, milyen napszakon és milyen világtáj felől vettük fel a képet. Az ilyen felvételeknél törekedjünk arra, hogy éles képeket kapjunk.

Az arra érdemes fényképeket juttassuk el esetleg a turista-egyesületek és -szövetség útján tudós szakemberhez, mert miként az egyéb összegyűjtött tárgyakat, úgy az ilyen értékes fényképeket is csak így tudjuk a tudomány céljaira értékesíteni és megőrizni, míg különben magánkézben azok előbb-utóbb elkallódnak.

A néphagyományok gyűjtésének módszere.

Írta: Szendrey Zsigmond.

Néphagyományaink rendszeres gyűjtését a Magyar Tudományos Akadémia kezdte meg. Addig őseink költészetének, vallásos hitének és babonás szokásainak maradványai apáról fiúra szállva éltek, csak az emlékezetben gyökereztek. Az pedig fellette gyarló megőrző eszköz, ezért ősi hagyományaink már akkor is ki lettek volna téve a fokozatos pusztulásnak és folytonos alakulásnak, ha az idők során idegen népek dal-, monda-, mese- és hitvilága körébe nem is keveredünk. Majd mai hazánkba sodorva a keresztény civilizáció forgataga, aztán a folyton terjedő és fokozatosan fejlődő emberi művelődés tengerének elnyelő hullámai csaptak össze ősi hagyományaink felett s pusztulással fenyegetik nemzeti multunk legbecsesebb emlékeit.

Hazánk fennmaradása érdekében a műveltség terjesztése még a primitív kultúra rovására is minden öntudatos magyar közös kötelessége: ezért *tudományos* kötelességünk a mult hagyományait, őseink szellemi életének e pusztulásra ítélt emlékeit a tudomány számára megmenteni.

Viszont nemzeti összetartozásunk megőrzésének épen ősi hagyományaink fenntartása a legbiztosabb eszköze, mert ezek összesége teszi a magyart magyarrá: ezért *nemzeti* kötelességünk ősi kultúránk maradványait összegyűjteni, hogy tanítóink és vezetőink nemzeti létünk megóvása érdekében kiválogathassák mindazt, ami bennük jó és nemzetfenntartó.

Végül a külföld is legjobban ama munka után méltányol bennünket, amit a tudomány és nemzeti önállóságunk megőrzése érdekében kifejtünk: ezért *politikai* kötelességünk a magyar Folklóre-múzeum anyagát összehordani.

Mit gyűjtsünk? Az Akadémiától a Kisfaludy-Társaság, majd újabban a Folklóre Fellows nemzetközi tudományos szövetség magyar osztálya vette át a gyűjtés nagy munkáját, de bármily becses is az anyag, amit összehordtak, mégsem tudták felgyűjtetni hazánk egész magyar nyelvterületét. A Hajdúság, Hegyalja, a Nagy-Alföld közepe, a Dunántúl felső része, stb. hagyományaiból alig ismerünk valamit, viszont bármily sok helyről és számtalan változatban bírjuk is ünnepi szokásainknak és játékainknak leírását, népünk régi balladáinak, újabb epikai dalainak, zsványhistóriáinak szövegét: a leírások hiányosak, a vázlatok töredékesek s befejezetlenek; ezért szükség volna újabb felvételükre s legalább a vidéki központok szerint való felgyűjtésükre, mert ma már tudjuk, hogy az ó-székely balladák epikai tárgyai egykor hazánk egész magyar nyelvterületén ismeretesek voltak. A verses mesékből, mondákból és legendákból, koldusénekekből eddigi gyűjtéseink közt alig akad egy-két adat. Szerelmi-, katona-, pásztor- és betyárdalaink közt sok az árva strófa, szorgos utánjárással meg kellene tehát állapítani a külön dalokként élő szakok összetartozását. S itt vannak most a világháború s a fogságból hazatérők nótái: mind csupa új anyag. Az itt-ott még élő régi hazafias dalok közül is alig találunk néhányra gondosabb gyűjteményeinkben. Házasító dalaink felé csak újabban s néhány vidéken fordult a gyűjtők figyelme. Bortalunk is kevés s legjobb bortermő vidékeink mincsenek felgyűjtve. Kortésdalainkból ugyancsak vékony gyűjteményt lehetne összeállítani. A tréfás és gúnydaloknak is számtalan feljegyzetlene tévelyeg még a már felgyűjtött vidékeken is. A különben nagyszámú köszöntők, gyermekjáték-szövegek, kisorsoló versikék, táncszók és lakodalmi kurjantások, találós-mesék is rászorulnak a vidékenként való pótlásra. Az oly érdekes siratóversek feljegyzett adatai igen erős pótlásra, kiegészítésre szorulnak, épígy mellőzték a gyűjtők a verses leveleket, s ezekkel együtt az írott füzetek s a vásári ponyvatermékek gyűjtését. Amily számosak meséink és meseváltozataink, legendáink — bár ezekre is mindig kerül egy-egy teljesebb vagy egészen új adat, — époly kevésbé ismeretesek királyainkról s más történelmi személyeinkről szóló helyi mondáink; pedig a dombok, romok, régi épületek és hidak, egykori csataterek, dülő- és határelnevezések majdnem mindenikéhez fűződik valami népi történet. S ha tömegre nagy is népünk hiedelmeinek hiányos és hibás adatokkal teli gyűjteménye, annál hézagossabb babonás szokásainak ismerete. Pedig a néphagyomány épen a babonás hiedelmek és szokások közt őrizte meg a mult azon emlékeit, amelyeknek teljességéből még meg lehetne állapítani őseink pogány

vallását és mítoszait. Ezért fontosak népünk babonái és babonás szokásai, hiedelmei az ember- és természetfeletti lényekről, csodaszörnyekről és égitestektől.

Kik gyűjtsenek? Sokat tévedtünk, sokat mulasztottunk tehát, de még mindig javíthatók a tévedések, pótolhatók a mulasztások, ha változtatunk a gyűjtés eddigi módszerén: a nép előtt idegen városi folklorista a rendezésben és irányításban, a nép közt élő pedig az anyag ellesésében s feljegyzésében keresse a maga nemzeti kötelességét.

A siker titkát a finnek módszerében látom, amely szerint az egész ország három csoportra oszlik: a felgyűjtendők, gyűjtők és elrendezők csoportjára. Iparkodjunk szóval és írásban is minden megértő ismerősünket meggyőzni a munka nemzeti fontosságáról, bírjuk rá őket a lakóhelyükön való gyűjtésre; mert igazán sikerrel csak az gyűjthet, akit a nép még maga közé valónak tart (tanulók), vagy aki vele állandóan, naponta érintkezik (tanító, pap, jegyző, orvos, tanult gazda), akiket ép ezért megszokott maga körül, akiknek személye, jelenléte sohasem feltűnő, sohasem szokatlan előtte. Az ilyen előtt nem jut eszébe, hogy ő valahogy másképp ejti ki a hangokat, valahogy más szavakat használ, szóval nem röstelli magát tájnyelvűsége miatt s a beszéd rendes menetéből kizökkenve nem igyekszik ékesen és urasan beszélni. Az ilyenek előtt nem röstelli, ha elszólja is magát, ha jókedv nélkül pusztán a gyűjtő kíváncsiszkodásának engedve nekiereszti hangját, ha alkalom nélkül köszöntőket, táncszókat, stb. diktál s a szokott hely és megfelelő hallgatóság híján mesemondásba fog. Ez az oka a finnek sikerének, hogy a tanulók, tanítók, papok, falusi hivatalnokok, orvosok, tanult gazdák állottak be gyűjtőknek, akik állandóan a nép közt élnek, köztük bármikor megjelenhetnek, őket állandóan megfigyelhetik s ügyesen ki is kérdezhetik.

A fővárosból leránduló idegeneket vagy azon helybelieket, akik hivatali állásuk és helyzetük miatt a néppel közvetlenül csak ritkán érintkezhetnek, már a pusztá érdeklődés is gyanússá teszi a nép előtt s ennek mimóza-természetű lelke azonnal bezáródik. S ha mégis valami szerencsés véletlen folytán rövid időre meg is nyílnék a népi lélek a vele nem állandóan érintkező előtt, az a gyűjtés sohasem fog a felszínen felül szállani: kimerül néhány dalban, általános történetben, közismert babonában. A népelet ama nagyon elrejtett zugai, ahonnan a néphit, babonás szokások, kuruzslások, bájolóigék s egyéb féltetten őrzött népi hiedelmek és nehezen felismerhető mítikus természetű ősi emlékeink is előkerülnek, sohasem nyílnak meg a városi leránduló s időlegesen leereszkedő előtt. Az ilyenek előtt titkolóznak, ta-

gadnak s így hiábavaló minden igyekezetük, erőltetésük, rákérdezésük; csak a tőlük szabadulni akarás vagy a véletlen fog nekik valami felszínes, selejtes anyagot juttatni.

Hol gyűjtsünk? A véletlen pedig nagyon lassú és bizonytalan segítő. A néphagyományok igazi forrása: a néppel való állandó s fesztelen együttlét, s a mezőn, az utcán, lakásán való bizalmas beszélgetés. A sikerre törekvő gyűjtő ott van minden születésnél, keresztelön, háztűznézőn, leánykérésen, jegyváltáson, lakodalmon elejétől végig, — felkeresi a haldoklókat s végigvárja a haldoklást, a halál beálltát, a halottmosást és öltöztetést, a ravatalozást, koporsóba tételt, virrasztást, sírásást és temetést. Megjelenik mindazon alkalmakon és helyeken, ahol a társas együttlét élénkebbé teszi az érdeklődést, segíti az emlékezetet, ellenőrzi a nótázót és serkenti a mesemondó és mondamesélő beszélőkedvét: letelepedik a vasárnapi pletykapadon pipázgató férfiak közé; felkeresi a fonóban, fosztóban, kukoricamorzsolóban, paszulybontáson nótázó s mesélő leányokat; elmegy a leánytorokra, legényavatásra és búcsúztatásra, névnapokra, torokra s áldomásívásokra; kint járkal a mezei munkások, kapálók, gyomlálók, kukoricatörők, szénahordók, dohány-csomózók, aratók, szüreti préselők, a malomaját meglakó őrletők között; betekint az istállókba a béresek és kocsisok közé; szóba áll a csordás-, kondás-, pásztornéppel. Jóba jön a bábáskodó, boszorkányhírben álló, gyógyító, ráolvasó, rostaforogató, dobon, szitán varázsló asszonyokkal; sőt még a kincsesók éjjelezésére is ráadja a fejét. Végignézi a fejést, köpülést. Társául szegődik a szántóvetőnek a mezőn, a halászoknak s pásztoroknak, a házépítőknek az építkezés megkezdésétől a beköltözésen át a házavatásig.

A gyűjtés eszközei. S mindezekben, valamint a mind fel nem sorolható egyéb alkalmakon is a gyűjtésnek három eszköze áll a gyűjtő rendelkezésére: a kikérdezés, rákutatás és megfigyelés.

Kikérdezés. Ha van bizalmas ismerősünk, akivel meg tudjuk célunkat értetni, akkor igen könnyű a dolgunk: elővesszük az alább közölt részletes Tájékoztatót s pontról-pontra haladva kikérdezzük, leírjuk az ő tudományát. Akinek Isten megadta azt a szerencsés elbánó képességet és rábeszélő tehetséget, hogy meg tudja nyitni a népi lélek hétepcsétes zárját: a pusztá kikérdezéssel és leírással is sok és érdekes anyagot hordhat össze. Különösen ha egyszerre több értelmes embert tud összehozni, mert az együttes kikérdezés, a közös beszélgetés sokat észbe juttat, bizalmasabbá tesz, kedvet ad a beszédre, felkölti a tudás-mutatásnak hiúságát. Egyik sem akar a másiknál tudatlanabbnak látszani, egyik sem akar a másik mellett

elmaradni, így a hiúság és versenyzési vágy felkeltése most is meg fogja hozni a maga gyümölcseit.

Az ekként többek jelenlétében és közreműködésével való gyűjtésnek megvan az az előnye is, hogy anyaga ellenőrizett; a jelenvoltak hiúsága és versenyzési vágya felel az anyag valóságáért és teljességéért. De bármily nagy és érdekes is lesz az, amit a gyűjtő az egyénenként való s csoportos kikérdezéssel összeszedhet, alig fog túlmenni az énekes szövegek, ismertebb mesék, helyi mondák, általánosabb népi hiedelmek s babonás szokások anyagán. Meg lesz azonban az a nagy könnyebbségünk és a további munkára fokozott mértékben képesítő előnyünk, hogy betekintést nyerünk a nép ismeret-anyagába, hit- és szokásvilágába, azután pedig megnyílik útja-nyoma a további kikérdező munkának, a rákutatásnak és megfigyelésnek. Így ismerhetjük meg a legjobb nótá- és mesefákat, így tudhatjuk ki a szokás-örzöket, temetés-, esküvő- és játékrendezőket, így jöhetünk rá a varázsló, boszorkánykodó asszonyokra.

Rákutatás. A kikérdezés folytatása a rákutatás. Már a feleletek felirogatása közben is bőven nyílik alkalom új kérdések felvételére, a hiányok, a pótolni és kiegészíteni valók, bizonytalan és kétes adatok, töredékek megjegyzésére s megkapjuk a nyomot: kit és kiket vegyünk további kikérdezés alá. Lehet, hogy ismét könnyen kikérdezhető emberekre akadunk, de ha nem: legjobb a nyomra vezető közös ismerőssel fordulni hozzájuk. De most sem szabad egyenesen nekiszegezni kérdéseinket, hanem valami őt is érdeklő idegen témán kezdve lassan bevonjuk a beszélgetésbe, aztán ügyes fordulattal bizalmas kísérőnk igénybevételével kérdeznivalóinkra tereljük a beszédet.

Ugyanúgy járunk el a társas összejöveteleken is: magunk indítványozzuk vagy kezdjük a dalolást, erőltetjük, megcsináljuk s ébren tartjuk a nótakedvet. Ha ismeretlen darabra akadunk, tetszést hangoztatva elismételtetjük, hogy megtanuljuk s fel is jegyezzük; „hogya el ne felejtsük, mert úgy megtetszett, hogy magunkban is szeretnők dalolgatni”; a feljegyzés ekkor már nem lesz feltűnő, sem visszariasztó, s az sem, ha valamely már töredékben följegyzett ballada vagy nóta után érdeklődni kezdünk.

A vasárnapi pletykapadokon beszélgetve így jövünk rá a gazdasági, istállóbeli, állatgyógyászati babonákra, határ-, dűlő- s ragadványnevekhez fűződő történetkékre: előbb a beszélgetést hallgatva, majd óvatosan beleavatkozván vezetve, végül már feltűnés nélkül kérdezgetve is.

Hasonlóképen lehet a babonákat is gyűjteni. Volt egy ügyes tanítványom, ki a mezőn, kerítések tövében mindig úgy csinálta, hogy feltűnjék. A kérdezősködésekre azt válaszolta, hogy füvet keres ilyen vagy olyan betegségre, mert ő orvosnak készül s nagyanyjától azt hallotta, hogy ez vagy az a fű erre vagy arra a betegségre jó. S ő bizony jobban hisz a régi embereknek, mint a nagyvárosi orvosoknak, akik csak olyan fűből rendelhetnek orvosságot, amilyent a patikus tart. S így bizalmat keltve, az Ethnographia-ból ismert népi hiedelmeket, ráolvasásokat idézve számos helyreigazítással és új dologgal tért haza minden ki-rándulásából.

Aránylag legnehezebb a mesegyűjtés. Hiszen nótázni mindenki szokott, míg a mesét csak egy tudja, egy mondja, a többi csak hallgató, de még a különböző népies hiedelmek és szokások is arra valók, hogy fennmaradjanak, míg a mesét nem szokás megtanulni; mindjárt feltűnő tehát, ha erőszakkal mesélni akarunk, s még inkább, ha le akarjuk írni. Azért a felfedezett mesélőt sem szabad egyenesen azzal megrohanni, hogy diktáljon egy mesét, hanem előbb közömbös dolgokról beszélgetünk vele, majd megeresztünk egy-két adomát, aztán belefogunk egy rossz-szul elmondott mesébe, mire nem állja meg, hogy ki ne javítson bennünket. S ekkor már nyert ügyünk volna, ha... elő nem vennők a ceruzát és papirost; e szokatlanság azonban úgy kihozza sodrából, hogy az elmondott mese mese lesz ugyan, de nem olyan és nem az, milyent a maga népi hallgatósága előtt mondani szokott. Ez azonban nem baj; írásunkat figyelve, javítva, bővítve elmondatjuk vele másodszor, harmadszor, amíg megszokja a szokatlanságot, elfeledkezik magáról s belejön a mese rendes elmondásába.

Megfigyelés. A kikérdezésnél és rákutatásnál sokkal fárad-ságosabb és lassúbb eszköze a gyűjtésnek a megfigyelés, pedig különösen a féltve rejtegetett babonás hiedelmek, mítikus emlé-kek és jogszokások gyűjtögetésénél pótolhatatlan és nélkülöz-hetetlen. A keresztelés, házasság, temetés, építés, a tűz, víz, föld, nap, hajnal, hold körül sarjadt műveltségtörténeti és ős-vallási vonatkozású népies hiedelmeket és babonás szokásokat csak megfigyelni lehet. E téren a kikérdezés és rákutatás soha-sem vezet teljes és hű ismeretekre. Az ilyen alkalmakat fel kell keresnünk, ott kell lennünk elejétől végig, figyelniünk, néznünk kell mindent, bármily jelentéktelennek, oda nem tartozónak tet-szenék is. S csak, ha többszöri részvétel után már semmi újat sem veszünk észre, akkor kérdezősködünk a szokások, a tett dolgok miértje felől.

A tanulók foglalkoztatása. A tanítóknak, tanítónőknek és tanároknak a kikérdezésen, rákutatáson és megfigyelésen kívül még egy negyedik igen sikeres eszköz is áll rendelkezésükre, s ez a tanulók foglalkoztatása. Előbb felgyűjtjük az ő tudásukat: betlehemes játékaikat s kántálásaikat, regös énekeiket, vízkereszi, Balázs- és Gergely-napi, húsvéti, stb. szövegeiket, köszöntőiket, dalaikat, játékmondókáikat és kisorsoló versikéiket, imádságaikat; kipuhatoljuk mese- és helyi monda-tudásukat, amikor ugyan vázakat fogunk csak kapni, de a vázak jó szolgálatokat tesznek nekünk a helyi anyag s a források megismerése szempontjából. A gyerek nagyon szereti a felnőttek beszélgetéseit hallgatni, s ottlétüket a felnőttek sem bánják, ezért sokat kitudhatunk tőlük a helység zsványhistóriáiból, babonás: garaboncás-, táltos- s kísérteties történeteiből.

A középiskolás tanulók pedig már az első osztálytól kezdve önálló gyűjtésre is nagyszerűen felhasználhatók; a Folklore Fellows pompás és bő néprajzi múzeumi gyűjteményét csupa középiskolai tanulók, tanítóképzősök hordták össze.

Előbb játékaik szövegét, kisorsoló versikéiket kérdezzük ki a kisebbektől s egyúttal megkérjük őket, hogy a következő hét elején írja le kiki, amennyi játékot tud. Hétfőn átnézzük írásaikat, elmondattjuk velük s így rávezetjük őket arra, hogy másképp írták le a szöveget, mint ahogy kiejtik. Megbeszéljük hát, hogy ezentúl mindent úgy iparkodjanak leírni, ahogy kimondják. Ugyanekkor rátereljük figyelmüket a dalokra, aztán később fokozatosan a mesékre, mondákra, kísérteties históriákra s babonákra is. A gyűjtéseket hetenként átvizsgáljuk s ilyenkor mindig rámutatunk az esetleges hibákra, az észrevehető hiányokra, utasításokat adunk a kijavításokra, pótlásokra, kiegészítésekre, szóval tanítgatjuk őket kikérdezni, rákutatni, megfigyelni; kijelölgetjük az új nyomokat, a felkutatni való új köröket, figyelmeztetjük az időközben hallott nóta-, mese- és babona-„fák”-ra. Ily módon hamar megtudjuk, hogy a gyerekek közül mindenik a néphagyományok melyik körével, sőt még azt is, hogy a dalok vagy babonás szokások melyik fajtájával szeret foglalkozni, melyiknek elleséséhez, megfigyeléséhez, följegyzéséhez bír különösebb érzékkel, s aztán ez irányban iparkodunk mindenkit oktatni, vezetni.

Természetesen a nagyobbak, kik már a gyűjtés célját, fontosságát és módját is könnyen megértik, kezdetől fogva önálló gyűjtésre is felhasználhatók. S így rendes kiküldöttek jelölhetők ki az esküvőkre, temetésekre, a különböző népi társas összejövetelekre, mulatságokra, a társaságban dolgozók közé, hogy mindenik másra figyeljen, mást jegyezzen; s mert helybeliek,

tehát rokonok vagy ismerősök, megfigyelésük, ügyes tudakozódásuk nem feltűnő, zavartalanul „inspekciózhatnak”. Hajlamuk és kedvük szerint több csoportra oszlanak tehát a tanulók: lesznek valóságos daltudósok, ballada-vadászok, betyár-hisztorikusok, monda-szakértők, mesemondók, kísértetes történet-kutatók, babona-specialisták a különböző fajok s körök szerint; egyesek a férfitársaságokban, némelyek az asszonyok, mások a legények és ismét mások a leányok között settenkednek, figyelnek, kutatnak; még foglalkozási ágak szerint is szétoszthatók: a gazdák, béresek, kocsisok, cselédség, pásztorok, katonák, stb. közé. Ily módon néhány ügyes gyerekek az egész helység behálózható. A vidéki fiúk karácsonykor, húsvétkor, nagy vakációban gyűjtenek, s így lassanként a környék folklóre-ját is felgyűjthetjük. Még a nem népi származású gyerekek is sikerrel dolgozhatnak ismerőseik, a cselédek s mosónők között. Havonta egyszer-kétszer összejön a gyűjtőcsereg; kiki beszámol gyűjtött anyagáról, elmondja furfangjait, figyelmeztet egyre-másra, s egymást kitánítva, egymástól felbuzdulva újult erővel fognak az új munkának. Biztatjuk, tanítjuk őket, hogy e beszámolókra anyaguk egy részét a Tájékoztató szerint rendezzék, rövid felolvasásokat tartsanak, ismertessék a családokra vonatkozó mondákat, adomákat, stb., a hegedülni tudó adjon elő egy-pár szép népdalt, balladát. Ily módon pezsgő élet teremthető a kis néprajzi alakulásban, mely az önképzőkör munkásságában is meg fogja mutatni a maga hatását, mert az ifjúság a maga eredeti megfigyelésein alapuló saját fogalmazású dolgozatokkal fog előállani s lassan az egész intézet belevonódik a néprajzi munkába. Pár év múlva tradícióvá válik a folklorisztikus gyűjtés s ez a közhatalomra is éreztetni fogja hatását.

Ilyen módon vezettem én 1912—1918-ig a nagyszalontai áll. főgimnázium tanuló-ifjúságának folklóre-gyűjtését; amit tehát itt előadtam, mind a saját tapasztalatom és saját gyakorlatom kipróbált eredménye.

Tanítónők, leányiskolák. Így jöttem rá a Folklóre-Fellows mozgalmának egy nagy hibájára és hiányára: hogy a gyűjtésből teljesen kihagyja a leányiskolákat. Pedig eltekintve attól a tagadhatatlan tényről, hogy a leányok sokkal könnyebben lelkesíthetők, sokkal könnyebben rábíratók a munkára és sokkal élénkebb megfigyelők is, mint a fiúk: a nőkre vonatkozó, az ő életükkel és foglalkozásukkal összefüggésben álló babonás hiedelmeket és szokásokat csak az ő közbenjárásukkal és tőlük tudhatjuk meg. Ezért várok én nagyon sokat a tanítónőktől a gyűjtésbe való bevonásától és beleavatkozásától; mert magától értetődő, hogy a nő nővel szemben asszonyi dolgokban sokkal köz-

lékenyebb, mint férfiakkal szemben. A tanítónőkre vár tehát nagyrészt összegyűjteni és összegyűjtetni mindazt, ami a születésre, gyerekápolásra, szerelmi jóslatokra, varázslatokra és bájítalokra, a fiatal házások megrontására s jövődjük irányítására, az élelmezésre, ruházatra, a gazdaasszony és szolgáló babonakörére, kertgazdaságra, hazajáró lelkekre és kísértetekre, boszorkányokra, javaasszonyokra, bábákra, rostaforogatásra, kártyavetésre, dobon, szítán s rostán végzett varázslatokra, a baromfiakra, Boldogasszonyra, Szépasszonyra, Kedd asszonyára, stb. vonatkozik. Tőlük s általuk tudhatjuk meg a szövés, fonás, varrás és varrodák babonáit, sőt az oly értékes halotti siratókat, ráolvasásokat, gyógyító s rontó mondókákat is.

A tanítónők és leányiskolák bevonásával majdnem teljes lenne az a hálózat, melybe a népet be kell fogunk, hogy költészetét, szokásait, tudását és hiedelmeit ellessük: ahol lehet nyíltsággal, másutt tapintattal, sőt ha úgy kell, furfanggal. Bármily módszerrel, de azonnal meg kell mentenünk, ami még megmenthető. A vetést ugyan már elverte a jég, kiperegtette a nap, de azért még mindig maradt a kalászokban annyi szem, hogy megérdemlik a betakarítás nagy munkáját. S ezt elvégezni mindnyájunk közös tudományos, nemzeti és politikai kötelessége.

Tájékoztató néphagyományaink gyűjtéséhez.

I. **Népköltészet.** 1. *Lírai fajok.* Szerelmi, házassító, hazafias, katona-, harci, pásztor-, halász-, földműves-, béres-, mester-, betyár-, kortes-, tréfás, gúny- és vegyes dalok. A világháború, kommunizmus s a fogságból hazatérők nótái; Károly-, Horthy-, Ottó-, irredenta- és leventedalok. Bor-, mulató és itató dalok, koccintók, köszöntőversek, kulacsfeliratok; táncrigmusok, lakodalmi kurjantások. Találós kérdések. Bakterversek. Koldusénekek. Ház-, kapu- és kocsmafeliratok. Halotti siratók, verses sírfeliratok; nevetőfejfa-költészet. Imádságok. Altató és szoptató rigmusok, játszóversek; gyermek-, csúfoló és kiolvasó versek, játékszövegek. Ünnepi és névnapi köszöntők, locsolóversek.

2. *Epikai fajok.* Régi balladák és románcok; betyárhistóriák és rabénekek; újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok; vásári képeket mutogató versezetek. Verses mesék, mondák és legendák. Tündér-, állat-, tréfás és csalimesék. Mesekezdők. Legendák Krisztusról, Máriáról, az apostolokról, szentekről, a világ s a világon levő dolgok teremtéséről, az özönvízről. Csillagmondák. Az égből hullott tárgyak mondái. Állatok és növények teremtését magyarázó mondák. Történelmi események és személyek, helységek, építmények, várak, templomok, templomi ké-

pek, kegszerek, kőképek, szobrok, keresztek, utak, hidak, dűlők, hegyek, dombok, sziklák, barlangok, források, kutak, folyók, tavak, mélységek, nemesség, címerek, birtok, szokások, feliratok mondái. Család- és ragadványnevek magyarázatai. Falu-, nemzetiség-, vallás- és mesterségcsúfolók. Adomák. Közmondás- és szólásmagyarázatok. Káromkodások, átkok, áldások.

3. *Drámai fajok.* Betlehemezés. Regölés. Csillag-, Balázs- és Gergelyjárás. Farsangi, nagybőjti, virágvasárnapi, nagypénteki, húsvéti, pünkösdi, stb. játékok. Lucázás. Aprószenteknap i korbácsolás.

II. Néphit és népszokások. A születést megelőző jóslások és tilalmak az anyára és a gyermek nemére, számára és sorsára vonatkozólag. A szoptatás és fürösztés babonaköre. Védekezés a rontás, szemverés és igézés s más ártó hatalmak ellen. Gyermekbetegségek, ijedtség és gyógyításuk. Keresztelési szokások és babonák. Avatás. Iskolai és játékbabonák.

Legényavatás. Legénybíró. Rózsaleány-ünnep. Legény- és leánybabonák. Szerelmi jóslatok, varázslatok és bájitalok. Komátál. A jövődöbeli megjóslása. Leányvásár. Leánykérés. Jegyváltás. Legénybúcsú, leánytor. Lakodalmi versek, babonák és szokások. A lakodalomtól másnapig. Hérészés. Letyetár-(agglegény-)ünnepség.

A kenyér, hagyma, só, tojás, élelmiszerek, konyhaeszközök, varrás, fonás, szövés mosás, seprés, szemét, motolla, cséve, orsó, tű, gyűszű, olló, seprű babonái. Tej-babonák, fejő- és köpülő-rigmusok.

Ruha- (ing-, nadrag-, gatyá-, kapca-, kötő-, szoknya-)babonák. A fonákul öltözködés szerepe s a mezítelenség jelentősége.

Építési szokások és babonák. Bokréta-ünnep, házszentelés. A kemence, kémény, küszöb, ablak, mestergerenda, kerítés, sövénykaró, határfa babonái. Építőáldozat.

Babonás hiedelmek és szokások az istállóra, ólakra, szántás-vetésre, adás-vételre vonatkozólag. Cselédvásár. Határjárás. Határhányás.

Kaláka, aratóünnep, szőlőörző lányok, szüret, kukoricafosztás, kendertörés, fonó.

A csordások, pásztorok, halászok, vadászok babonái. Karácsonyi csordásjárás, vesszőzés. Dömötörözés. Első kihajtás. Szűzgulya-fordítás, kongózás. Halászlakomák, Tisza-verés. Mesteremberek, varrodák s bányászok babonái. Céhszokások, céhlakomák, mesterlegények avatása és lakozása, táncmultságai. Bányászünnepek, ládahordás. Kaszárnyák, katonák s a világháború babonái.

Tolvaj-, szerencse-, vásáros-, kereskedő- és kocsmababonák.

Az emberi és állati betegségek gyógyítása. Tejelvétel, véres tej. Ráolvasások. Állati és növényi gyógyszerek. Gyógyító füvek és fürdők. Öntés, rontás. Köröm, vér, nyál, köpés, sár, ürülék.

Az életkorra vonatkozó jóslások. A halál előjelei: születéskor, kereszteleéskor, esketőkör, temetéskor, álomban, állatok és természeti jelenségek által. Szokások és babonák a haldoklás, a halál beállta, koporsóbatétel, ravatalozás, kivétel, temetőbe menet, elhantolás idején. A temető és a sír fekvése. A halott elhelyezése a koporsóban. A koporsóba tett tárgyak. Halotti tor.

A másvilági életre, hazajáró lelkekre, kísértetekre, vámpirokra, halvaszülöttekre, kereszteletlenül elhalt kisdedekre, akasztottakra, meggyilkoltakra, vízbefutlakra, öngyilkosokra, sírfejjára vonatkozó hiedelmek és történetek.

A tudósasszonyokra, javasokra, bábákra, jövendőmondókra, táltosokra és táltosállatokra, garaboncásokra, boszorkányokra vonatkozó babonás hiedelmek és történetek. A boszorkányok ártalmait. Keresztút. A boszorkánykodás segédállatai. Ólomöntés, Álomfejtés, rostaforgatás. Dobon, szitán, rostán, gyűrűvel, stb. végzett varázslatok. A tükör, krajcár, kés, patkó, kantár, kulcs, lakat, fejsze, sarló, vasvilla, fúró, harang, koporsószege, vas babonaköre. Kincsásás.

Miféle szokások és babonák fűződnek a hét s az év egyes napjaihoz? Pl. András, április 1., Gyertyaszentelő, Hamvazószerdá, Húshagyókedd, Kétasszonyköze, Luca, május 1., Márton, Márk, Miklós, Nagyhét, Szentgyörgy, Szentiván, Szilveszter, Újév, Úrnap, avagy más egyéb. Farsangi, húsvéti, pünkösd, karácsonyi babonák és szokások. A farsang-temetés és farsangi kolompolás, kiszebábú-fullasztás, tökehúzás, követválasztás, májusfa, nagypénteki Pilátus-verés és Judás-égetés, húsvéti kokányozás, kakas-ütés, esztendőtemetés, Jakabnap, zöldágverés, stb. Majális; farsangi, húsvéti, pünkösd, vasárnapi táncok. Kímuzsikálás, kitáncoltatás. Vasárnapi séta és cicázás.

Harangozás, körmenet valamely történeti esemény (győzelem, vereség, pestis) emlékére. A jobbágyság alól való felszabadulás emlékünnepe.

A templomi szerek babonái. Szenteltvíz. Búcsú, a templom ünnepe.

Bíróválasztás. Fertálmesterek, stb. A bírói pálca átadása.

A színek, számok és virágok jelképes jelentősége.

Jósálatok, állatjóslás. Állatbabonák. Tojásválogatás, tyúkültetés, aprómarhanevelés. Madarak és férgek üzése. Fehérlő, feketebika, feketekakas, stb.

Növények és fák ültetésével, oltással kapcsolatos babonák. Jósló növények. Termésjóslás. A búza, kender, szőlő, nyírfa,

fűzfa, s egyéb növények babonaköre. Termésvarázslás. Fára ág-gatott rongyok.

A tűzre, szénre, hamura, füstölésre, gyertyára, vízre vonatkozó babonás hiedelmek. Jósló és gyógyító erejük. A tűz keletkezése, elhárítása és oltása. Lidérccláng, szentgyörgynapi tűzláng; tüzesember. Szenesvíz. Vízi lakók.

Földet tartó állatok. A barlangok s hegyek belsejének lakói.

A hold udvarának, változatainak, állásának, színének jelentősége. Betegséget okozó és gyógyító ereje. A hozzáintézett varázsigék és bájoló imádságok. A hold lakói.

Jóslás a napból. A hajnal babonaköre. Csillag-babonák, csillagjóslás. A dörgésre, mennykőre, viharra, felhőre, harmatra, esőre, jégre, szélre, szivárványra, délibábra s egyéb égi tüne-ményekre vonatkozó babonás hiedelmek. Időjóslás, időcsinálás.

A hatvani jobbágy társadalomrajza 1846-ban.

Írta: *Frédéric Le Play*.*

1. *Megfigyelések a családtagokról. A hely, a gazdasági szervezet s a család meghatározása. A talaj, a termelés és a nép állapota.* Hatvan mezőváros, melyben a vizsgált család lakik, Heves megyében a Tisza és Duna közti nagy alluviális síkságon épült, a Mátra hegység végső nyúlványai közelében. Az éghajlat tavasszal, nyáron és ősszel nagy hasonlóságot mutat délnyugati Franciaországgal, de a tél zordabb: december 1-től március közepéig a vidéket állandóan hó borítja s a szállítást szá-non végzik.

A talaj általában termékeny, a nagyon változatos gazdasági termékek főként állatokból (szarvasmarha, juh, sertés, ló), gabonaneműekből, fehér és vörös borból, főzelékből és gyümölcsből állanak s utóbbiak közt említésreméltó a tök. Fő kiviteli cikk a szarvasmarha, melyet nagyrészt Ausztria fővárosába visznek. Építőfát a szomszéd községbeli erdő szolgáltat, a község nádasában vágott nádat házfedésre és tüzelőül is használják, a tüzelőt még a szalma szolgáltatja. A vidék kizárólag földművelésből él, más foglalkozása nincs, mint a postai előfogat s a különféle mesterségek, melyek a meglehetősen jelentékeny mezővárosban szükségesek.

* E tanulmányt s írójának munkásságát bővebben méltatjuk könyvünk 85. oldalán.

A község ama különböző társadalmi szervezetek példája, melyek a Kelet-Európa nagyrésztében még érvényes kényszer-szegődési rendszer s a nyugati önkéntes szegődés közt átmenetet alkotnak. Az egész terület egyetlen család tulajdona, mely a földek, házak és a személyek felett földesúri jogot gyakorol. Egy nagy uradalmat a földesúr maga műveltet házilag, a föld többi részét pedig, amely régtől fogva a lakosoknak van átengedve, munkában és terményekben lerovandó úrbér fejében részben magán-, részben közös tulajdon gyanánt az úrbéresek használgák. Ezek ma a nekik kijelölt területeken a tulajdonnal járó minden jogot élveznek, a jelzáloggal való megterhelhetőségét kivéve, s földjüket az örökség jogán használgák. Mint-hogy ma az országban minden terület hasonló feltételek közt bírlalódik, más földesúrhoz nem állhatnának csak úgy, ha a zsellérek osztályába átlépnek, így a helyváltoztatásra nem gondolnak. Valóban maguknak a parasztnak érdeke tartja fenn a kényszerszegődséggel járó összes szokásokat.

Hatvan mezőváros lakossága, a földesúri birtok személyzetét nem számítva, 635 családból áll, s ez, miként a magyar Alföld összes lakott vidékeinek népessége, különböző társadalmi helyzetű négy kategóriába tartozik. Ezek világosan meghatározhatók az úrdolga által, mellyel a földesúrnak tartoznak. E kategóriák a következők:

Jobbágy, vagy paraszt tulajdonos, akinek úrdolga a bírt földdel arányos. Egész telekért az évi robot 106 nap. *Mesterember*, vagy kereskedő és kézműves, akinek robotja elvileg egyenlő a lakásul bírt ház úrbérével, 18 nappal. *Zsellér*, vagy lakását tulajdonul bíró napszámos, akinek úrdolga a házért járó úrbérrel egyenértékű 18 napból áll. *Taksás*, vagy napszámos, akinek robotja a lakásért járó urbérrel egyenértékű 12 napból áll. Az 1846-i rendszer mellett a robotos 2 gyalognapot egy igásnappal pótolhat.

2. *A család polgári állapota.* Az alább leírt család a legnépesebb kategóriába, a negyedtelkes jobbágyokéba tartozik s a földesúrnak évente 26 kézi, vagy 13 igásnapot szolgál. A család, melyet még a 60 éves öregapa kormányoz, a 34 éves férjből, a 32 éves feleségből s a 13, 11 és 8 éves három gyerekből áll. A félig munkabíró öregapa a közösséget főképen jótanáccsal szolgálja. A családfő 14 év óta nős.

3. *Vallás és erkölcsi szokások.* Az egész család buzgó római katolikus, kivált a nők. Templomba szorgalmasan járnak, az asszonyok évente hatszor áldoznak, főkép Szűz Mária ünnepein, a férfiak többnyire egyszer évenként, húsvétkor. Este a szülők együtt imádkoznak a gyermekekkel, akik szüleiket min-

den életkorukban nagy tiszteletben tartják. A községi iskolában mintegy 150, mindkét nembeli gyermek jár, akik ott többnyire csak az írás-olvasás, számolás és ének elemeit tanulják és az oktatásból rendszerint csak annyi marad meg, hogy imádságos könyvüket olvasni tudják. A gyermekek 7—11 éves korukban járnak iskolába s első áldozáshoz 9—10 éves korban járulnak. Az erkölcsök igen tiszták, törvénytelen gyermek az egész községben nincs. A lányok 18—20 éves korukban mennek férjhez, a legények 20—22 éves korban házasodnak. A családi kötelék szoros, a gyereket szeretik, gondozzák, az asszonyok és az öregek iránt kíméletesek. A paraszt nép nem hazug, nem pörlekedő és nem haszonleső. A korhelység ritka, noha bor van bőven és olcsó. A lábasjóság-lopás talán az egyetlen büntett, amitől a parasztoknak őrizkedniök kell.

4. *Közegészségügy.* A mezei munkában megedzett s tápláló eledellel élő nép testalkatra Európa többi népeit általában felülmúlja. A hosszú élet, mely az iparosnépeknél nagy ritkaság, itt gyakori. Az orvosi és gyógyszerköltség jelentéktelen, mert a betegség is ritka, másfelől mert a nép többnyire a hagyományos recipékhez fordul, melyek az orvost feleslegessé teszik.

5. *A család rangja.* A család minden munkát maga végez, napszámos, vagy szolga nélkül, saját felszerelésével, ama meg-szorítások mellett, melyek az országban a birtokszervezettel járnak. Az előrelátásra még nem igen lévén hajlandók, az ily-sorsú családok többnyire az uzsorások körme közé kerülnének, ha vagyonukat jelzáloggal megterhelniök szabad volna. E tekintetben elmondható, hogy sok család jóléte a hűbérrendszer végső maradványainak fenntartásához van kötve. Itt is, mint minde-nütt, a nép teljes felszabadítása erkölcsi és szellemi haladásá-nak alája van rendelve.

6. *A család megélhetési eszközei.* Az ingatlan vagyon értéke 2665 forint, ebből a lakóházra 852, a gazdasági épületekre 415, a földekre 1398 forint esik. A lábasjóság értéke 974, a fölszerelése 231 forint, az összes vagyon tehát 3870 forint.

7. *Segítség.* Minthogy a család a tulajdon földbirtokkal járó előnyök nagyrészét élvezi, a földesúr segítségére nem szorul. A jólétét elősegítő bevételek a községi legelő és nádas használatából állanak. A legelő nyáron a nagy lábasjóságot jóformán ellátja. Magyarország e részében a földművelő községeknek jut-tatott ily közös legelő sokszor meghaladja a szántóföld másfél-szeresét.

8. *A család munkája.* A gazda főmunkája úrbéres földjei-nek, rétjének s más földeknek művelése, amelyeket különféle módon szerez. Ide sorolható a 13 igásnapszám, amit a bírt föl-

dekért úrdolgában teljesít. Másodrendű munkaként favágást és fahordást vállal különféle birtokosok számára, tüzelőnek való hulladékfa fejében. Vágja a nádat tüzelőnek és fedésre s pénzért fuvaroz Egerbe és Pestre. Azonfelül fiastól maga tatarozza házát és egyéb épületeit. Az asszony, a félig munkabíró öreg-apa, a nagyobbik fiú, aki már kezd munkára kapni, főként a mezei mukában és a jószág körül segít a gazdának. Nyáron a háztartás az asszonynak csak mellékes dolga, télen a házimunka mellett ráér a kendert is kidolgozni és a vászonneműt kiszabni, megvarrni.

9. *A család életmódja. Eledel és étkezés.* A bőséget és minőséget illetőleg a magyar paraszt táplálkozása legelől áll valamennyi között, melyet e tanulmányok írója az európai munkásoknál megfigyelt. Eledele főleg gabonaneműből, sertéshúsból, szalonnából, tehén- és juhhúsból, tejből és káposztából áll. Böjti napokon az élelem a tejneműn kívül halból, tojásból s lisztes főzelékből áll. A bőséget még a baromfi, a zöldfőzelék, a tökfélék s a gyümölcs növeli s az ételeket változatossá teszik. Rendes ital a bor, melyet a paraszt többnyire maga szűr s amelyen néhány napszám fejében a legszegényebb munkás is könnyen megszerez.

A rozsnek $\frac{3}{4}$ részét kenyérül fogyasztják el, $\frac{1}{4}$ -ét különféle módon elkészítve, majd levesbe főzve, de kivált tejföllel, tejjel főzve tésztául eszik. A többi gabonafélével, kivált az árpával, tengerivel a háziállatokat etetik. A család egy kevés tengerilisztet vízbe főzve, tejjel vagy zsírral fogyaszt el, a gyermekeknek pedig a sült, gyenge tengeri kedves csemegéjük. A köleskása rendes eledel, zsírozva, vagy különféle hurka töltelekéül. A besózott szalonnát és sertéshúst nyárára a levegőn tartják, jó sokáig füstölvén a szabad konyha felett. A húst főleg paprikás nevű, nemzeti eledelként készítve eszik, ez különféle húsból vagy szárnyasból áll, amelyet füstölt vagy füstötlen szalonna zsírával készítenek hagymával, sóval és paprikával fűszerezve s az egészet soká pirítják, hogy leve jól meg-sűrűsödjék. A többi húsételek közül említendő még a gulyáshús, a gulyások vagdalékja, amelynek híg levével a kenyeret ízesítik, továbbá a pörkölt-hús, melyet sűrű lére készítenek s hidegen és meg-sűrűsödve esznek.

Hetenként háromszor esznek disznóhússal és zsírral készült káposztát. Augusztus közepétől szeptember végéig ezt, ha már elfogyott, korpaciberével savanyított tökkel helyettesítik. Ilyen-tájt a gyermekek csemegéje is a sülttök, melyet a kenyér után sütnék meg a kemencében. Ugyanekkor az egész család bőven él a süttőtökkel, mely a vidék egyik jellemző terméke. A mun-

kás többnyire háromszor eszik napjában, reggel 7-kor, délben és este 8-kor. A lisztes eledel mellé minden étkezéskor állati eledel is jár, az előbb leírt módok valamelyike szerint készítve. Estebédre többnyire levesbe főtt szalonnával, sóval és ánizzsal süített rozstészta járja.

10. *Lakás, bútór, ruházat.* A munkás háza földszintes, középben a konyha áll, melynek felét elveszi a tűzhely fölé vont öblös kémény alja. Jobbra a kemencével és asztallal s 1—2 ágygal ellátott nagy szoba áll, balra egy kisebb szoba egy-két ágygal, a kemencével és az élésládaival. A ház nádfödeles és minden ablaknak 4 apró táblája van. A két kemence mesterileg van agyagból tapasztva és rendesen náddal, szalmával fedik. Egyetlen nyílásuk kívül van, a kémény aljában. A bútór igen egyszerű és könnyen jókarban tartható. A bútorzat összes értéke 145, az eszközöké 45, ágy- és asztalneműeké 121, a ruhane-műeké 300, összesen 611 forint. (Le *Play* minden egyes darabot külön felsorol, az érték feltüntetésével, mi a részletezést itt is mellőzzük.)

11. *Szórakozások.* A munkásnép legkedvesebb szórakozása az, ha elpipázgat, eliddogál (bort és pálinkát iszik, de módjával), és a mezővárosbeli két korcsma valamelyikében összegyűlve elbeszélget. Évente többször, néha egész családotól vásárra mennek Hatvanba vagy a szomszéd községekbe. Ha ott az eladást és a bevásárlást elvégezték, a gazda elkocsmázgat, felesége pedig a gyerekekkel a kötél-táncost, csepürágót, bábszínházat és a mutogatott állatokat bámulja. A téli esték az asszonynépnek sok szórakozást nyújtanak. A felnőttek és a gyerekek a legtöbb oly játékot, erő- és ügyességi gyakorlatot űzik, amelyek Európa más országaiban szokásosak. A dal és tánc a magyar népnek minden évszakban kedves mulatsága.

12. *A családok története. Az élet főbb időszakai.* A szülők gyermekeiket nagy gonddal nevelik, táplálékuk mindig bőséges, némely étel egyenesen az ő részükre van fenntartva. Soha őket oly munkával nem terhelik, ami testi fejlődésüket gátolhatná. A hatvani gyermekek $\frac{1}{3}$ -a részesül a községi iskolában igen középszerű oktatásban. A nép szellemi és erkölcsi fejlődésének csaknem egyedüli alapja a vallásoktatás. A nagyobb birtokú család gyermekei az apai örökségen s a velejáró urdolgán megosztóznak, de a földet csak akkor osztják el, ha az negyedeleknél (2.59 hektárnál) több, mert ezen alul nem bírnának két ökröt eltartani, ami nélkül a jobbágy gazdálkodni nem tudna. A legkevesebb földű családok gyermekei zsellérsorsra jutnak, a legértelmesebbjéből mesterember lesz és némi jólétre tehet szert. A földnek bizonyos határon alul osztatlanul való

átszállása a nép jólétére a legkedvezőbben hat. A gyerekek rendszeresen mindaddig az apai házban maradnak, amíg annyit nem kerestek, hogy valahol le tudnak telepedni. A jelentékeny bevételeket, melyek a függetlenségre törekvő erőteljes ifjak közös munkájából származnak, mindegyikük érdekében sorjában használják fel és ily módon a család több rajt bocsát, amint minden újabb házaspár meg bír állni a maga lábán. Az apai örökség a második fiúra marad, vagy arra a gyermekekre, aki a gazdasághoz legjobban ért. Ezek az intézmények tartják fenn az országban a parasztosztályt, amelynek jóléte ép oly állandó, mint a kisbirtok, mely érintetlenül száll nemzedékről nemzedékre. A jobbágyot a magyar nép igazi törzsökének lehet tekinteni. Amelyik gyermek a sűrű népességű Hatvanban apjához hasonló helyzetet nem tud magának teremteni, az a ritkább népsűrűségű más vidékeken telepszik meg. A házasságkötések koraiak. A családok rendszeresen nem felette szaporák, átlag 3—4 gyereknél több nincs egy családban. 60 évesnél öregebb ember sok van s ha már a munkából kiöregedtek, a gazdaságot valamelyik gyermeknek adják át, aki mindvégig hűségesen gondjukat viseli.

13. *A család anyagi és erkölcsi jólétét biztosító szokások és intézmények.* A takarékosagra való hajlam, amely Nyugaton a megélhetés legbiztosabb eszköze, a jelen monográfiában leírt család összes tagjaiban jóformán hiányzik. Megélhetésüket mindamellet a gazdaság termékei elég jól biztosítják. A család biztonsága tehát voltaképen az intézményeken nyugszik, melyek a föld végtelenségig való felaprózását gátolva a jobbágy számára osztatlanul őrzik meg a negyedtelket, mely egy pár igavonó ökör eltartására okvetlenül szükséges.

Van a községben néhány oly értelmes és szorgalmas paraszt, aki a birtokot ingóbbá változtató bármely módozatból kész volna hasznot húzni s ezek legott megszereznék szomszédjaik földjét. A nélkül azonban, hogy az ember egy ily változás előnyeit vitatná, észreveszi, hogy a parasztságnak kevésbé értelmes vagy erkölcsileg fejletlenebb része a mainál sokszor rosszabb sorsra jutna. Ezekre nézve tehát a földbirtok mai szervezete a biztonság eszköze. Nem lévén joguk a családi birtokot jelzáloggal megterhelni, védve vannak az uzsorásoktól, kik a Nyugat előre nem látó birtokosaira nézve a romlás állandó okai ott, hol a hűbéri intézményeket eltörölték.

14—16. *Az évi jövedelem áttekintése.** A család által vég-

* *Le Play* munkájában a bevételek és kiadások még inkább részletezve vannak, mi itt összevontan csak a főbb tételeket közöljük.

zett *munkanapok száma* évente átlag a következő: apa 270, anya 325, nagyapa 114, idősebb fiú 187 nap. Az anyából 83 nap kendermunkára, 30 a ruhakészítésre esik. A család munkájának értéke 400 frt. természetben és 54 frt. pénzben. Ezekkel együtt az *évi bevétel* 886 frt. természetben és 292 frt. pénzben, összesen 1178 frt. *Kiadások. Táplálkozás:* A természetben elfogyasztott cikkek értéke 631 frt., pénzkadás 84 frt. *Lakás, fűtés:* Természetben 114 frt., készpénz 17 frt. *Ruha, mosás:* Természetben 39 frt., pénzben 115 frt. *Kultusz és szórakozás:* 7 frt. természetben, 64 frt. pénzben. *Adó:* 95 frt. természetben, 12 frt. pénzben. Összes kiadás 886 frt. természetben és 292 frt. pénzben.

A társadalmi szervezetre vonatkozó fontos tények. Lényeges sajátságok, általános méltatás és következtetés.

17. *A magyar Alföld egy falujának alkata.* Hatvan mezőváros lakossága a következő kategóriákból és alosztályokból áll: *Jobbágy* vagy paraszt, Magyarországon a népesség zömét teszi s a robot fejében bír egy házat, csúrt, ólat és kertet, sokszor kenderföldet és szőlőt is és mindig bizonyos terület szántóföldet. A terület egysége a telek, amely 10.36 hektárral egyenlő, ezzel mérik a paraszt jólétét. A hatvani 141 telek 355 jobbágy-család közt így oszlik meg: kéttelkes család van 5, egytelkes 35, féltelkes 70, negyed telkes 245 család.

Mesterember: a kereskedő és iparosnép, mely a földművelők részére nélkülözhetetlen foglalkozásokat űzi. Lakóházának tulajdonosa és sokszor telke, szőlője, tengeriföldje is van. A legszokottabb foglalkozások a 160 család közt így oszlanak meg: vasmunkás (lakatos, kovács) 7, famunkás (ács, asztalos, bodnár stb.) 27, kőműves, cserepes 30, szabó, takács, csizmadia s más ruhakészítő 40, molnár az uraság s a plébános vizimalmában 6, sőt is áruló boltos 18, házaló zsidó 15, vegyes foglalkozású 17. *A zsellér* oly földműves, napszámos vagy szakmányos, akinek lakóháza, kertje s olykor kis gazdasága van, de szántóföldje soha. Sok zsellér lovat tart postai előfogatnak, legtöbbje a jobbágyokhoz jár napszámba. A zsellércsaládok száma 80. *A taksás* földműves vagy iparos, napszámos vagy szakmányos s a házat vagy házrészt, amelyben lakik, bérben bírja. E családok száma 40. Az uradalmi tisztek száma 5.

18. *A jobbágy robotja.* A jelen monográfiában leírt család megfelel annak, amelyet több francia tartomány régi hűbéres rendszerében negyedparasztnak neveztek. Csak negyedét bírja ama földterületnek, amely egykor a rendes telket alkotta s a

földesúrnak csak 26 napi úrdolgával, vagyis a telkesgazda robotjának negyedrésszével tartozik, ezenkívül a szokásos tizedet köteles fizetni. A robot, amint Magyarországon ma (1846) fennáll, vegyes jellegű, egyik része a jobbágy által bírt földért az államnak járó adóból áll, többi része a telekért fizetendő úrbér. Az ilyen birtok félig tulajdon, félig feles jellegű, amint az pl. Francia-, Olasz- és Spanyolországban is dívik. Sok magyar paraszt, akiben a munkaszeretettel járó erények kifejlődtek, eléggé magas erkölcsi és értelmi színvonalon állva s személyével is szabadon rendelkezve immár ama társadalmi fejlettséget érte el, amely mellett az ember a megélhetését biztosító földdel saját magára való veszedelem nélkül rendelkezhetik. Magyarország tehát, úgy látszik, elérte fejlődésének azt a fokát, melyen a hűbérrendszer végső kötelékei a földesúrra s a parasztra egyformán előnyösen módosulhatnak s a feles rendszerrel, a bérlettel és az egyéni tulajdonnal fokozatosan helyettesíthetők.

19. *A kisgazdaságok osztatlan megtartásának előnyei s a szertelen elaprózás hátrányai.* A hagyományon s a hosszas tapasztalaton alapuló szokásoknak, melyek a föld elaprózódásának határt szabnak, itt is, mint mindenütt, megvan az a következményük, hogy a marha szaporításának kedveznek s a lótaratást még a legutolsó parasztnak is lehetővé teszik. Az egésztelkes gazdák valamennyien, s a féltelkesek nagyrésze az ökör mellett lovat is tart, aminek különösen kedvez a pest—egri úton levő két állomásig, Gödöllőig és Gyöngyösig való postakocsijarat. Még negyedtelkes gazda, sőt egyszerű zsellér is tart lovat. A lótaratás és beszerzés a postai előfogat pénzbeli díjaiból s a természetben való fizetéséből kerül ki, melyet a különféle takarási munkákban való részvételért kapnak. Így a fő mezei termék learatásáért s a szérűskertbe behordásért a más gazdának dolgozó jobbágy a rozsból $\frac{1}{11}$ -ed, árpából $\frac{1}{12}$ -ed, zabból $\frac{1}{13}$ -ad, anyaszénából, fából, nádból $\frac{1}{3}$ -ad, és sarjából $\frac{1}{2}$ -ed részt kap. Magyarország sok részében a szokás az apai birtok örököséül a második fiút jelöli. A legidősebb fiú* rendszerint katonának megy, a többi gyerekek közül a legvállalkozóbbak munkaszerszámmal jól ellátva a határ feltöretlen részeiben új tűzhelyet alakítanak, mások a közösség költségére végzett inaszkodás után ruhával, szerszámmal, sokszor egy kis pénzzel is felszerelve, a falusi kézművesek, vagy a városi iparosok s a gyári munkások sorába lépnek, végül a leggyöngébbek és a legkevésbé értelmesek rendesen feleséget se kapva, az új család-fő mellett maradnak s annak segítenek a munkában. A katoná-

* Le Play néhány eset alapján helytelenül általánosít.

nak ment családtagok is szükség esetén szülőházukban találnak illő menedéket és szerető gondoskodást.

Ha az ember ezt a gazdasági szervezetet, mely magától áll fenn, amaz országokéval hasonlítja össze, melyekben a törvény az egyéni hajlamot gátolja, könnyű belátni, hogy az elaprózás bizonyos határon túl csökkenti a marhaállományt, elszegényíti a parasztot és az államot is gyöngíti. A szerény gazdaságok, melyek az itt leírt paraszttípusnak felelnek meg, az államnak mintegy a földben gyökerező erős törzset biztosítanak, mely egy-egy nemzedék alatt legalább egy erős katonát s egy vállalkozó telepest szolgáltat, aki a mezei munkában jártas, és akit családja tisztességesen ellátott, az ily gazdaság sokszor néhány jó katonalovát is ad.

20. *Mily módon szerzi meg a jobbágycsalád a még szükséges földet?* A család háromféle módhoz folyamodik. 1. bérbeveszi a földet a maga kockázatára oly föltétellel, hogy minden termés felét a tulajdonosnak szolgáltatja be; 2. a bért szénakaszálással tudja le, a bérelt területnél kétszerre nagyobb rétet kaszálván le a tulajdonosnak; 3. pénzbeli bért fizet.

21. *Magyarország társadalmi szervezetében 1846 és 1855 között beállott változások.* — 1846-ban, mikor a fent előadott tényeket megfigyeltem, a magyar paraszt már nem volt a földhöz kötve, amelyet művelt. Haszonélvező tulajdonos lett belőle, birtokát másnak adományozhatta, végrendeletileg másra hagyhatta, vagy eladhatta, ha máshol akart letelepedni. 1848. április 11-én, a március hónapban Pesten történt események következtében, az uralkodó Pozsonyban új alkotmányt szentesített, melyet az 1849-iki háború következtében eltöröltek. Ez az alkotmány az úrdolga-megváltást, vagyis a hűbéri kötelék teljes eltörlését rendelte el, a robot évi értékének húszszorosa ellenében. Ez a megváltás, melyet az egész országra kivetett adó biztosított, 1855-ben, amikor jelen monográfiát sajtó alá bocsájtom, javában folyik.

A honismereti kutatások szétszórt munkákból összeszedve feltárják és ismertetik mindazokat a szellemi és anyagi értékeket, amelyek egy bizonyos földterületen rejlenek. Ezt azonban nemcsak elméleti, tudományos módon teszik, hanem mindig szem előtt tartják az élet követelményeit is.

Milleker Rezső dr.

A néprajzi gyűjtés módja. Paraszttrendtartás. Falucsúfolók.*

Írta: Luby Margit.

A gyűjtés kezdetén elvként állítottam fel, hogy semmit sem tudok a parasztságról, s minden szokást, rendtartási szabályt csak közvetlen megfigyelés, vagy parasztember előadása alapján jegyzek fel.

Elsőbben is kerestem tehát olyan megbízható, nyílteszű parasztot, aki szívesen elmondja a paraszt élet ezer csínját-bínját, s aki tárgyi ismereteim alapján lerakja.

Ez volt a kiindulási pont, s miután nem egyéni felfogást, hanem az általánosan gyakorolt szokást kerestem, nem elégedtem meg az egyes embertől nyert felvilágosítással, hanem igyekeztem azt mentől több parasztemberrel megbeszélve ellenőriztetni, kiegészíteni. Ami jóízű mondást, megjegyzést, jellemző esetet így, számtalan fel nem sorolható egyéntől összeszedtem, azt szószerint visszaadtam. Remélem, hogy ez a helyszínén történt megrögzítése az előadásomnak rányomja a könyvre a hitelesség bélyegét.

Az életmód és a rendtartás alapjait Nyírmeggyesen a 69 éves Katona Ferenc gazdától, Tunyogon a 28 éves, csekei születésű Barát Miklósné Bóné Irmától tanultam. Katona Ferenc típusa a józan, értelmes, minden babonától ment magyar gazdának. Barát Miklósné Bóné Irma Tunyog és Cseke összehasonlító adatairól szolgált sok becses felvilágosítással. Reggel azzal kezdte: hát azt tetszik tudni, hogy ... s rendesen kiegészítette valamivel hiányos műveltségemet. Csekei születésű lévén, sokszor hivatkozott arra, hogy Tunyogon ezt már nem tartják, nem csinálják, mindig megrovásba téve a régi szokások mellőzését, s összehasonlítása nem egyszer mutatta, hogy a világtól elzártabb Cseke konzervatívabb.

Bóné Irma ismeri az „urak” szokását és sokszor mondta nevetve: — Jaj! nem úgy van az szegény embernél. — S azzal megindult a magyarázat. Lassan az ura is rászokott, hogy beleszóljon a társalgásba; aztán aki a házhoz jött, az is rákapott, hogy a maga tudományával az enyémet gyarapítsa. Nagy hahoták estek persze közben, mert részben én nem értettem meg őket, vagy valami rettenetes butát kérdeztem, vagy mert ők

* Részletek a szerzőnek „Parasztélet rendje” című most megjelent könyvéből.

vettek vallatóra, hogy hát az uraknál hogy van? Az urak dolga pedig nekik épp oly érthetetlen, mint nekünk az övék.

Sokszor gondoltam ezalatt a színes világrész utazóinak arra a megállapítására, hogy fehér ember a feketét megérteni sohasem fogja. Istenem! Megértjük-e mi valaha a magyar parasztot? Nem tudom. A magam részéről szeretettel hordtam össze, amit tudok életmódjukról, tisztességtudó szokásaikról. Szíve-
sebben vagyok együtt egy „sült paraszttal“, ahogy azt az urak mondják, vagy egy „sivalló paraszttal“, ahogy a nábrádi gazda mondta volt, mint egy gyökértelen, sehová sem tartozó, talaj-
talan proletárral. A paraszt nem proletár. Szigorú rendtartásával, ősi szokásaival, kasztrendszerével, különálló osztálya lehet a társadalomnak, de sohasem társadalmon kívüli.

A gyűjtés további módja kérdezősködés, szórabírás, megfigyelés. Az alapfeltétel, hogy bizalmat tudjon kelteni az ember. Ez nehéz. Pedig nekem nem személyes érdemből, de kivételesen kedvező helyzetem van. Vannak, akik vitatják, hogy a nép hálátlan. Ezt én tagadásba veszem, s hivatkozom arra a melegségre, amellyel az idegenebb is felém fordul, ha a negyedszázad előtt elhunyt édesapám nevét hallja. Csak ne akarjuk baráti szónál egyébre felváltani ezt a hálát.

Velem is megesik, hogy amikor már belemelegedtünk a diskurzusba, nekem szegeznek a kérdést: — aztán minek ezt tudni az uraknak? — S ha az ember több-kevesebb sikerrel magyarázta, akkor így, vagy ehhez hasonlóan folytatódik: — Aztán mit tetszik ezért kapni? — Hát te mit kaptál azért, amit nekem elmondál? — Semmit. — Na látod! Én is éppen azt kapom attól, akinek tovább mondom.

Ha sikerül megértetni, hogy az elmúló magyar élet emlékeit jegyezzük, akkor újra készséggel felelnek. Egészen a ridegségig zárkózott embereket szóra lehet bírni azzal, hogy neve fel lesz jegyezve egy nagy könyvbe. Örök időkre átszáll az emlékezete. Ez már az emberi hiúság kérdése.

Egyébként sohasem szabad kételkedni. Minden babonát el kell fogadni örökérvényű igazságnak és arról kell beszélni, amerre az ő esze jár. Természetesen megfelelő hangulat mellett, amit sajnos erőszakolni nem lehet.

Délutánokat elfecsérel az ember, — semmi! Egy szó sem esik, amit érdemes lenne feljegyezni. Néha rendtartási kétségeimet akarom eloszlatni — és megtanulom, hogy kell a dörgőmalmot kezelni. A „jegy“ről akartam egyet-mást összeszedni és orosz hadifogoly, meg amerikai történeteket hallgattam egész este. Néha meg váratlanul, reménytelennek induló beszélgetések nagyszerű megfigyeléseket eredményeztek.

Szép, lassúvizű patak a néplélek, néha fenékgig tiszta, néha elposványosodik, szétterül, de kérdésekkel megduzzasztani csak igen óvatosan lehet, mert megzavarodik ő is, meg az is, aki el akar rajta igazodni. Amúgy is nehéz primitív emberek figyelmét egy tárgyra összpontosítani, beidegzett dolgokat tudatossá tenni. Türelem és türelem az egyetlen ajánlható eszköz.

A szövegben előforduló, erősen letompított erőteljesebb kifejezésekért elnézést kell kérnem. Teljesen hamis képet adnék, ha még ennyire sem reprodukálnám a nép „nevezzük nevén” felfogását. Tudja ő, hogy úrféle, főleg a nők, nem barátai ennek, s a komolyabb gazdaember még akkor is tartózkodó e tekintetben, ha belemelegszik a beszédbe. De hol van a mi társadalmi felfogásunk szabta határoktól az ő önmegtartóztatási határak? A lányoknak, asszonyoknak meg tetszik is módfelett, ha egy kicsit szabadszájúskodhatnak az ember előtt, szemérmesség szóban — nincs. Mulatságos, hogy amikor azt mondják, „engedelemmel legyen mondva”, vagy „követem alássan”, s az ember elkészül a legrosszabbra akkor amit hozzáfűznek, abban semmi engedelemkérésre adó okot nem találni. Míg aztán egész váratlanul, mint egész természetest, olyant mondanak, hogy néha csak azt várom, „mikor leveledzek ki”. Kiszámíthatatlan e tekintetben az eszük járása. A szemérmesség akkor kezdődik, ha érzelmi megnyilatkozásról van szó. A szülő a nagyobb gyerekekkel, a házastársak egymással szemben — mások előtt — igen tartózkodók. Azt mondhatnám, a vizuális típust képviselik. Mert a legcsúnyább káromkodás nem kelt nagyobb megütközést, de a legkisebb meztelenség, vagy a legcsekélyebb bizalmaskodás igen megbotránkoztató. A szó elhangzik, a kép benyomása megmarad. Ez magyarázza talán az írott betű szentségét is. A leglehetetlenebb dolog is igaz, mert „a két látó szememmel olvastam magam az újságban”. S ez ellen aztán nincs fellebbezés. Bajos is azt mondani, hogy az hazugság, mert nem elég, hogy a politikát „úri huncutságnak” hívják. Mit mondanak majd, ha egyszer rájönnek, hogy — a papiros türelmes.

A parasztrendtartás beosztása.

Eddigi gyűjtésem alapján a következő rendszerbe foglalhatnám össze a parasztrendtartás szabályait:

1. A parasztember magatartása más társadalmi osztállyal, úrral, zsidóval, cigánnyal szemben. 2. A parasztságnak a saját társadalmi osztályán belül is kötelező érintkezési módja: a) Nemek, életkorok, családi állapot szerint kötelező szabályok. Tehát a házas ember, a legény, az asszony, a lány helyes vagy

helytelen magatartása. b) Babonás háttérű ősi szabályok, pl. a gyerekágyas asszony látogatásánál, menyasszony fogadásánál, stb. c) Ősi szokások, babonás háttér nélkül. Ilyen a kiveszőben levő „jegy”, s a látogatási szabályok egy része. d) Városi hatásra átvett szokások. Ezek közül a legfrissebb a kopogtatás, a gyűrűváltás, a bemutatkozás.

Az itten közölt rend keretébe beilleszthető paraszt társas-érintkezés szokásmódját röviden „rendtartás”-nak fogom nevezni. Ez egyúttal megmutatja, mi az, amit a parasztság illő, vagy „nem illős” magatartásnak mond a maga életrendjében.

A parasztelelmód rendjének tagolása után pár szóban a babonákról is meg kell emlékezni, mert hiszen azok szép számban szerepelnek gyűjtésemben. A babona részben megelőző, elhárító, védő eljárás valamely bekövetkező baj ellen, részben a már meglevő nyavalyától akar mentesíteni, vagy másnak kárt okozni. Sok a babonás eljárásban az analógiás babona, amely hasonlót hasonlóval akar elűzni. A rendkívüli, szokatlan jelenség pedig váratlan dolgok beharangozója, ezek a jövődőt megjelentő babonák csoportjához tartoznak. A mezítelenség a babonákban a gonosz elleni védekezés szimbóluma. A mezítelen embert nem kísérheti a gonosz, tehetetlen vele szemben.

A babona gyökere évezredek homályába, mint őstalajba nyúlik vissza, eredeti jelenségük megfejtése a néprajzi tudomány megoldandó kérdése. A tudományos megfejtés könnyebb, ha bő anyag áll rendelkezésre, és ha alkalmazásában mutatjuk be a babonát. Ezért lehetőleg feljegyeztem mindenütt azokat az apró babonás történeteket, amelyekben a szórabírt falu olyan végteleen gazdag még nálunk.

A falucsúfolók.

Minden falunak van csúfolója. Ezek ismétlődnek, hol erre, hol arra a falura alkalmazzák, de mert lépten-nyomon megbotlik bennük az ember, a helyi alkalmazásúakból közlök néhányat.

Meggyesnek az a rátótiáda a szégyene, hogy fát ültettek a torony tetejére. Valami madár eperfamagot hullatott el és az vesztükre kinőtt.

A matolcsi takarékoságra a falucsúfolók is rámutatnak. A matolcsi gubacok ették meg a döglött lébucot (a gubások a bibicet), és úgy jóllaktak, hogy megbirkóztak a világgal. Hát a bibic olyan kicsi, hogy azzal csakugyan bajos jóllakni. De a hozzávaló históriával adós maradok, mert nem találtam meg én sem.

Egy falusorjázó rigmus így szól:

Szunyoglábú tunyogiak,
Cifratáncú matolcsiak,
Tarkahasú gyarmatiak.

Sokkal sértőbb ennél, hogy a buta, meg a szegény falucsúfolókat a matolcsiak mind ráhúzták Tunyogra. Tunyogon verték félre a harangot, amikor veszettkutya járt. Ez azért sérelmes, mert ha félreverik a harangot, mindenki kiszalad az utcára, ami éppen veszettkutya járása idején nem ajánlatos.

Ők vitték le a kiscsikót a pincébe, hogy egeret fogjon. Felhajtották a szunyogot a házhíjára, aztán elvették a létrát, hogy ne tudjon lejönni. Olyan szegények, hogy a puliszkát is haptákba állítják. Ügyetlenek. A töött káposztájuk nem főtt meg jól a kevés fájukon, hát úgy segítettek magukon, hogy a kiálló torzsákat leberetválták. Prédák, mert a málékenyeret is bandaszóval kísérik a kemencébe, mert nekik az is lakoma. Kódusnemzetesek, mert ha betevő falatjuk nincs, akkor is nemzetesasszony az ő titulája. Mert a tunyogi mind préda, könnyelmű, amit keres megessi, megissza, elmulatja. Így a matolcsiak.

Ha csak egyet is felemlítenék Tunyogon, azzal torkolnának le, hogy a matolcsiak megberenálták az Újszamost, mikor hullámozott, hogy síma legyen és a hiábavaló, lehetetlen vállalkozásra is ők adtak példát, mert lám ő utánuk mondják, hogy „nyujtsuk meg a gerendát, mint a matolcsiak”. Egy tréfás ácsmester tette volna vele csúffá a matolcsiakat. Húzták felfelé a mestergerendát, lekiált: hé emberek, nagy baj van, rövid a gerenda, nyujtani kell! Azzal a két végébe kötelet vett, úgy húzták a matolcsiak, majd belevesztek. Az ács meg fent a fejsze hátával nyujtotta: na még egy cseppet emberek! Na még egy cseppet! Mindjárt jó lesz. Hát csakugyan jó is lett a matolcsiak örömére.

Idegen községben úgy emlegetik, hogy: Matolcs, aranyos Matolcs. A matolcsi harang azt kongja: „Bódog Isten mivel élünk”. Ilyen szép vastagon, mert csak az a módos falura valló hang. A tunyogi azt feleseli vékonyan: „Csíkkal, hallal! Csíkkal, hallal!” Tunyog határa t. i. nagyrészt rét volt azelőtt, meg tó. Bizonyítja ezt a határában fekvő Görbetóhát-tanya neve is.

A falucsúfolók különben csak egy megfigyelést támogatnak, azt, hogy minden falu külön zárt egység. Ami a falu határán kívül van, az lenézni való idegenség. Általános emberi tulajdonság ez, itt csak annyiban jellemző, hogy egy-egy falu zárja le az ismerős világot. Minden falunak vannak eltérő apró illemsza-

bályai, szokásai, amelyeknek nem-tudása szégyenszámba megy. Gúny és nevetség jár ki annak az idegennek is, ha paraszti rendű, aki ezeket a szabályokat megsérti. Pedig hát az honnan ismerhetné a helyi törvényeket.

A faluk elzárkózására mi sem jellemzőbb, mint a tunyogi Vas Antival való esetem. Valami nótát kerestem. Azt mondták: Kér község, az jó hely! Felhívtam Vas Antit: eridj el Kérbe. De — azt mondja Vas Anti — nem járkálok én idegenbe, meg nem is ismerem én ott senkit.

Tunyog Kértől öt kilométer. Ez az ügyes tunyogi legénynek olyan idegen, hogy oda át se akar menni. De ezen nincs mit csodálkozni. Könnyebben elindul a magyar ember Amerikába szerencsét próbálni, mint a szomszéd faluba. Azonkívül azt is mutatják a falucsúfolók, hogy minden falu magának a legelső. Lenéz mindenkit, aki nem falubeli, tekintet nélkül arra, hogy az nadrágos ember-e vagy se. Az „extra Hungariam non est vita” esete minden falura külön is áll.

Egy tunyogi kis fonóban, ahol csak öten voltunk, felvetem a kérdést: — Miért nevetitek mindig a matolcsit? — Mert mindenben más. — Mi az a minden? — Minden! Mást eszik, másképp öltözik, másképp beszél, mint más. Tessék megnézni a matolcsi embert. Minden akkora surc van, hogy körüléri, körülkötös. Tény való — mondja a másik —, hogy két tunyogi surcot is ki lehet szabni egy matolcsiból.

— Meg a házba sose veszik le a sapkát. Mert a fejükbe van szegezve — neveti az egyik. Nem vetik le, mert kirepül alóla a lébuc!

— A matolcsi asszony meg mind cifra. „Divatos, mint a Kerti kutyája”. A Kerti kutyája t. i. tarka. Bizonyos, hogy a vagyonos matolcsiak szívesen veszik a tarka selyemruhát, a tunyogiak meg inkább tartják a régi, setét színű viseletet.

A matolcsi ember több üzleti érzékkel bír, s nemcsak vásárolni jár a vásárba, hanem hogy tájékozódjék az áralakulásokról, a piac felvevőképesége felől. A vásárban is meg lehet ismerni, ki tunyogi, ki matolcsi. Valaminek az árát a matolcsi így tudakolja: ugyan hallja, hogy mondaná? A tunyogi: ugyan, hogy találná? A matolcsi azt mondja: hallja, adjon egy keszkenőt. A tunyogi: kérek egy fejre-való kendőt. Az áros kimondja az árát. A matolcsi: ugyan hagyja el mán, drágás!

A vetélkedés a gyerekek közt is áll, s tréfás rigmusokat kiabálnak egymásnak a Hóttszamos két partjáról. Az ilyen ártatlan falusi enyeltés mindig drasztikus. A vetélkedés a két falu közt régi keletű. A tunyogi kurátor azt mondja: Mink is zavartuk a matolcsi legényeket, ha átaljöttek a lányokhoz. Az

vót a szokás, hogy megvártuk, míg elindultak hazafelé a csónakkal, s akkor meghajigáltuk őket görrel, kövel. Ne járjon ide udvarolni az ebadta. Maradjon a maga falujában.

Ez még 1896 előtt volt. Mert akkor csinálták meg az átvágást, illetve azóta holtág közöttük a Szamos. Az azóta eltelt negyedszázad nem hozta egymáshoz közelebb a két falut. Bámulatos az, mennyire meg tudja őrizni egy-egy falu a saját egyéniségét a szomszédos idegennel szemben. S amint megmaradt ősi egyénisége, megmaradt állásfoglalása, elzárkózása a többi társadalmi renddel szemben is.

A turista jobban szereti hazáját, mint bárki más. Mert a turista előtt a haza fogalma nem elvont fogalom, a turista lelki szemei előtt életrekél a táj, ha hazája térképét nézi, mert ő ismeri hazáját, bejárja annak minden zugát. Szeretni valamit igazán pedig csak akkor lehet, ha azt *ismerjük*.

Az elméleti tudás lelkesedése eltörpül azon érzések mellett, amelyek bennünk ébrednek, ha egy-egy történelmi emlék, egy düledező várrom a maga valóságában bontakozik ki szemünk előtt, vagy egy csata helyét, a régi dicső emlékének színterét természetben keressük fel; ha elmergünk egyik-másik magasabb bércrel nyíló körképen, amelyben szemünket, lelkünket gyönyörködtetve bontakozik elénk hazánk erdős-hegyes, folyóvizek ezüstszalagjaival végigszántott, termékeny rónaságokkal váltakozó és falvakkal tarkított szép földje; vagy ha vándorúton megpihenve, elmélázva hallgatjuk a hegyi patak csörgedezését, amely arról regél, hogy ő is a magyar föld szülöttje, a mi magyar anyaföldünket öntözi és átérezzük, hogy mindaz, amit így megismertünk, megszerettünk, a mi sajátunk, a mi édes szülőföldünk!

A turistaság tehát a honszeretet fokozásának, nevelésének egyik legfontosabb, legcélravezetőbb eszköze. Neveljünk turistákat — és velük honfiakat neveltünk! Vezessük ifjúságunkat szerte a haza minden zugába, hogy megismerje annak minden szépségét — és szeretni fogja hazáját, jobban, lángolóbban, mint az, ki térképről tanulta csak, hogy mi a haza. Ha már ismerjük hazánkat, ám járjuk idegen országok messze tájait, nem fog bennünk ezért a honszeretet lángja lelohadni, sőt azt csak fokozni fogja a honvágy, amely a távol idegenben bensőnkben támad. Ha pedig azt, amit idegen országokban turistaútainkon látunk, tapasztalunk, tanulunk, idehaza megfelelő módon felhasználjuk, a nélkül, hogy evvel alkotásaink nemzeti jellegét megbontanók: ezzel is hazánk javát fogjuk szolgálni.

Hensch Aladár.

A községi monográfiákról.

Írta: *Mészár Oszkár dr.*

A társadalomtudomány a tudományelmélet szemüvegén nézve nem rögzít — úgy, mint a természettudomány — törvényeket, hanem csak törvényszerűségeket, tehát oly igazolt megállapításokat nyújt, amelyeknek érvénye a mindenkori helyzettől, körülményektől, viszonyoktól és koroktól függ. A társadalomtudomány törvényszerűségeit tehát csak a társadalomalkotó erők, a társadalmat formáló gondolatok, a gondolatirányító eszmék, továbbá a helyzetek és az összes körülmények mérlegelésével lehet levonni, de a társadalomtudomány figyelme azért az egyes részekre is kiterjed, hogy azok különleges sajátosságait megállapíthassa, másfelől, hogy a levont megállapításokat, illetőleg azok érvényét az egészre alkalmazza. Mert nemcsak a természet- és történettudományok, hanem a társadalomtudomány területén is nagy jelentőségű a részletkutatás. Az egyes részjelenségek különleges sajátosságokra vezetnek rá a kutatót s az egészre döntő befolyást gyakorló tényezők és jelenségek felismerésével jutalmaznak.

A társadalomtudomány kialakulásakor a megfigyelés központjába a mozgalmasabb, a könnyebben megfigyelhető és a rendszerint városban élő tudósok gondolatvilágához közelebb álló városi elemet állították. A megfigyelések kezdetben az iparos- és kereskedő-, később pedig a tisztviselőtársadalomra is kiterjedtek. Egyébként is a korfelfogásnak, a koreszmének megfelelően a városi élet minél szélesebb kiterjesztésével, a városban lakó társadalmi csoportok életviszonyainak emelésével, életfeltételeinek javításával vélték a társadalmak haladását és fejlődését biztosítani. Ez természetes is volt abban a korban, amikor az emberi ész diadalmasan futotta meg az ipari fejlődés különböző irányában jelentkező életviszonylatokat, s a gépi termelés és az elgépesítés egyre erőteljesebben tört előre. Természetszerű következmény volt az, hogy a fejlődésnek ebben az irányában mindinkább háttérbe szorult a gyorsütemű fejlődés kisebb lehetőségével rendelkező nem városi elem. Csak a társadalom életében tapasztalható erőátcsoportosulás, a társadalom alkotóerejének módosulása és egyéb tanulságok készíthették a tudományos megfigyelőket arra, hogy a kutatást az eddig figyelemre nem méltatott csoportoknál is megkezdjék. Már a korai századfordulóban kihangsúlyozódik ez a törekvés, de még erőteljesebbé fejlődik a szerzett tapasztalatok emlőjén, a világháború után.

Bizonyos társadalmi csoport, egység életének megfigyelésére irányuló munka többféle úton közelítheti meg célját. Vizsgálhatja a megfigyelt egységnek vagy csoportnak összetevő erőit, a társadalom adott egységében lefolyó életfunkciókat, de éppúgy vállalkozhat arra is, hogy a gazdasági előfeltételeket kutassa, vagy akár a földrajzi tényezőkben keresse az illető csoport boldogulásához szükséges előfeltételeket.¹ Vizsgálhatja azt a közigazgatás szemüvegén keresztül, de helyezheti a jogi megfontolásokat is megfigyeléseinek középpontjába, illetőleg előléptetheti azokat a megfigyelt anyag elrendezésének vezérlő motívumává. Éppígy történhet ez a megfigyelt csoport lelkeségének kihangsúlyozásával, illetőleg a lélektani, pszichológiai törvényszerűségek kutatásával.

Minden tudományos kutatás, illetőleg vizsgálat létjogosultságának legfőbb követelménye az, hogy bizonyos vizsgálati területtel rendelkezék. Adott vizsgálódási körünkben kutatásunk területe annak a népességcsoportnak komplexusában rejtőzik, amelyre figyelmünk irányulni fog. Lehet ez egy meghatározott falunak társadalmi szerkezete, működése, lélektana, története, lehetnek a falu gazdasági és földrajzi feltételei vagy egyéb viszonylatai. Természetesen a falu minden életmegnyilvánulását boncolgató sokirányú kutatásunk átléphet más tudománykörök területére, sőt továbbmenve segítségül hívhatja azoknak eredményeit, kutatási módját, módszereit. Ebből az elgondolásból táplálkozik az a figyelemreméltó és tagadhatatlan tény, hogy a különböző megfigyelések eredményeiből kisarjadt községi monográfiák céljában, s a vizsgált anyagnak megközelítési módjában olyan szétágazó, eltérő különbözőségeket találunk,² amelyek a megoldásra váró feladatot nem ismerők előtt a tudományos hangzavar látszatát keltik.

Aki azonban a kitűzött cél mellett tisztában van azzal, hogy a vizsgált anyag a legkülönbözőbb tudományok határvonalain közelíthető meg és a kitűzött célnak megfelelően változik a gyűjtött anyag előadása, az megérti, hogy ennek következtében az eredmények is más és más jelleget öltenek. Az például, aki a szociológiai sajátságok és alapjelenségek megfigyeléseinek célkitűzéseivel kél útra és a megfigyelésekből levonható megállapításokat helyezi vizsgálódásának központjába, kevésbbé fogja

¹ Dékány István: A társadalomalkotó erők. Bp., 1926. (A vizsgálat módszere c. fejezetben.)

² Mályusz Elemér pl. a községi monografiákat a falutörténetekkel azonosítja. Szerinte, aki nem ír kifogástalan történeti munkát, „annak monografiájában egyik hiba a másikat fogja követni”. (Falutörténet, Magyar Szemle, VI. kötet, 175. oldal.)

méltatni a természeti tényezőket és azok megnyilvánulásait, ha az ő szempontjából nem elsődleges szerepet töltenek be. Másfelől, aki az élet szimbiozist kutatja, s szociálbiológiát kíván adni a faluról, az is csak a fellépő jelenségek bizonyos csoportjának vizsgálatában merül el és az előre megállapított területen kívül eső jelenségeket figyelemre csak annyiban méltatja, amennyiben azok megállapításainak eredményeit befolyásolhatják. A történész viszont kidomboríthatja az emberiség életfolyamatának láncolatában jelentkező gazdasági feszítőerőket, de éppúgy rámutathat a szellemtörténeti vonatkozásokra, s azt is kutatathatja, hogy milyen volt a szociális rétegződés hatása? Más fog megállapításainak alapjául venni a földrajztudománynak a gazdasági mozzanatokra figyelő kutatója, de mások lesznek a kiindulópontjai annak is, aki politikai- vagy településföldrajzi beállítottságban szemléli az életjelenségeket.

Következménye ez annak, hogy a tudomány sohasem befejezett. Önállóságát nem tárgya, hanem mindig az a szempont valósítja meg, amelyből a tárgyat tekintjük, másszóval az „aktuális súlyok, korérdekek, momentán érdeklődési irányok által mozgatott hatóereje a tudományt folyton arra kényszeríti, hogy elméleti szilárdságáról lemondjon, engedelményeket tegyen hol ennek, hol annak az ösztönzésnek.”*

A községi monografikus kutatás anyagául adva van egy egység, amelyet tekinthetünk földrajzi, települési, közgazdasági, pszichológiai, társadalomtudományi egységnek vagy más tudományok megállapításaiban bizonyos sajátossággal rendelkező résznek. Ennek tanulmányozása, boncolgatása a legkülönbözőbb tudományágak módszerével történhetik.

Természetesen a kitűzhető céloknak ez a sokfélesége, az anyaghoz vezető útnak más-más iránya eredményezi azt, hogy a megállapításoknak az értéke legtöbbször csak az illető tudományág szempontjából mérlegelhető.

A tudomány további követelménye az, hogy a vizsgált anyagról tett megállapítások igazoltak legyenek, vagyis, hogy bennük a tárgyi bírálat szemüvegén keresztül se mutakozzanak eltolódások. Amíg valamely ismeretanyag igazoltságához kétség férhet, annak tudományos értékét nem fogadhatjuk el, mert a megállapítás csak feltevés, csak probléma lehet, amelynek elemei még bizonyításra szorulnak. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy minden megállapítás feltétlenül megáll a tudomány későbbi rendszerében is, mert nemcsak a természettudományok korábbi megállapításait döntheti meg egy-egy felfede-

* Dékány István: Geográfia és szociográfia, Bp., 1922., 4. old.

zés, hanem a történet- és társadalomtudományok körében is találkozzunk a korábbi tételeket alapjukban megingató vagy oly megállapításokkal, melyek a tárgyvizsgálat anyagába újabb nézőpontokat és szemléletet visznek. A tudományoknak ez a jellemzője azonban semmiesetre sem jelentheti az egyes tudományágak felmentését ama kötelezettségük alól, hogy a vizsgált anyagból levont megállapításaikat szigorú ellenőrzésnek vegyék alá. Különösen a társadalomtudományokban és így a szociológiának agrár vonatkozású részében kísért erősen annak a veszedelemre, hogy az igazoltság elhanyagolásával az egyéni szempontok érvényesülnek és a különböző véleménynyilvánítások lehetőségeit táplálják.

A megfigyelt területről gyűjtött tételek igazolása után a tudományos kutatások helyességének további előfeltétele azoknak a rendezése, rendszerezése. Elengedhetetlenül szükséges, hogy a megállapítások összefüggő egészet adjanak, s az illető tudományág természetéhez igazodó rendszerben történjenek, mert különben az ismeretanyag szétesik.

A községi monográfiáknál ez az összetartó célgondolat azt a szempontot törekszik érvényesíteni, amely a rendszerezésre váró megállapításoknak sajátosságát jelenti. Ezt a szempontot pedig a falupolitika határozza meg, amikor a többé-kevésbé különmemű tudományágakban felhalmozott ismeretanyagot egymás mellé rendeli.

Mielőtt azonban a községi monográfiáknak a falupolitika által kitűzött célját és feladatát vizsgálónk, visszapillantást kell vetnünk azokra a hazai mozgalmakra, amelyeknek célja a községi monográfiák szerkesztése vagy legalább is ilyen célnak megfelelő adatok gyűjtése volt. Különösen vizsgálunk kell azt, hogy az egyes mozgalmak a monográfia tárgyát milyen szempontokból tekintették és a vizsgálat során párhuzamot kell vonnunk ezek és a falupolitika szempontja között, hogy e mozgalmak sajátos jelentőségét értékelhessük.

Az elmondottakból következik, hogy egyeseknek ilyirányú egyéni tevékenységét figyelmen kívül kell hagynunk, hacsak nem volt munkájuknak olyan átütő ereje, amely a községi monográfiák fejlődésére irányító befolyást gyakorolt. Az a körülmény pedig, hogy vizsgálódásunkat a falupolitika szemszögéből kívánjuk folytatni, egyszersmind meghatározza a korszakot is, amelyben a szóbanlévő mozgalmak keletkezésének feltételei adóttak, nevezetesen a jobbágyfelszabadítást követő éveket. Ennek oka, hogy ezt a kort megelőzőleg intézményes falugondozás-

ról, községfejlesztésről, tehát falupolitikáról egyáltalában nem beszélhetünk.

De vizsgálódásaink természete mégis megkívánja, hogy foglalkozzunk azoknak munkásságával is, akik már a jobbágykorban is felismerték a községgondozás és fejlesztés nagy jelentőségét, és amennyire azt az akkori viszonyok engedték, szóval és tettel meggyőződésük szerint cselekedtek.

Gondolunk itt különösen *Bél* Mátyás, *Tessedik* Sámuel és *Berzeviczy* Gergely úttörő munkásságára. Az országjáró *Bél* Mátyás a „*Notitia Hungariae novae historico-geographica*” című négy kötetes munkájában a falukutatás alapjait nagy hozzáéréssel rakta le.

Tessedik németországi tapasztalatai alapján, mint lelkes, Szarvason gazdasági iskolát állított fel, hogy ott a mezőgazdálkodás megjavítása és fellendítése céljából megfelelő szakembereket neveljen.

Gyakorlatias gazdasági irányú működése mellett jelentős irodalmi munkásságot is fejtett ki, s falufejlesztési eszméit és terveit 1784-ben megjelent főművében hozta nyilvánosságra.³

Munkájában a Magyarországon, de különösen a Tiszántúl élő és gazdálkodó nép életét mutatja be, s a jobbágy-rendszer eltörlését még nem sürgetve, egyedül az adott viszonyok között elérhető, de történelmi távlatból megítélve jelentős javítások megindítására törekszik. Részletsen rámutat azokra az okokra, melyek az ország földműves népének boldogulását a természet gazdagsága mellett is akadályozzák.

Könyvének második részében egy „jól rendezett” eszményi falu leírását adja. Párhuzamot von a régi és az elgondolt új község viszonyai között. Figyelme kiterjed az utcák vezetésére, a házak építésére, tárgyalja a népnek a földesurakhoz és a hatóságokhoz való viszonyát, s a tanítók és a lelkészek hivatását. Foglalkozik a községi előjárók, a szegények és gazdagok, a parasztok és az iparosok, a gyermekek és cselédek, s pásztorok helyzetével és életviszonyaival. Rámutat az állattartás és gondozás, a selyemtenyésztés és a méhészet hasznosságára. Fejtegeti az idegenek, az átutazók, a katonák és a kereskedők viszonyát a faluhoz, kifejti nézeteit az általános egészségügyről, a koldulásról, a községben, a házakban, a réten és a szántóföldön folyó munkákról. Véleményt mond a közlegelők, az itatókutak, a szárazmalmok s a kocsmák körüli hibákról. Gazdasági

³ Magyarul: „A Paraszt Ember Magyarországon Mitsoda és mi lehetne, egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben” címen 1787-ben jelent meg, Kónyi János fordításában.

felügyelők alkalmazását javasolja s beszél a tűzvész, balesetek, ragályos betegségek s a marhavész megelőzéséről, a rossz évek és a drágaság hatásáról, stb. Összehasonlítja a régi és az új falu külső képét. A régi faluban a házak és az utcák rendezetlenekek s a falu szélén és közepén a rosszagú mocsarak, kátyúk, pocsolyák, mind az iparkodás hiányának bizonyítékai. Az új faluban pedig tisztaság és rend van mindenütt.

Munkáját két melléklettel egészítette ki. Az egyik egy nyilvános hirdetmény-táblázat terve, amely egyfelől az eladó házak, földek, ingóságok, másfelől az ilyeneket vásárolni kívánók adatait, továbbá az alkalmazást kereső szolgák, cselédek és munkások, valamint az alkalmazottakat keresők neveit, adatait és feltételeit közölte volna az érdeklődőkkel. E táblázattal a forgalom akkori nehézségein akart könnyíteni és a közvetítés hiányát kívánta pótolni. Könyve második melléklete egy általa elgondolt eszményi falu építésének tervrajza, melyen a falu főutcái és terei vannak felvázolva a középületekkel és a közszolgáltatást teljesítő egyének lakóházaival együtt, amelyeket célszerűségi szempontból a község központjában kívánt elhelyezni. A házakhoz nagy udvart és kertet tervezett.

Tessedik nagy érdeme az, hogy a falufejlesztésnek gyakorlatilag is kipróbált rendszerét adta, amelyet megfelelő módosításokkal ma is fel lehet használni. A községi monográfiák terén annyiban van jelentősége, hogy már másfél évszázaddal ezelőtt méltányolta az otthon megismerésének fontosságát s tanítványaival megíratta otthonuk életét, a más helyről származókkal pedig falujuk szokásait. Maga is foglalkozott monográfiáírással s gazdag irodalmi hagyatékában ott találjuk Rákoskeresztúr község leírását és Szarvas mezőgazdasági krónikáját.

Berzeviczy Gergely munkásságának jelentőségét az 1804-ben megírt, „De conditione et indole rusticorum in Hungaria” című műve szemlélteti, melyben a Mária Terézia-féle úrbéri szabályozás utáni jobbágy helyzetet tárja az olvasó elé. Részletesen ismerteti a XVIII. századvégi magyar paraszt állapotát és természetét. A parasztok helyzetének javítására irányuló javaslatok már merészebbek Tessedikénél, de egyelőre csak arról akarta a földesurakat meggyőzni, hogy nem csupán az emberieség, hanem saját érdekük is a jobbággal való jó bánásmódot kívánja.

Tessedik és Berzeviczy munkáiból megismerhetjük tehát azokat az állapotokat, amelyek szükségszerűen fordították a közfigyelmet az elhanyagolt falura. Munkáikban fellelhetjük azokat az eszméket és törekvéseket, amelyekből napjaink falufejlesztési tevékenysége kisarjad.

Szólanunk kell még *Le Play* francia közgazdának monografikus rendszerű falukutatásairól is,⁴ egyrészt mert benne ismerjük a társadalmi megfigyelések monografikus módszerének első tudatos képviselőjét, másfelől azért, mert munkásságának hazai vonatkozásai is vannak.

Le Play a társadalom békéjét s az emberiség boldogulását előmozdító eszközöket kereste, és hogy az ezeket zavaró körülmények kiküszöböléséhez szükséges módokat megtalálja, a részletkutatás eszközéhez fordult. A társadalom bajainak megállapítására törekedett, utána pedig a betegségek orvoslásának titkát, a *therápia* helyes alkalmazását igyekezett megvalósítani.

Le Play vizsgálódási módja, amelyen keresztül a társadalom organizmusának helyes vagy helytelen módjáról hű képet adni óhajtott, természettudományi összehasonlító módszer volt. Szerinte az egész társadalom alapja a család és az ott megfigyelt bajok jelentkeznek a társadalomban is, éppen ezért a családot teszi kutatásainak tárgyává. *Le Play*, mint bányaiigazgató, elsősorban az ipari munkásság helyzetének javítására törekedett, de mert annak nagyrésze a falvakból vándorolt el, ezért vizsgálódását a földműves nép életviszonyaira szintén kiterjesztette. Minthogy falun nevelkedett s visszavágyódott a földhöz, nagy szeretettel és tájékozottsággal a helyszínén maga készítette el társadalomrajzait, s hogy összehasonlításokat tehessen, e végből több országot felkeresett. Magyarországon 1846-ban végzett kutatásai során az akkor túlnyomóan földművelő lakosságú Hatvan mezőváros életét részletesen is tanulmányozta. Ez a hosszmetesz nélkül, csak az akkori állapotok keresztmeteszét nyújtó falusi monográfia a maga egyszerűségében is fejlődésre képes kezdete volt a részletekbe menő társadalomkutatásnak.

Hazánkban *Le Play* törekvése hosszú ideig nem talált visszhangra és alapvető műve, a „Munkáskérdés reformja”, mely a „Tiszamenti jobbágyság” című külön fejezetben Hatvan szociográfiáját is adta, csak 1903-ban jelent meg magyar fordításban a Tudományos Akadémia kiadásában. A szabadságharcot követő elnyomatás éveiben nálunk a figyelem inkább a múlt, a történelem felé fordult. A Tudományos Akadémia támogatásával kiadott „Új Magyar Múzeum”⁵ című folyóirat 1851-ben *Révész* Imre kezdesére a magyar helynevek gyűjtésének szükségességét vetette fel, elsősorban nyelvészeti célzattal, de egy másik cikk-

⁴ Munkásságának kimerítő méltatását l. a Schmollers-Jahrbuch 1894. évfolyamában.

⁵ 1. évfolyam 170., 371. és 510. old.

író már rámutatott arra, hogy a helynevekben „főtanúság rejlik a történet és népjellem” tekintetében is.

Révész Imre kezdeményezésére aztán a Tudományos Akadémia elhatározta, hogy a magyarországi helynevek gyűjtését általánosítja.⁶ Toldy Ferenc titkár 1853. április 19-én felszólítást tett közzé a „magyar helyírási nevek” ügyében.⁷ Felszólításában rámutatott arra, hogy a helyneveket „fejtegetni és magyarázni egyik kitűzött feladata a szóelemző és értelmező nyelvészetnek, mert azok tagadhatatlanul nagy nemzeti kincset rejtene magokban 's a' nyelvalkotó ősi magyar' észjárását különösen jellemzik ... nemkülönben hazánk' történetével és viszonytársaival is szoros összeköttetésben állanak”. A felhívás további részében felsorolta azokat a helyeket, amelyek neveinek gyűjtésére és az Akadémiával való közlésére minden hazafit felhívott, továbbá részletes útmutatást adott a gyűjtés módjára.

Toldy Ferenc felhívását nem követte a kívánt eredmény, ezért a hely- és dülönévkutatásnak az egész országra kiterjesztése céljából 1864-ben Pesty Frigyes a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kérdőíveket küldött minden község előljáróságának a „haza helyneveinek gyűjtésére és összeírására”. Pesty felhívását a következőkkel okolta meg: „a cél hazánk összes helyneveinek magyarázása, értelmének kinyomozása. Azon élvezeten kívül, hogy a lakóhelyünkön annyszor hallott s magán és polgári életünkkel összeszótt helyneveink értelmét felfoghatjuk, igen nagy nyereleménnyel kínálkozik e nevekben fekvő rejtély megnyitása történeti és nyelvészeti tekintetben és e szerint főfontosságú tudományos érdekek előmozdíthatók ezutón.”⁸

A feltett kérdések tehát csak e téren mozognak. Mégis a mi szempontunkból is igen értékesek a beérkezett válaszok⁹ nemcsak azért, mert ezeknek némelyike igen becses adatokat tartalmaz az illető község történetére vonatkozólag, hanem, mert a kérdőívek megválaszolásának módjából érdekes lélektani megfigyeléseket tehetünk.

A községek adatainak bár egyirányú összegyűjtése terén, a Pesty-féle helynévgyűjteményt az elért eredmény szempontjából a hazai községi monográfiák szülőjének tekinthetjük.

⁶ Meg kell említeni, hogy az Akadémia már 1837-ben jutalmat tűzött ki a helynevek gyűjtésére, azonban a megjutalmazott munkát a közzétételre nem találta alkalmasnak.

⁷ Az Új Magyar Múzeum 319–322. oldalán, „A Magyar Tudományos Intézetek Hivatalos Közlönye” részben.

⁸ Utasítás a haza helyneveinek gyűjtésére és összeírására. Bp., 1864.

⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára megýenként csoportosítva őrzí.

Falupolitikai szempontból már sokkal jelentősebb a Magyar Történelmi Társulatnak a községi évkönyvek ügyében 1868-ban kibocsátott felhívása. „A komoly tudomány és a terjedő műveltséggel nemesülő nemzeti élet érdekeiben hiszen eljárni, midőn a történettudomány hazai barátainak figyelmét a honunkban oly ritka és gyakran csekélylett Községi Évkönyvek hasznos voltára vonva, őket tisztelettel felkéri, hogy ilyeknek a hon községeiben létrehozásán buzgón munkálkodván, oly önmagokban tán csekély adatoknak megőrkítésére hassanak, melyeket a maradék egykor tanulsággal, a kedélye jótékony fölmelegülésével olvasson; adatoknak, melyek nyomán azon maradéknál a magasabban álló tények méltatásához is érzék fejlődhessék; adatoknak, melyek valamelyikéhez éppen aprólékos voltuknál fogva, a följegyzés korában láthatóvá még tán nem sűrűsödött ható elemek pora is tapadhat, mely azt az általánosabb belbecsű történet elemzőbuvára előtt is valaha keresetté tenné.”¹⁰

A felhívás alapgonodolata az volt, hogy az évkönyveket krónikaszerűen vezessék minden községben s bevezetésül a községek előző történetének fontosabb eseményei és az évkönyvek megkezdésekor ismert statisztikai adatok szolgáljanak.

A felhívás részletesen tárgyalta az évkönyvek szerkesztésénél irányadóul szolgáló szempontokat. A felhívás e részével érdemes bővebben is foglalkozni, lehetőség szerint használva annak eredeti kifejezéseit.

Az első követelmény, hogy az évkönyvet a községben lakó oly egyén szerkessze, aki a község viszonyait kellően ismeri. A második főszempont annak figyelembevétele, hogy a természet és az állatok által előidézett események csak az ember irányzása, s az ember alakító hatalma által válnak a történelem tulajdonképeni tárgyaivá. Éppen ezért nem szabad szem elől tévesztetni a természeti erők nevezetesebb jelenségeit, ú. m. a hegyomlásokat és vízáradásokat, dögvést és tűzvést, járványokat és aggkort, a vadak és férgek kártételeit s az esőzést és szárazságot követő intézkedéseket.

Ezek előrebocsátása után a felhívás az évkönyvben feljegyzésre érdemes eseményeket csoportosítja. Szükségesnek tartja a természeti ritkaságok, kincsek, régiségek felfedezésének alkalmát és módját, valamint a leletek szabatos tárgyi leírását és azoknak elhelyezését feljegyezni. A „magas” — országos — politika eseményeinek megőrkítését csak annyiban tartja szükségesnek, amennyiben valamely ilyen esemény színhelye a község vagy annak határa lenne. Megjegyzi azonban, hogy az ilyen fel-

¹⁰ Századok, 1868. évf. 206. old.

jegyzéseknél még a jogosult keserűség „túl éles” hangját is tanácsos mellőzni, nehogy a községi magánhasználatra készült évkönyveket a „bántott hatalmaskodó erőszakosan megsemmisítse.”

Ugyancsak kíméletet ajánl a község lakossága jogi, vallási és erkölcsi életének megrajzolásánál is, és hangoztatja, hogy az évkönyv szerkesztőjének a felekezetek és osztályok szenvedélyein felül kell emelkednie.¹¹

Sokkal szélesebb körben mozogtak Keleti Károlynak a Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények 1869. évfolyamában közzétett kérdőpontjai, melyek a községek és járások gazdasági, valamint társadalmi viszonyaira vonatkozó adatokat voltak hivatva összegyűjteni. Ezek alapján azonban csak néhány leírás készült, illetve jelent meg nyomtatásban. A kiegyezést követő évtizedek lázas alkotó, szervező és városépítő munkájában elterelődött a figyelem a faluról, s az csak a mezőgazdaság súlyos válsága idején fordult újból felé.

A falu súlyos bajainak orvoslása azok alapos és helyes megismerését kívánta s gróf Károlyi Sándor, aki a szabadságharc leverése után franciaországi tartózkodása idején *Le Play* kutatási rendszerét megismerte, azt hozzánk átültetni törekedett. Ösztönzésére a Tudományos Akadémia magyar fordításban kiadta *Le Play* módszertani főművét, a nagy gázdavezér által 1896-ban alapított Magyar Gazdaszövetség pedig 1899-ben a hazai községi monográfiák terén új korszakot megnyitó mozgalmat indított a kisbirtokos-osztály gazdasági és megélhetési viszonyainak, bajainak és problémáinak megvilágítását célzó parasztmonográfiák szerkesztése érdekében.¹²

A felszólítás, a falumonográfiák írásának fontosságát kifejtve, a községbeli oly tipikus parasztbirtokok leírását kívánta, amelyek leginkább tükrözik vissza az illető falu s a környék gazdasági és szociális helyzetét. A felszólításhoz csatolt s a monográfiák irányát és tartalmát megjelölő kérdőív mindössze 17 pontból állott, de azok a falu problémáinak oly nagy területét érintették, hogy a jelentős számban beérkezett monográfiák legtöbbször túllépte a kérdőív kereteit és az egyes parasztbirtokok leírásával párhuzamosan, az illető falu viszonyainak teljes képét rajzolta meg.

Említésre érdemes Braun Róbertnek a hazai szociográfiai felvételekhez prof. Thomas amerikai szociográfus felkérésére

¹¹ A Történeti Társulatnak a múlt század második felében nyilvánosságra hozott adatai szerint a megelőző időkből 69 községrajz ismeretes, ezek közül 42 magyar, 11 latin, 14 német, 1 magyar-tót és 1 tót nyelven jelent meg.

¹² Magyar Gazdák Szemléje, 1899. évf.

szerkesztett és „A falu lélektana” címen 1913-ban megjelent kérdőíve és mintaválasza is, mert e kérdőív minden kritikai képességgel rendelkező falumonográfusnak erős támasza lehet munkájában. *Braun* a 97 kérdőpontot a következő fejezetekbe osztotta be: I. Bevezetés. II. Közegészségügy. III. Családi élet. Nemi erkölcs. IV. Társadalmi erkölcsök. (Hagyományok.) V. A falu kriminalitása. VI. Esztétika és kultúra. VII. A falu belélete. VIII. A falu belső szolidaritása. IX. A falu viszonya az egyházzal és vármegyéhez. X. Amerikai kivándorlás. (Esetleg más vándorlások.) XI. Befejezés.

A világháború utáni közhangulat hatása alatt a Faluszövettség 1923-ban falupolitikai szempontból határozott irányt adott a monográfia-szerkesztésnek, midőn több díjat tűzött ki oly községleírások jutalmazására, melyek az általa adott vezérfonal alapján „egyik-másik község multját, mai gazdasági, birtok- és népvizonyait s a falu fejlődését gátló akadályokat ismertetik s megjelölik a módokat és eszközöket, melyek a község jövőbeni fejlődését elősegítik”.¹³

A vezérfonal a községi monográfiák anyagát hat fejezetbe kívánta beosztani. Első fejezet a falu tájleírását adta. A második a község népének leírását foglalta magában s e fejezetben foglalkozott a vezérfonal a családi és a társadalmi élet, a népjólét és az egészségügy, valamint a kulturális élet helyi kérdéseivel. A harmadik fejezet a birtokviszonyokat és azokkal szoros összefüggő kérdéseket tárgyalta. A negyedikbe a gazdasági élet jelenségeit sorozta a vezérfonal. Az ötödik fejezet a falu történetét tárgyalta, a hatodik pedig az előbbieken közölt adatok és fejtegetések alapján levont tanulságok összefoglalását adta és megállapítani kívánta, hogy a község fejlődését minő okok és körülmények akadályozták a multban s miféle intézmények és intézkedések segíthetik elő a jövőben.

Községi monográfiaírásunk egyik további fejlődési fokának megértéséhez vissza kell pillantanunk az 1923-ban Brüsszelben tartott nemzetközi közigazgatási kongresszus munkásságára. E kongresszuson *Henry Fayol*, több belga iparvállalat igazgatómérnöke beszédében párhuzamot vont a magánvállalkozás és a közigazgatás működése és vezetése között s megállapította, hogy az állam nem más, mint egy hatalmas közérdekű üzem, tehát igazgatásának keretében megfelelően alkalmazni kell mindazokat az elveket, amelyek a magánvállalatoknál beváltak. Ezért a közigazgatást is a helyes vezetést jelölte meg. Rámutatott arra, hogy ennek az elvnek gyakorlati megvalósí-

¹³ L. „A falu” V. évf. 14. old.

tásához feltétlenül szükség van egy közigazgatási adattárra, amely felöleli a múltat, a jelent s a jövőt, és amelynek segítségével a közigazgatás vezetője a „közigazgatási vállalat” minden jelenségét megismerheti. Ha előzetes tanulmányok útján világos és teljes dokumentáció nem készül, úgy sok minden elkerüli a vállalat vagy a közigazgatás vezetőinek a figyelmét és egy új vezető sokáig nem fogja meglátni a lényegét.

Fayol adminisztrációs fejtegetéseinek fonalát *Paul Otlet* sodorta tovább a dokumentáció kérdéséről a kongresszuson előterjesztett nagyszabású jelentésében. Szerinte a közigazgatás, mint más vállalat is, eszmék elemzésén és kombinálásán alapuló szellemi munka, amelynek elemeit a dokumentáció szolgáltatja. Dokumentumok a könyvek, folyóiratok, hírlapok, levelezés, jelentések, feljegyzések, adatgyűjtőlapok, ügyiratok, térképek és tervrajzok, statisztikai összeállítások, összehasonlító vagy áttekintő ábrázolások, fényképek, vázlatok, sőt tágabb értelemben a minták és modellek is. A dokumentáció pedig jelenti ezeknek az okmányoknak az összességét és egyben magát a dokumentálás műveletét is. Ezek jelentősége a közigazgatásnak ama jellegzetességében gyökerezik, hogy amíg a magánigazgatás az egyes előforduló eseteket egymástól függetleníti, addig a közigazgatás, mint élő szervezet, a különböző tényekben, helyeken és időben folyó életét egységnek fogja fel, az eseteket pedig ez egység egy részének tekinti. Szüksége van tehát a közigazgatásnak valamire, ami a többszöröst az egységre vezeti vissza.

A *Fayol* és *Otlet* által a kongresszuson elvetett mag. Magyarországon termő talajra talált és gyümölcse a belügyminiszternek a közigazgatási adattárak létesítése tárgyában kiadott 3900/1925. eln. B. M. számú körrendelete volt. Az ügyintézés egyszerűsítése érdekében a rendelet szükségesnek tartotta azt, hogy a közigazgatás feladatát minden felesleges idő-, munka- és anyagpazarlás nélkül teljesíthesse, s ennek egyik lényeges alapfeltételét abban látta, hogy a hatóságok együttműködéséből száműzessék minden céltalan tárgyalás és iratváltás. A gyakorlati keresztülvitel érdekében pedig azt kívánta, hogy a közigazgatási hatóságok az ügyek intézésénél szerepet játszó helyi közállapotok felől tájékozódhassanak a nélkül, hogy esetenként kénytelenek volnának az egyes adatokat megszerezni. Az ily tájékozódottság a felsőbb hatóságoknak módot nyújt arra is, hogy az általános rendeleteikben és intézkedéseikben a különleges helyi viszonyokat figyelembe vehessék.

A rendelet e célt a *Fayol*-féle közigazgatási adattárak megszervezésével kívánta elérni és e végből elrendelte mindazoknak a szabályoknak és községenkénti adatoknak összegyűjtését, ame-

lyekre a tapasztalat szerint a hatóságoknak az ügyek intézésénél leggyakrabban szükségük van. A belügyminiszter űrlapokat bocsátott a községek rendelkezésére, hogy azokon a községek életfolyamatát és működését ismertessék, a helyi közállapotokat szemléltetendővé tegyék, s ezzel mind a községek közérdekű feladatainak és szükségleteinek elbírálását, mind a községi érdekekkel, illetőleg a helyi viszonyokkal kapcsolatos adott ügyek elintézését megkönnyítsék.

E tájékoztató lapok a feleletre váró kérdéseket a következő fejezetekben csoportosították:

I. A község általános leírása (története, földrajza, népességi viszonyai). II. Községi szervezet. Általános közigazgatási, pénzügyi és törvénykezési beosztás. Rendészeti és szociális igazgatás. III. Közművelődési viszonyok. (Közüktatásügy. Vallásügy. Kulturális intézmények.) IV. Forgalmi és gazdasági viszonyok és igazgatás. (Közlekedésügy. Földművelésügy. Ipar és kereskedelem.) V. Községi vagyon és háztartás. VI. Milyen feladatok megoldása volna a legszükségesebb a községben?

E keretek közt feltett kérdések azokra az adatokra vonatkoztak, amelyeknek a népjóléti, kulturális és közgazdasági szempontokból, továbbá a közigazgatás, nevezetesen a felügyelet, az ellenőrzés és az ügyintézés megkönnyítése tekintetében különös jelentőségük van.

A rendelet az egyes kérdések megválaszolásának módjára is részletes utasítást adott. A közigazgatási tájékoztató lapokat a jegyzőknek községenként 5 példányban kellett kiállítaniok. Ezekből egy a községben maradt, egy-egy a járási főszolgabíróhoz, az alispánhoz, a főispánhoz, valamint a belügyminiszterhez került, ahol a gyűjteményes adattárak alapjául szolgált. A gyakorlati használhatóság érdekében szükséges kiegészítésük, illetőleg helyesbítésük iránt a belügyminiszter a rendelet szerint később intézkedik.

Az ekként megalapozott adattárakat Fejér vármegye alispánja a községek monográfiájának kötelező összeállítása tárgyában kiadott 10.245/1927. számú rendeletével még tovább akarta fejleszteni s a monográfiák összeállításánál a Geröfy Gyula vértessacsi vezetőjegyző által kidolgozott monográfia-tervezet követését írta elő, miután ez „a községek minden vonatkozásban való leírását célszerű csoportosításban, könnyen kezelhető alakban, precíz módon előre feltett kérdésekre összefüggő kidolgozásban adandó válaszokkal, kimutatásokkal, statisztikával, stb. megyszerte egységesen teszi lehetővé”.

A tervezet a monográfiákat az alábbi fejezetekre osztotta:

A) A község története. B) Földrajzi fekvése. C) A népesség le-

írása. D) A népesség vagyoni és kereseti viszonyai. E) A község közlekedésügye. F) A község vallási, közoktatási, népművelési s testedzési viszonyainak ismertetése, egyletei és körei. G) A község belterületének, H) a község közigazgatásának és rendszetének leírása. I) A község fejlesztési feladatainak ismertetése.

Az alispán felhívta a községek vezető jegyzőit, hogy az egyes fejezetek s az azokban tárgyalásra kerülő anyag feldolgozására a leginkább hozzáértő és az illető rész feldolgozására önként vállalkozó egyéneket (lelkészeket, tanítókat, gazdatiszteket, orvosokat, állatorvosokat, stb.) igyekezzenek megnyerni. A rendelkezés szerint a feltett kérdésekre a válaszokat nem rövid feleletekkel, hanem a kérdések sorrendjében az egész anyagot összefüggően felölelő, irodalomyszerű leírásban kellett megadni. Az így három példányban elkészített leírásokat az alispán a községi, járási s vármegyei levéltárban kívánta elhelyezni. E rendelkezés azt is köteleességévé teszi a jegyzőknek, hogy a község és egyház, a társulatok, uradalmak és kiváló magánegyének életére vonatkozó fontosabb eseményeket az erre szolgáló Esemény-könyvben jegyezzék fel s ekként a jövő történetírójának anyagot gyűjtsenek.

A községi monográfiairás előmozdítását célzó mozgalmak rövid ismertetése nem volna teljes, ha az egyházak nagyjában hasonló irányú rendelkezéseiről is röviden meg nem emlékeznénk.

1773-ban a váci egyházmegye Hivatalos Körlevelei úgy intézkednek, hogy minden plébániának saját történetkönyve legyen, amelyet az új plébánosok kötelesek továbbvezetni s ebben minden emlékeztetreméltót feljegyezni. Az 1921. évi váci egyházmegyei zsinat az 1773. évi rendelkezéseket felújította. A plébániai évkönyvek vezetését az ez okból összehívott 1858. évi esztergomi tartomány zsinat szintén kötelezővé teszi. 1894-ben a csanádi egyházmegye tesz céltudatos és rendszeres intézkedést a „Historia domus”-ok írására. Gróf Zichy Gyula, az akkori pécsi megyéspüspök, az esztergomi tartományi zsinatnak egyházmegyéjére ezideig ius subsidiarium jellegű intézkedését 1913-ban jogszabálynak nyilvánította és a plébániai évkönyveknek a multa is visszahatóan kötelező vezetését egész egyházmegyéjének területére elrendelte. A munka megkezdéséhez részletes utasításokat is adott. A székesfehérvári egyházmegyében 1924. óta kötelező az egyháztörténetek írása.

A tiszáninneni református egyházkerület a 90-es években minden lelkészét kötelezte, hogy egyházuk történetét a kiadott kérdőíveken írják össze. A Magyarhoni ág. h. ev. egyetemes egyház 1926. évi közgyűlésének határozata utasította az iskola-

fenntartókat: irassák meg az egyházkerületek rövid ismertetését, hogy azt a tanítók az egyháztörténet tanításánál felhasználhassák. E rendelkezéseken felül régi és általános szokás a róm. kat. plébániákon a „parochia domus”-ok vezetése. A ref. és ev. egyházak pedig a canonica visitatio alkalmával írják meg történetüket már régebbi idő óta s a közgyűlés első pontja többnyire az egyház történetének ismertetése. Egyik-másik ev. kerületben az egyházak felettes hatóságaik levéltára számára több példányban készítik el történetüket.

A községi monográfiák jelentőségét falupolitikai szempontból vizsgálva abban bizonyos kettőzöttséget figyelhetünk meg. Amíg ugyanis jelentőségüket más tudományágak célgondolatával szemléljük, csak azokat az eredményeket vehetjük figyelembe, melyek az illető tudományág megállapításait igazolják vagy azt új megállapításokra készítetik, addig a falupolitikai jelentőség értékelésénél azt találjuk, hogy a monografikus megfigyelések alapján gyűjtött anyag nemcsak a falupolitikának, mint tudományágnak, áll szolgálatában, hanem a falu alkatának és életfolyamatának leírásával már eleve olyan feladatok teljesítésére is képes, amelyek ellátására tulajdonképpen a községpolitika hivatott. Ez a kettőzöttség okolja meg azt a megkülönböztetett elbánást, amelyben ama monografikus megfigyelések eredményei részesülnek, amelyeknél a társadalmi jelenségnek a társadalmi fejlődés érdekéhez való viszonyítása a községpolitika célszerűségi szempontjai szerint történt.

A monográfiák feladatteljesítési jelentőségének vizsgálatánál újabb megosztottságokkal kell dolgoznunk. Értékelésünk során ugyanis, ha érvényes és igazolt megállapításokat kívánunk kapni, a jelentőség kérdését társadalmi és gazdasági szempontból kell boncolgatnunk és összefoglalóként rá kell mutatnunk a közigazgatási szempontra is, amely viszont mind társadalmi, mind gazdasági vonatkozású.

Fejtegetéseink eredményessé tétele okából a továbbiakban a községi monográfiák fogalmának falupolitikai meghatározásából kell kiindulnunk. Elgondolásunk szerinti értelemben a községi monográfia valamely falu természeti, földrajzi és emberi tényezőinek s ezek kölcsönös egymásrahatásának, elsősorban pedig a község társadalma alkatának és együttműködésének olyirányú vizsgálata és leírása, hogy az ennek alapján kimutatott okozati összefüggések s a belőlük levont törvényszerűségek ismerete az illető község haladását gátló okok kiküszöbölésére és jövőbeli fejlődésének célkitűzésére alkalmas legyen.

A falu fejlődése párhuzamosan halad a nép maradiságának

egészséges konzervativizmussá válásával. A legkevésbé sem hisszük, hogy a kívánt célt azzal érjük el, ha e társadalmi osztályt kivetköztetjük konzervativizmusából, mert hiszen az egészséges konzervativizmus is teremhet eszméket és szolgálhatja a haladást. Az eredményes fejlődés pedig mindig csak a már meglévő helyzetből sarjadhat.

A falu haladását elsősorban az ott lakó értelmiségnek kellene munkálnia, sajnos azonban annak nagyrésze nem törődik falujának sorsával. Nem ismeri lakostársai lelki megnyilvánulásait, népszokásait, mondáit, erkölcsét, gazdasági és kulturális viszonyait, sem sajátosságait. Legfeljebb mindezeknek csak az árnyoldalait látja, így nem ismeri fel a legszükségesebb, legsürgősebb tennivalókat.

Vizsgáljuk már most azt, hogy a községi monografiák a fejlődést gátló akadályok kiküszöbölésére mennyiben alkalmasak?

A maradiság megszüntetését elsősorban lélektani hatásokkal lehet elérni, a falupolitikai célgondolatot szolgáló monográfia pedig egész új világ kapuját nyitja meg a földműves-olvasó előtt. Az egyszerű emberre, aki imakönyvén kívül többnyire csak kalendáriumot és néha-néha egy napi-, vagy hetilapot olvas, maradandó hatást gyakorol az, ha falujának a maga életével szorosan összefüggő jelenségeit tárgyaló leírását s a haladást biztosító javítások, újítások tervét és lehetőségeit megismeri. Ha mindjárt nem is ért mindenben egyet az olvasottakkal, de megfontolja azokat. Már ez is eredmény, de számíthatunk a nyomtatott betűnek szuggesztív erejére is, mint a meggyőződést előmozdító tényezőre. Az olvasó szeméről lehull a megszokottságképezte hálóg, megismeri szülőfalujának „történelmét, földrajzi adottságait, mezőgazdasági, néprajzi, egészségügyi, közművelődési viszonyait, egyházi s erkölcsi életét, stb., szóval mindazt, ami érdeklődését fel tudja kelteni és érzéseit szülőföldjéhez lebilincseli”.¹⁴

A falumogoráfia az otthonszeretet felébresztésével is igen fontos feladatot tölt be, növeli a faluhoz, az otthonhoz való ragaszkodást, erősíti annak megbecsülését, ami viszont elősegíti a faluért, a társadalmi közösségért való munkálkodást. A faluhoz ragaszkodás a nemzethez tartozás tudatát is felébreszti a népben, ez pedig megóvja a társadalomellenes magatartástól.

Az is nagy jelentőségű, hogy a monografiák összehasonlítás útján felkeltik a községek közötti nemes versengést, ami sok hiba kiküszöbölésének és sok helyes terv megvalósításának

¹⁴ Czettler Jenő: Magyar Mezőgazdasági Szociálpolitika, Bpest., 1914. 888. oldal.

lehet a szülője. Az értelmiség nemtörődömségét a községmonográfia azzal szüntetheti meg, hogy annak figyelmét is rátereli lakóhelyére. Meggyőzi arról, hogy a falusi kultúra is értékes, s a falusi élet is lépést tarthat a haladással, és hogy épen a tanult osztály kötelessége és feladata a fejlődés előnyeit a falu életébe átültetni, a felébredt haladási vágyat pedig helyes irányba terelni. Ennek eredménye az lesz, hogy a most még csak óhajtott újítások később mint szellemi, erkölcsi vagy gazdasági szükségletek fognak jelentkezni. Ez a változás a falu értelmiségét is új feladatok elé állítja majd, amennyiben kötelessége lesz az új és friss falusi kultúrát nemzeti sajátosságként gondozni és a nagyvárosok káros hatásaival szemben megvédeni.

A monográfiák közigazgatási jelentőségét leginkább azok az okok szemléltetik, amelyek a községi adattárak kötelező létesítését tették megokolttá. A különféle közigazgatási szervek összehangzatos működésének biztosításához feltétlenül szükséges az, hogy a felügyeleti jogot gyakorló és végső fokon intézkedő hatóságok alaposan ismerjék a kisebb egységek viszonyait, másfelől a község és a törvényhatóság is tudja azt, hogy mi a hivatása, szerepe az állam szervezetében. Közigazgatásunkban a tiszteletet érdemlő kivételektől eltekintve még ma is számolnunk kell azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a különféle hatóságoknak egymásról való tájékozottsága még sok kívánnivalót hagy maga után. A kormányzat nem ismeri minden vonatkozásban és teljes részletességgel a kisebb egységek, különösen a községek viszonyait, a helyi közigazgatási szervek pedig hiányos tájékozottságukban sokszor megokolatlan követeléseket támasztanak vagy az állam követelményeit nem helyesen értelmezik. A községi monográfiák jelentőségét eme visszasságok megszüntetésére való képességük és törekvésük is fokozza.

A jól szerkesztett községi monográfia az illető hely statikus és dinamikus jelenségeinek viszonyát taglalva a helyi viszonyokat még nem ismerő, de a különféle ügyekben rendelkezni hivatott funkcionárius intézkedéseit is hasznosan irányíthatja. Gondoljunk csak a népléleknek vidékenként különböző megnyilvánulására. A kihágási ügyekben eljáró szolgabíró például egészen másképp ítéli meg az egyes eseteket akkor, ha megállapíthatja, hogy azoknál a szükség vagy erkölcsi fogyatékosság, esetleg a virtuskodás játszott közre.

A községmonográfiák egyik feladata tehát a közigazgatást közelebb hozni a való élethez, de másfelől a különböző társadalmi egyesületek, szervezetek vagy intézmények munkálkodását is elő tudják segíteni, mert minden javítást célzó tevékenység alapfeltétele az adott helyzet ismerete. Nem sürgethetünk

valamely újítást, ha azt az illető közösség sajátos viszonyairól felvett helyzetképpel és adatokkal nem tudjuk meggyőzően alátámasztani.

A földműves nép maradiságának s a falusi értelmiség nem-törődömségének csökkenésével és a közigazgatás javulásával fokozatosan szűnik meg a falufejlesztést nem kis mértékben gátló bizalmatlanság is, s kevesebb akadály állja útját a falu egészséges fejlődésének és haladásának, amelyben a visszaesés veszedelme nélkül nem lehet megállás.

Röviden vázolva a községi monográfiák jelentőségét, célját és feladatát, következő lépésünk az előzőekben ismertetett irányú hazai törekvések falupolitikai értékelése.

Az összes mozgalmak megegyeznek abban, hogy munkaterük a falu, csak a szempont volt más, melyből vizsgálódásuk tárgyát megfigyelni kívánták. Révész Imre és Toldy Ferenc helynévgyűjtésénél még a nyelvészeti szempontok voltak az uralkodók, noha már az irányú gyűjtés történeti jelentőségére is rámutattak. Pesty Frigyes kérdőíveinek kibocsátásával már inkább a történettudományt kívánta szolgálni. E három mozgalomnak falupolitikai szempontból tehát még nagyon kevés jelentőséget tulajdoníthatunk. Értékük leginkább abban rejlik, hogy a falvak egyes meghatározott adatait egységes elvek szerint kívánták összegyűjteni.

A Magyar Történelmi Társulatnak a községi évkönyvek ügyében kibocsátott felhívását már falupolitikai szempontból is figyelemre kell méltatni, bár a kifejezett cél itt is még mindig csupán a történettudomány fejlesztése. Az a kimerítő útmutatás azonban, amelyben a Társulat az évkönyvek készítésének elveit lefektette, a mai monografus adatgyűjtésénél is haszonnal értékesíthető.

A Magyar Gazdaszövetség felhívására szép számban készült paraszt-monográfiákban, bár megfigyeléseik a falunak nem minden terére, hanem főképen a család, mint társadalmi egység körére terjeszkednek ki, már félreérthetetlenül felismerjük a falupolitikai szempontokat, a falu értékeinek, bajainak, hibáinak megismerését és a jövő feladatainak célkitűzését. Mégsem voltak alkalmasak azonban arra, hogy magát a falusi népet is beállítsák a falufejlesztés szolgálatába.

Braun Róbert kérdőívének és két mintaválaszának érdemeül fel kell hoznunk azt, hogy a kérdést lélektani beállítottságban tárgyalta. Hiánya az, hogy a funkcionális-dinamikai-társadalomvizsgálat mellett elhanyagolta a strukturális-statisz-

itikai-vizsgálatot, ezért munkáiból hiányzik a község társadalomalkata és társas működése kölcsönhatásának vizsgálata.

A Faluszövetséget a községi monográfiairás népszerűsítésénél már maradéktalanul falupolitikai szempontok vezették. Alig akad a falunak olyan életjelensége, melyre a Faluszövetségnek e célból szerkesztett vezérfonala ne hívná fel a figyelmet, de nem adja az összegyűjtött anyag feldolgozásának rendszerét. Pedig a pályázatra beérkezett monográfiák olvasása közben arra a meggyőződésre jutunk, hogy a kidolgozás módja van legalább is olyan fontos, mint az anyaggyűjtés, mert hiszen a leíró módszer mellett mindig ki vagyunk téve annak a veszélynek, hogy az adatok nagy tömege háttérbe szorítja az oksági kutatást.¹⁵

Jelentős érdeme azonban a Faluszövetségnek, hogy a községi monográfiairás népszerűsítését megindította és az érdekeltekben az ezirányú érdeklődést felkeltette, helyes irányba terelte.

A belügyminiszter és Fejér vármegye alispánja által meghonosított adattárak tárgyuk szerinti értékelése a közigazgatásnak falupolitikai feladatával függ össze. Tagadhatatlan, hogy a jó közigazgatás falufejlesztő tényező, az adattáraknak pedig minden előfeltétele megvan ahhoz, hogy különösen a felsőbbfokú közigazgatás kerekeit megolajozzák, s ezzel a falufejlesztést is elősegítsék. Rá kell mutatnunk azonban arra, hogy bármennyire alkalmasak is az adattárak a falupolitikai cél gondolat érvényesítésére, mégsem azonosíthatók a községi monográfiákkal, mert csak adatokat gyűjtenek, tényeket rögzítenek, de nem okadatolnak. Tegyük fel, hogy ezt is megcselekednék, amit talán a Geröfy-féle rendszer alapján készült leírások majd meg is tesznek, így sem felelnének meg falupolitikai szempontból a monográfiák hivatásának, mert az a körülmény, hogy csak a hatóság részére készültek, alkalmatlanokká teszi azokat arra, hogy a bennük foglaltak beszívárognak a köztudatba, másszóval, hogy közhasználatba kerüljenek. De abban az esetben is, ha a nagy fáradsággal több példányban elkészítve a helyi egyesületek, gazdakörök, szövetkezetek helyiségeiben bárkinek rendelkezésére állanának, még ekkor sem felelnének meg a monográfiák céljának, mert sok volna bennük az olyan adat, amire szüksége van ugyan a közigazgatásnak s a monográfiának is, hogy

¹⁵ A pályázatra beérkezett monográfiákról egyébként részletes bírálatot mondtam a „Csököly község monográfiájának bírálata” című díjnyertes pályadolgozatomban. (L. a Kir. Magyar Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar Közigazgatástani Intézetének könyvtárában lévő kéziratot. Bp. 1926.)

azok alapján helyes megállapításokat tehessen, de nem tudna érdeklődést keltetni s hatást gyakorolni a nép körében.

Figyelemmel kell lennünk a monográfiák és az adattárak egy másik alapvető különbségére is. Az 1927-ben Egerben tartott jubiláris közigazgatási kongresszus egyik előadója¹⁶ a községi monográfiákról szólva rámutatott arra, hogy „a monográfiáknak valamennyi községre nézve előre megállapított, teljesen azonos szabályok szerint kell készülniök, mert ha szerkezetük, beosztásuk és tartalmuk minden községben az összeállító jegyzőre bíztnék, újból előállna az a helyzet, melynek hátrányait az egységes elv alapján való adatgyűjtés és megőrzés elhárítani éppen hivatva van, t. i., hogy a szubjektív felfogások és vélemények megzavarják az objektív képet.”¹⁷

Ezt a megállapítást magunkévá tesszük, de nem a monográfiákkal, hanem az adattárakkal kapcsolatban. A közigazgatás természetéből folyik, hogy ügyintézésének egységes elvek és módok szerint kell történnie, tehát szó sem férhet annak szükségességéhez, hogy az említett két intézkedéssel rendszeresített adattárak azonos, teljesen egyenlő, egységesen előírt szabályok szerint készüljenek. Előnyös ez mind az ügyvitel, mind az adatok későbbi felhasználása szempontjából, de nem a monográfiáknál, ahol csak általános irányelveket lehet adni szigorúan megszabott formák helyett.

Foglalkoznunk kellett a monográfiák és az adattárak közötti különbséggel már azért is, hogy rámutassunk azokra a félreértésekre, melyekre a fogalmak felcserélése vezethet. Ez történt Fejér vármegye alispánja említett rendeletének „a községek monografiája összeállítása” tárgymegjelölésével kapcsolatban, amennyiben ez vezetett a „Monográfiairás parancsszóra” címen megjelent bírálatához.¹⁸

A cikkírónak már ez a téves tárgymegjelölés is elegendő alapot szolgáltatott ahhoz, hogy a rendelettel meghonosított adatgyűjteményt „közigazgatási csodabogár”-nak nevezze. Kifogásolta, hogy a rendelet a munka befejezését záros határidőhöz kötötte, tehát szerinte a falu jegyzőjének rövid idő alatt nemcsak historikussá kellett kiképeznie magát, hanem „történetírói hivatottságáról mindjárt tanúságot is kellett tennie a gondozására bízott falu multjának feltárásával”. Helyteleníti azt is, hogy az adatgyűjtéssel megbízott jegyzőknek a kérdések százaira kell megfelelniök és kétségbevonja, hogy azok közül

¹⁶ Balás Károly, a váli járás főszolgabírája.

¹⁷ A községi monográfiák, A Vármegye 1927. évf. 28. sz.

¹⁸ Írta Mályusz Elemér, I. a Magyar Szemle VII. kötetének 179. old.

egyik-másikra érdemleges választ tudnának adni. Kifejezte azt a nézetét, hogy a rendelet végrehajtásához a jegyzőnek „nemcsak történetirónak, közigazdásznak, hanem folkloristának is kell lennie és nemcsak oly gyűjtőmunkát kell végeznie, amely tudományosan képzett kutató becsvágyát is sarkalhatná, hanem gyűjtésének eredményét, a máshol található anyaggal összevetve, mindjárt értékelnie is kell”. Szerinte a megye szándéka dicséretreméltó, de a végrehajtás elhibázott, mert a közigazgatási tisztviselőktől még azt sem szabad kívánni, hogy polihistorok legyenek, még kevésbé követelhető tőlük oly feladatok megoldása, amelyekhez „öt-hat tudós szakismerete szükséges”.

A bíráló figyelmen kívül hagyta azt, hogy itt nem monográfiákról, hanem adattárakról van szó még akkor is, ha a rendelet a gyűjtött anyagnak előadását összefüggő szövegben kívánta.

A falupolitikai cél gondolatot szolgáló községi monográfia írójánál szívesebben látjuk az összefüggéseket hirtelen áttekinthető, a lényegét ösztönösen meglátó, mint a mindent rendszerző fogalmi gondolkodást. Tesszük ezt azért, mert, ha a falumonográfus meg is elégszik intuitív ítéleteinek helyességével, összegyűjtött anyaga és erre vonatkozó szubjektív megállapításai még mindig lehetővé teszik a tudományosan, módszeresen gondolkozó olvasó részére, hogy azokból rendszerbe foglalható objektív ítéleteket alkosson.

Az elmondottak után meggyőződésünk, hogy a községi monográfiáírás fejlődése s további létfeltételeinek megteremtése mind társadalmi, mind gazdasági szempontból fontos és szükséges. Láttuk a különböző mozgalmakat és megnyilvánulásokat a kitűzött cél tükrében és az ebből visszaverődő fény sugarak jelölik ki a jövő útját. Ennek az útnak első mérföldkövét a szegedi egyetemi Bethlen Gábor kör tanyái agrársettlemment mozgalmában látjuk.

„Széchenyi István szellemi hagyatékának egy fontos részletét akarja az Alföld metropolisának nemzeti öntudatra eszmélt értelmi ifjúsága megvalósítani, amikor a magyar tanyai agrársettlemment munkáját megszervezte. A ténynek abból a helyes felismeréséből indult ki mozgalmuk, hogy tegyenek e téren állam és hatóságok bármit is, nem lehet sohasem elegendő ez a rendezést sürgető állapotoknak jobbrafordítására. A társadalmi erők és munka megszervezésére van itt szükség. A fel-

adatot és az azt szolgáló helyes módszert a nehéz munkára kész és már dolgozó fiatalok elismerték.¹⁹

E mozgalom célkitűzése a gyakorlati és tudományos munka, a kutatás, megfigyelés, adatgyűjtés, a megfigyelések rendszerezése és a segítség, nevelés a falupolitikának is integráns része. A tanyai kiszállásokon felvett társadalomrajzok²⁰ falupolitikai ráneveléssel idővel a legcélravezetőbb községi monográfiákká alakíthatók.

Általában öröndetes jelenségnek kell tekintenünk a legutóbbi évtizedben egyre szaporodó falukutatói mozgalmakat. Társadalmi és ifjúsági egyesületek mindinkább feladatukul tűzik ki a falu megismerését. Gyűjtött anyaguk, közleményeik, előadásai a községi monográfiáírás szempontjából is jelentősek, mert különböző módszereik a jövő eredőjének összetevői.

A Széchenyi-Szövetség és más egyesületek, valamint az öregcserkészek s a regösök falumunkája mindmégannyi téglát a nemzetépítéshez. A Fodor—Orbán-féle „Szülőföldismereti anyaggyűjtőfüzet” pedig már az iskolában ráneveli az ifjúságot a vizsgálódásra.

Amennyire dicséretes ez a sokfelé ágazó munkálkodás, annyira ügyelnünk kell arra, hogy a különböző irányú tevékenység ne egymás rovására történjék. A magyar falu népe még nem eléggé ránevelt a munka értékelésére, a sokfelől megnyilvánuló érdeklődést könnyen zaklatásnak tekintheti, ami az elérni kívánt eredményeket károsan befolyásolhatja. Szükség van tehát a munkának, ha nem is egységesítésére, de egyöntetű irányítására. Ezt a célt van hivatva szolgálni a Magyar Társaság nemrégiben megszervezett Falukutató Intézete s ennek feladata kell legyen a községi monográfiáírás irányítása is. Részletes útmutatást tartalmazó vezérfonal kiadásával, monográfia-pályázatok kiírásával, tanácsadással s minden községről rendelkezésre álló érdekes és értékes adattárával kíván és tud az Intézet a céljának megfelelni.

Szerény véleményünk szerint azonban ez még mind nem elegendő a teljes eredmény eléréséhez. Szükség van hatósági beavatkozásra is s nézetünk szerint minden vezető tanítónak kötelességévé kellene tenni községe monográfiájának megírását. Nem szeretnők, ha javaslatunkat félreérténék, de úgy hisszük, hogy a többi köztisztviselőket jóval meghaladó szabadságidejük nehéz és idegölő, néha robotszámba menő szolgálatuk fáradal-

¹⁹ Ifj. Erődi-Harrach Bélának a Magyar Szemléhez intézett leveléből. Magyar Szemle, VII. köt. 375. l.

²⁰ L. Szombatfalvy Györgynek „Társadalomrajzi feladatok az Alföldön” (Szeged, 1929.) című tanulmányát.

mainak kipihenése mellett erre is adna elegendő időt és alkalmat. Az általuk megírt munkák közzétételére talán legalkalmasabbak lennének az amúgy is vérszegény vidéki napi- vagy hetilapok. A folytatásokban megjelenő monográfiák különösen alkalmasak volnának falupolitikai céljuk elérésére s nem lehet elvitatni a közlésük nyomán esetleg meginduló viták hasznosságát sem.

Gondolatsorunk nem volna teljes, ha az elmondottak után nem vizsgálnók azokat a szempontokat, amelyeket azoknak a községi monográfusoknak kell követniök, akik munkájukkal az említett falupolitikai cél gondolatokon felül a társadalomtudományt is szolgálni kívánják.

Az egyén és a társas közösségek viszonyának megvilágítása a falumonografikus megfigyelések során figyelmen kívül nem hagyható. Vagy a falutársadalomból, mint elsődleges jelenségből kell kiindulni, avagy pedig az egyén vizsgálatával kell kezdeni a kutató munkát. Ugyanis, ha arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a faluban, mint egy közösség megjelenési formájában maga a szocietas a döntő, ilyen esetben az egyének vizsgálatánál mindig különös tekintettel kell lenni a közösségre és az egyénnek kulturális, szellemi, lélektani, társadalmi, szociális viszonyait a közösséggel kapcsolatban kell tárgyalni. Ebben az esetben az életfolyamatok vizsgálatánál, tehát a társadalom alapjelenségein túlmenő működések kutatásánál inkább a szociálbiológiai kutatás nyomul előtérbe, a fejlődési kérdéseknél és a fejlesztési problémáknál pedig ismét csak a közösségnek a céljai lesznek a döntők.

Viszont abban az esetben, hogyha az egyénen van a hangsúly, akkor figyelmünk természetesen az egyéni élet, az individuum létehez szükséges előfeltételek kutatására irányul, az individuum lényegét kell kutatni, az arra ható erőket kell figyelemre méltatni. Ilyen esetben a társas folyamatok másodlagos szerepre vannak kárhoytatva, illetőleg ezek, az elgondolás szerint, csak másodsorban jöhetnek számításba, mint okozatok.

Ez a két irány a társadalom, jelen esetben a falu vizsgálatával nagyon érdekes szempontokat képvisel és az eseményeknek, jelenségeknek, szerkezeti sajátságoknak és a társadalom, illetőleg egyik csoportja, a falu életének nagyon értékes egy szempontú, tehát egyoldalú vizsgálatát is adja. Azonban a falunak ilyen egyoldalú, habár szellemes és figyelemreméltó kutatására csak az vállalkozhatik, aki a struktúrát, az életjelenséget, az egyént és társadalmat, a funkcionális tényezőket

a rendszer kedvéért kutatja. A tudománynak mindenesetre feladata a rendszerességre való törekvés, a megfigyelt jelenségeknek bizonyos szempont szerint való osztályozása, az ismeretelmélet hálózatának a kiépítése, de mégsem szabad feledni, hogy az élet beskatulyázásokat, túlságos merev rendszerezéseket nem tűr és a társadalom egy csoportjának, a falvak életének kutatására törekvő monografikus leírás nem állhat meg sem az egyik, sem a másik elv-kiindulás feltétlen elfogadásánál, hanem arra kell törekednie, hogy az életjelenségeket, a falu alkatát minden előzetes értékítélétől mentesen vizsgálja.

Ennek az elvnek a kimondásával a monografikus megfigyelés alapul veheti 1. a fizikai és gazdasági sajátságok leírását, 2. vizsgálhatja az ezeken felülálló, illetőleg kívülálló statikus vonásokat, 3. rátérhet a funkcióbeli sajátságokra, 4. külön veheti a történeti vonásokat, 5. vizsgálódási köre kiterjedhet a jövő várható eseményeinek a vizsgálatára és végül 6. a megfigyeléseknél a politikum is megnyilvánulhat, mint a monografikus megfigyelés egyik területe.

A fizikai és gazdasági sajátságok a monografikus, analitikus megfigyeléseknél azért lehetnek nagy jelentőségűek, mert ezek a társadalom szerkezetére, lényegére, életére, jövőjére, fejlődésére igen nagy befolyást gyakorolhatnak. Itt juthat szerephez a kölcsönhatások megfigyelése, pl. annak a kutatása, hogy a földrajzi tényezők, a gazdasági adottságok, természeti viszonyok, fekvés, mennyiben febotyasolják a társadalmat; milyen hatást vált ki a földrajzi fekvés, milyen lelkeséget alakít ki a domborzati viszony és a gazdasági jelenségek mennyiben következményei a vizsgált társadalom különleges helyi alakulásának. Ennél tehát nem a szociológiai, hanem a gazdasági tényezők a fontosak.

A gazdasági, fizikai sajátságokon kívül a vizsgálódás irányulhat a társadalom statikus állapotára. Ebben a felépítettség, a szerkezet, a nem változó tényezők kutatása a cél.

A megfigyelések értékrendjében fontosság szempontjából nem marad háttérben az életfolyamatok kutatása, a falu életvitelének a bemutatása, a törvényszerűségek, sajátságok, szabályszerűségek megállapítása és ezek megjelenési formáinak a megfigyelése. Itt tehát a történés, a folyamatosság vizsgálata a döntő, míg az előbbeni részben a nem változó volt a fontos.

Az előbbeni meghatározásunkból folyik a történeti vizsgálat fontossága, mert hiszen maga az élet nem hirtelen keletkezett valami, a falu nem előzetes okok és behatások nélkül létesült alakulás, hanem a történés, folyamat, s a fejlődés eredménye, tehát a történeti szemlélet a folytonosság s a kialakulás szere-

pét, jelentőségét mutatja és a jelenségekben s a társadalom struktúrájában a fejlődési törvények hatását kutatja.

Nem idegen elem a falu monografikus megfigyelésében a politikum sem, habár a tudományelmélet szempontjától lényegileg eltér az. Célja a falu viszonyainak befolyásolása, megváltoztatása.

Előbbi fejtegetésünkéből kitűnik, hogy sem az individuum túlságos hangsúlyozása s az abból folyó egyoldalú szemlélet, sem a szocietas vizsgálata nem lehet döntő a községi monográfiák módszerénél, hanem az előbb kifejtett elhatározásoknak megfelelően kell a falu életét bemutatni.

Nem hangsúlyozzuk döntő szempontként a falu szellemtörténeti szerepét, de nem is hanyagoljuk el azt, nem kutatjuk csupán a szociálbiologikus sajátságokat, de nem helyezkedünk az individuális álláspontra. Nem hiszünk feltétlenül a történeti és gazdasági kényszerszerűségekből, hanem a falut, mint sokarcú jelenséget vizsgáljuk. Kihagyjuk tehát a falu monografikus vizsgálatából, illetőleg annak csak kisegítő részeként tekintjük a tisztán szakszempontból különböző irányban folyó kutatásokat, amelyek eljárásukban saját tudományáguk sajátos szempontjait követik. A falu monografikus megfigyelésénél magunkévá tehetjük egyik kiváló bölcselnök megállapítását, hogy „korunk vakságának főoka a tudományokban való egyoldalúság, a túlzott szakszerűség. Az egyoldalú, a szakszerű ugyanis elvezíti a szellem egyetemes érdeklődését.”²¹

Már néhány esztendő óta vigyázok a különféle vallás- és nemzetbelieknél úgy a templomban, mint az iskolában folyó tanítás módjára, de meg kell nyilván vallanom: a mi oktatásunk a valóságtól elvonatott, a paraszthoz s annak gondolkozásmódjához nem igen szabotott. Elsősorban ki kell tanulnunk a paraszt gondolkozásának módját és cselekedeteit, szokását, erkölcsét, balítéletét, babonását és vélekedését, ezt pedig a XVIII. században még egy iskolában sem tanulják. (Tessedik Sámuel idézett s 1787-ben megjelent könyvéből.)

²¹ Trikál József: Az Új Ember, Nova Creatura, Bp., 1932. 59. old.

A német, orosz és amerikai falukutatás.

Írta: Szeibert János dr.

Az alábbi vázlatos ismertetésben rövid áttekintést akarunk adni a Német- és Oroszországban, főleg pedig az Északamerikai Egyesült Államokban kifejlesztett falukutatásról.

Németországban a falu életének megismerésére irányuló újabb mozgalmaknak általában azok a gyakorlati indító okai, amelyek hazánkban a vizsgálódást jóval később kitermelték, mégis az ottani mozgalmat megelőzte egy, elsősorban a népoktatás és nemzetnevelés céljait szolgáló széleskörű munka. A német „Heimatkunde”, a fogalmat nem fedő szó szerinti fordítással „Otthonismeret”, megindulásának századik évéhez közeledik, és a falut sokoldalról bemutató részletes és bő irodalommal rendelkezik, úgyhogy mellette a mi rokoncélú szülőföldismereti mozgalmunk még erőteljes kifejlődésre vár.

Falukutató munkájuk során a németek a nép életének belső tényezőit is már régebben figyelemre méltatták, és számos oly szakkönyvük van, mely a falu gondolkozásmódjával, lelkivilágával, jellemével és a földművelő lelkének alkotó tényezőivel szintén behatóan foglalkozik. Ezzel szemben a mi kutatóink nagyrészt inkább a történelem, néprajz, településmód, a gazdasági élet és azok külső formái érdekelték, míg a belső tényezők és a kölcsönhatások vizsgálata csak utóbbi időben részesül nagyobb figyelemben.

A mi községmonográfiáink iránya időnként s a mozgalmat indító intézmények jellege és törekvése szerint igen különböző volt. Így a Történelmi Társulat vezérfonala alapján az 1870-es években túlnyomórészt falutörténetek jelentek meg, a 90-es évek mezőgazdasági válsága idején a Magyar Gazdaszövetség kezdeményezésére agrár-, hitel- és birtokpolitikai irányú, majd a háború után, a Faluszövetség mozgalmára községfejlesztési célú monográfiák készültek, az etnográfiai kutatások pedig egyidőben inkább a tárgyi néprajz, majd a településmód, utóbb pedig a folklóre területén folytak. Mindezek alig, vagy egyáltalában nem foglalkoztak az illető falu természeti viszonyainak vizsgálatával és leírásával, ami pedig az elsősorban népoktatási célokat szolgáló német „Heimatkunde” alapja és kiindulási pontja volt. Régebbi kísérletektől eltekintve nálunk a természeti tényezőket csak a pár év óta megindult szülőföldismereti monográfiák vették kellő figyelembe. Ma már 1100 iskolában a Fodor—Orbán-féle „Szülőföldismereti anyaggyűjtő-füzet”-ben rendszeresen feljegyzik a természeti megfigyelésekre vonatkozó adatokat, s

így ezek a későbbi községmonográfiák természetrajzi részének kidolgozását jelentékenyen meg fogják könnyíteni.

Minthogy az új népiskolai tantervünk szerint az elemi oktatást a környezet s a szülőfalu ismertetésével kell kezdeni, így helyénvaló, ha a német „Heimatkunde“-munkát és annak egyik legújabb vezérfonalát, *Blau* József tanítónak „Der Heimatforscher“ címen 1922-ben már 3-ik kiadásban megjelent 264 oldalas könyvét tájékoztatásul néhány szóval méltatjuk.

A németek ismertek alaposságukról, amellyel a részleteket minden szempontból megtárgyalják. *Blau* József könyvének is nagy előnye az, hogy a különböző német vidékek történetét, természeti, gazdasági és népvizonyait ismertető bőséges forrásmunkák címeit közölve jó útmutatást nyújt arra nézve, hogy a forrásokat miként használják fel és adatait hogyan egészítsék ki a maguk gyűjtésének és rendszeres megfigyelésének eredményeivel, végül pedig az összehordott nagy anyagot hogyan dolgozzák fel és hasznosítsák az iskolában és a népművelés munkájában.

A német otthonkutatás alapja tehát a természeti viszonyok és adottságok, a föld, a klíma s a növény- és állatvilág helyes megismerése. Szerintünk csak ezek után lehet áttérni az emberek letelepülésének s multbeli és mai életének, gazdálkodásának tárgyalására. Igazuk van, mert a természeti adottságok a gazdasági és történelmi jelenségek alapjai. A német otthonkutató munka tagjait főleg a tanítóságból toborozza. Az a meggondolás vezeti őket, hogy minden tanítónak ismernie kell összes vonatkozásaival egyetemben azt a helyet, amelyen életét eltölti és ahol népének szellemi vezetője akar lenni. Szerintük, ha a kutatás terén az egyes nem is tud teljes eredményt elérni, mégis megvan a lehetőség arra, hogy az általa megkezdett úton a másik tovább menjen. Munkájukkal nem azt akarják elérni, hogy sok értéktelen könyv jelenjék meg, hanem arra törekednek, hogy a kutatás mindenhol megkezdődjék, eredménye azonban csak akkor kerüljön közlésre, ha az elvégzett munka után, akár egy ember, vagy több utód készítette azt, a feldolgozott anyag a közlésre alkalmassá vált.

A természet élő és élettelen tényezőinek az otthon kialakítására gyakorolt hatását tisztázva szerintünk a kutatónak az ember szerepét kell vizsgálnia a természetben és az otthonban. Ezért meg kell figyelnie a lakosság fizikai és szellemi adottságait, a nép beszédét (nyelvjárás, szó- és mondatképzés s más nyelvi sajátosságok) néprajzát (belső és külső sajátosságok), vallási, egyházi és népvizonyait, népművészetét és a falu társadalmi életét. Szükséges az is, hogy a kutató megfelelő térképek-

kel és képekkel is illusztrálja munkáját, a történelmi áttekintésben pedig az összes gazdasági, társadalmi és kulturális tényezőket figyelembevéve vázolja a falu multját.

E mozgalomnak igen érdekes és tanulságos törekvése a kutatóknak szervezetbe tömörítése oly célból, hogy munkájukat ez megkönnyítse. A munkahelyek megszervezését, helyi és kerületi tanácsadók felállítását s a tanító-egyesületeknek monografikus munkával való megbízását szintén tervezik, s erre a célra külön kiképző tanfolyamokat akarnak létesíteni.

A németeknél nincs oly összefoglaló tudományág, amit mi falutannak nevezünk. Ez ismeretkör kifejlődésének ott talán a tárgykör rendszerbeli nehézségei állják útját. De nem szabad felednünk azt, hogy az Északamerikai Egyesült Államok-beli ruralszociológiai mozgalomtól s a román és szovjet-orosz falvakban folyó újabb rendszeres kutatástól eltekintve máshol sem találunk oly tudománykört, amelynek magja és összetartó ereje a falu volna. Ennek kialakulását egészen a legutóbbi időkig megnehezítette az, hogy az ipar- és várospártolás korszakában nem méltatták jelentőségének megfelelő figyelemre a falut, s annak organizmusát és problémáit sem fogadták el külön új tudományág alapjának.

Amikor aztán a világháborút követő új helyzet a falunak s az abban végbement nagy lelki, gazdasági és társadalmi átalakulásnak széleskörűbb és alaposabb vizsgálatát kívánta, ennek megfelelő munkamegosztással való rendszeres elvégzésére Németország több egyetemének szociológiai, agrár- és szociálpolitikai, üzemtani s más illetékes tanszékei vállalkoztak. A különféle kutatóintézetek és szemináriumok vezetői és tagjai mind sűrűbben keresik fel a német vidéket, s minden tudományág a maga külön problémakörének megfelelő vizsgálatokat végez, tisztán tudományos szempontoktól vezetve, avagy gyakorlati célokért, a falu felsegítésének gondolatával. Így aztán, különösen az újabb időben, németnyelvű néprajzi, népesedés-, agrár- és falupolitikai s más részletmunkák, továbbá összefoglalások egymásután jelentek meg a könyvpiacra, s hathatósan elősegítették a falvak szélesebbkörű helyes megismerését.

A német falu szociológiai vizsgálata s társadalmi viszonyainak felderítése terén különösen figyelemreméltó az a munka, amelyet a kölni egyetem szociológiai intézetében folytatnak. Maga a kitűzött cél tisztán tudományos megfigyelésekre és eredményekre való törekvés, de a munka eredményeiből a szociális viszonyok javításáért dolgozók hasznos gyakorlati következtetéseket vonhatnak le. A kutatók helyzetképet készítenek és adnak a faluról, hogy bizonyos szabályszerűségeket

tudjanak megállapítani. Leopold von Wiese tanár vezetése mellett 1927 óta a szeminárium tagjai, egyetemi hallgatók és oklevelek, rendszerint 20—30-an, több alkalommal kiszálltak a falvakba szociológiai kutatások céljából. Megfigyeléseiket egyszerre több községben folytatták úgy, hogy rendszeren centrálisan elhelyezve 2—3 megfigyelő jutott egy falura. Az első ilyen kiszállásuk Kreusnach és Simmern kerületben két hétig tartott. Minden megfigyelő programot kapott, melyben a felderítendő kérdések adva voltak. Az önállóan dolgozó s a gazdáknál elhelyezett szemináriumi tagok az első hét leteltével összejöttek, és véleményeiket ankétyszerűleg kicserélték. Nemcsak a megfigyelők, de a falu vezetői és értelmesebb gazdái is résztvettek a vitákban, s felvilágosításaikkal a megfigyelők munkáját elősegítették. Ilymódon az egyetemi ifjak is közelebb kerültek a falusi vezetőemberekhez, betekintést nyertek azok gondolkodásába, felfogásába, ami a városban élők számára ugyancsak fontos, megtanulták továbbá azt, hogy a falu egyszerűnek látszó élete mily szövevényes és a kapcsolatoknak egész tömegét tudja létrehozni.

A megfigyelések szociológiai szempontból folytak, úgyhogy a gazdasági, agrárpolitikai, technikai stb. kérdések csak másodszorban jöttek számításba.*

A programszerűen előre elkészített német munka iránya hármassal volt, éspedig: 1. nem szociológiai, 2. szociológiai és 3. a megfigyelő és a falusi nép közötti viszony jellemzése. A kidolgozandó anyag gerince a középső, a szociológiai rész volt, a nélkül azonban, hogy az adott helyzetre ható multbeli s más tényezők szorosabb összefüggéseit keresték volna. Az összehordott anyag tehát a megfigyelt falvakról csak keresztmetszetet adott.

A kutatást irányító Wiese tanár rendszerében a falu, mint szociális egység, a szociális alakulatok (tömeg, csoport és kollektívák, pl. állam, egyház, stb.) közül a „csoportba” tartozik.

* Lényeges különbség a mi irányú megfigyelésünk és a külföldi kutatás, különösen Wiese adatfelvétele között az, hogy mi nem csupán a tényleges helyzetet s annak összetételét kutatjuk, hanem a „miért”-re is igyekszünk választ kapni és adni, tehát lélektant is kapcsolunk bele, s ez helyes, mert ekként a falusi nép gondolkodásmódjába mélyebben behatolhatunk. Továbbá a történelmi, gazdasági nép- és földrajzi s más nem szociológiai tényezők hatását a falu társadalmi viszonyainak kialakításában erősebben hangsúlyozzuk, a mellett az amerikaiakhoz hasonlóan falupolitikát is adunk. Szervesen összefüggőnek látszik ez a társadalomtudományi probléma a falu, mint szociális egység kereszt- és hosszmetsetének összeállításával, azonban tudományos munkamegosztás és határmegállapítás szempontjából nálunk is valamilyen szétkülönülést kellene végrehajtani.

Rendszerének megfelelően a falu társadalmi összetételének vizsgálata az egyénből indul ki, és először az egyének egymásközi viszonyát kutatják, majd az egyén és a csoport kapcsolatát keresik, végül az egyének csoportban együttélésének sajátosságait figyeli meg. Ennek megfelelően a szociológiai kérdések a következőképpen tagozódnak:

I. Az emberek egymásközi viszonya és a szociális képzetek: a) szomszédságok, b) a distance (az embereket közel hozó vagy eltávolító tényezők, a személyi érvényesülés lehetőségei, módjai s az arra való törekvés, a nem mezőgazdasági foglalkozású lakosokkal szembeni magatartás, stb.); c) családi kapcsolatok (házasság, rokonság, gyermekek száma), generációk kapcsolata (apa és fiú, szülők és gyermekek, öreg emberek helyzete), a feleség szerepe, lemenők elvándorlása.

II. A falunlakók viszonya a városban élőkkel, más foglalkozásúakkal, a szomszéd faluban vagy még távolabb lakókkal szemben. A külső ható tényezők: pl. a város befolyása.

III. A személy és egyéniség problémája. A külső és belső magatartás, pl. hatóságokkal szemben. Törekednek-e a falun lakók önállóságra, személyük kiemelésére, vagy feloldódnak a falu társadalmi életében, esetleg egyes társadalmi megnyilatkozásokban akarnak saját személyüknek függetlenséget biztosítani? A természethez való viszony, a civilizációhoz való kapcsolat, továbbá az egyházi élet s idegenek kezelése milyen? Az államhoz és hatóságokhoz való viszony s ezek megbecsülésének foka minő? Ünnepek, szórakozások, pihenés, kocsmalátogatás, ünnepi időtöltés, olvasmányok, újságok, egyesületi élet ismertetése. Hogyan hat a pletyka, szenzáció, közvélemény?

IV. A falun lakó ember elszigeteltsége miben nyilvánul meg? Milyen társadalmi kapcsolatot emelnek ki, és milyent ígyekeznek elnyomni?

V. A falu, mint életközösség (a fejlődés és annak tempója, visszafejlődés, haladás stb., tradíció, mítosz, megemlékezések).

A fenti kérdésekből látjuk, hogy az egyénből kiindulva a kutatást a társas csoportokra viszi át. A tér és ember viszonyából főleg a társadalmi elemet hangsúlyozza ki, és a hely szerepét s a nem szociális természeti hatásokat, habár azok sokszor döntők is, csak közvetettnek veszi.

Említést érdemelnek az orosz falusi monográfiák is, amelyek céljaik szerint, továbbá megfigyeléseik s azok eredményeinek feldolgozása tekintetében igen különböznek. Az orosz semst-wostatisztikusok, vagy a falumonografusok nemcsak a külsőleg érzékelhető, könnyen megfogható s jelenleg is érvényesülő jel-

legzetes sajátságok rendszerezésére vállalkoznak, hanem a falu életére ma is ható multbeli tényezők és sajátosságok vizsgálataira szintén kiterjed figyelmük: hasonlóképpen a jövőre vonatkozólag is programot nyujtanak, és mindezt széles alapon, változatos formában hajtják végre. Programjukban a statisztikai elemek rögzítése az első feladat: feltüntetik a parasztgazdaságok lélekszámát, annak kormegoszlását, munkaerejét, képzettségi fokát, továbbá az élő- és holtleltárt, földbirtokmegoszlást, a földhasználat módját, a bérleti viszonyokkal kapcsolatban a bevetett területet termelési ágak szerint, néha a föld minőségét, a trágyázási viszonyokat, stb.

A statikus tényezőkkel együtt a dinamikus erők megfigyelése is fontos feladata a monografusoknak. E részben a parasztgazdaságok fogyasztóközönségének viszonyai nyerne méltatást: a termelvények eladása, a munkabér címén kiadott, vagy szerzett pénzüsszegek, a háziipari s más mellékfoglalkozások, a készített produktumok minőségi és értékbeli tényezői, az értékesítés kérdései, s az ezekre vonatkozó anyaggyűjtést nagy aprólékos-sággal végzik.

Az orosz mezőgazdasági monografikus íróknak nagy érdemük az, hogy a falu gazdasági, társadami és közéletében mutatkozó jelenségek vizsgálatát alapossággal megindították és igyekeztek az ott ható komponens erőket megvilágítani, a falunak a nagy közösségben jelentkező szerepére pedig rámutatni. Az adott helyzet és viszonyok feltárására irányuló kutatásuk, szubjektív módszerrel a kauzalitás törvényeit is figyelembe véve, alapul szolgált volna a háború előtt egy nagyarányú falufejlesztési mozgalomnak, amely megfelelő célkitűzés, akarat, anyagi és kulturális erő fennforgása esetén az orosz falu helyzetét megjavíthatta, illetve felemelhette volna.

Az orosz monografikus irodalomnak, mint a tömegmegfigyeléseken kívül maradó s a szubjektív érzéseknek és benyomásoknak nagy teret engedő szakmunkásságnak két alfaja is van. Egyik az egyént teszi sokoldalú megfigyelése tárgyává, a másik pedig azok együttesét, közösségét vizsgálja. Ide tartozik a parasztgazdaságokból álló falu, vagy a munkásokból összetevődött gyár, továbbá az iskola stb. A fejlett iparú nyugati államokban már korábban kifejlesztették az ú. n. gyári monográfiákat, keletebbre pedig a mezőgazdasági viszonyok kutatása kellett fel a társadalmi élet jelenségeit vizsgáló szakemberek érdeklődését.

A háború előtt erőteljesen kifejlődött orosz semstwowmonográfiák előfutárjának lehetne nevezni Semenownak a mult század hatvanas éveiből származó s több falura vonatkozó alapos

adattfelvételeit. Ezekhez járulnak a Cherson és Woronesch kormányzóságból Truchuprow formulája alapján készült monografikus munkák. Ez utóbbiakban azonban főleg bizonyos érdekesebb sajátosságokat feltüntető falvak megfigyelésére törekedtek, Schingarew pedig Woronesch kormányzóság pusztuló falvairól közölt érdekes megfigyeléseket és leírásokat.

A háború után Szovjetoroszországban is erőteljes mértékben fogtak hozzá ahhoz, hogy az Orosz Birodalom össznépes-ségében túlsúlyban levő földműves elem viszonyairól megbízható és alapos helyzetképet szerezzenek, amely egyrészt politikai ideológiájuk terjesztésére lett volna szükséges, másrészt pedig a falusi viszonyok fejlesztését kívánták az adott helyzet vizsgálata alapján előmozdítani. Legutóbb az orosz kormány hivatalos kiadványokban is adatokat közölt a parasztság helyzetére vonatkozólag és több ízben megkísérelte, hogy a parasztság viszonyaiban szereplő összetevő erőket a saját céljai érdekében megmozgassa.

Hiánya volt az orosz monografikus irodalomnak az, hogy a társadalmi kérdésekkel, szociológiai elemekkel nem foglalkozott, de az így is érdekes és értékes hajtása az Európában már elterjedt s a falusi viszonyok felvételére irányuló mozgalomnak.

A fentiek után, kitűzött feladatunknak megfelelően, az Északamerikai Egyesült Államokban oly szép eredményeket elért *ruralszociológia* fontosabb vonatkozásait tekintsük át.

Amerika csodálatos ipari fejlődése a körülmények kedvező összejátszása folytán jutott el egy évszázad alatt a mai fokáig s a yenkitípus szellemének terméke. Az iparosodás vezető szerephez jutása, a kalmárszellem érvényesülési lehetőségének szinte beláthatatlan fokozata szükségszerű következetességgel tolta az állam életében előtérbe ennek a szellemnek képviselőjét és melegágyát, a várost. Amint az ipar és kereskedelem lendületesen tör előre, éppúgy nem aprózza lépteit a város sem, hanem rohamlépésekben jut le odáig, ahol a városfejlesztés fanatikusai is korlátokat akarnak már vonni a keretnélküli lehetőségnek, a városok „elfejlődésének”.

Nemcsak Európában, hanem az Amerikai Egyesült Államokban is kedvezőtlen jelenség az egyoldalú városfejlesztésből és falu-elhanyagolásból az állami életben és a társadalomban tapasztalható egyensúly-elbillenés és az organizmusban mutatkozó zavar. Nem véletlen tünet az, hogy az államférfiak és vezető politikusok a demokratikus és liberális szellem szabad érvényesülésének virágzása idején intik az emberiséget annak a megszívlelésére, hogy az állami élet biztos és zökkenésnélküli fejlődésének alapja a falusi, a vidéki társadalom, amely a maga

felfogásával az állam és társadalom számára pótolhatatlan erőforrásokat és energiakészletet jelent. A múlt század végén Jules Meline fordult Európa közvéleményéhez és mutatott rá a falu elhanyagolásának káros hatásaira. A volt francia miniszterelnök és földművelésügyi miniszter éppoly világos szemmel látta a faluban a beteges tüneteket, mint, amilyen éles szemmel figyelte meg azokat az Amerikai Egyesült Államok egykori elnöke, *Roosevelt*, aki 1911-ben nagyösszegű alapítványokat tett a falu bajainak tudományos kutatására és a falufejlesztést minden erejével igyekezett előmozdítani. Roosevelt kezdeményezésére indult meg az a nagyarányú és eredményes kutatás, amely a falu életének sokoldalú megfigyelései révén a javítás útjait tudományos megalapozottsággal elősegítette. A társadalmi tudományok közül nagy szerephez jut náluk a mezőgazdasági szociálpolitika és a szociológia. Ez utóbbi tudománykör a falusi társadalom összetételét, működését vizsgálva, a teljes kifejlődéshez a háború után jutott el, amidőn a szociológiának úgynevezett rural-szociológiai diszciplínája révén a kutatásoknak teljes alaposságot és tudományosságot adott. Ez a tudománykör a falu társadalmának szociológiai vizsgálatával foglalkozik, a falu társadalomalkotó erőit, szerkezetét, fejlődését, multját s jövőjét vizsgálja a *lélektani* tényezők érvényrejuttatása mellett. A dinamikus és statikus tényezők kutatásában szinte önállóvá váló ismeretanyag jelentkezik a faluanalízis (szociográfia) munkakörében, amely a szociológiai anyag adottságainak leírásával foglalkozik. A szociográfiába kapcsolódik szorosan a faluanalízis, vagy mint ők nevezik, *community analysis*.

Amerika vidéki életének fejlődése egészen más fázisokat futott meg, mint amilyeneket nálunk a történelem folyamán megfigyelhattunk. Amerika vidéki életének kialakulásában nem játszik oly erős mértékben közre a történeti faktor, mint amilyen fontos szerepet játszott az európai államokban. A falvakban nagy mértékben kifejezésre jutó hagyományos tényező az amerikai vidéki életben csak a legújabb időkben kezd mint falusi karakter-kialakító kifejlődni. Az alig százéves keletről—nyugatra igyekvés, az amerikai farmer hőskorszaka, a vasút-társaságok nagy telepítései már bizonyos szabályozottságot visznek a farmok struktúrájába, s a farmok centrumaként kifejlesztett különböző telepek kialakulásában. Az Amerikai Egyesült Államokban a falupolitikai probléma tulajdonképpen a farmkérdésben éleződik ki, mert a földművelő társadalom legnagyobb része a farmerekből kerül ki. A kialakult kisebb központok nem egyebek, mint a környékbeli farmerek társadalmi, gazdasági, vallási, közigazgatási, kulturális központjai. A kedvező forgalmi

kapcsolat (a legutóbbi népszámlálás szerint a keleti államok egynémelyikében a farmerek 98%-a rendelkezett autóval és telefonnal, s kitűnőek az utak, stb.) lehetővé tette, hogy távolabb lakó farmerek is bekapcsolódhattak a centrumba, a nélkül, hogy ez különösebb akadályt, vagy idővesztést okozott volna. Viszont ez a kedvező kapcsolat eredményezte azt is, hogy a központhoz való tartozás érzését meglazította, miután a távolabb fekvő, nagyobb város elérése sem okozott nagyobb nehézséget. Érdekes megfigyeléseket tettek arra vonatkozólag is, hogy az egyes körzetekbe tartozó farmerek érdekeltségei miként kapcsolódnak hol az egyik, hol a másik központba s így a falusi élet tényezői hogyan metszik egymást keresztül-kasul. A farmerkérdés megoldásánál az útkérdés játszotta a legfontosabb szerepet, ezért a falu alátámasztásánál a forgalmi kapcsolatok s a közlekedési kérdések nyomulnak előtérbe.

A faluanalízis kezdőmunkája az illető helynek nagysága és típusa szerinti osztályozásában áll. Ennek azért van fontossága, mert ez mutatja meg a farmerek hozzá való kapcsolatának intenzitását is, miután kisebb hely kevesebb szolgálatot nyújthatván, kevésbbé tudja a farmert magához vonzani. A következő helységtípusokat különböztetik meg: hamlet (100-nál kevesebb lakossal), a village (100—400), a town (400—1.200), a citytown (1.200—5.000) és a city (5.000-nél több lakossal). Ez az osztályozás azonban csak elméleti jelentőséggel bír. Szempontjukból fontos probléma a falvak faj szerinti elemzése is, s ez érthető, ha tudjuk, hogy az Egyesült Államok népe a legkülönbözőbb elemekből tevődött össze. További kutatás tárgya a falu statikája és dinamikája, továbbá a faluban vezetőszerpet játszó egyházak és egyesületek, farm-bureau, kereskedelmi egyesület, szövetkezetek, páholyok, farm-úniók, iskolaközösségek stb. munkájának boncolgatása. Sok következtetést lehet levonni annak vizsgálatából, hogy az illető centrumban inkább az önálló szervezetek, közösségek terjedtek-e el, vagy pedig inkább a nagyobb egyesületek fiókjai dominálnak-e, s a decentralizált, vagy centralizált típus játszik-e nagyobb szerepet?

A faluanalízist szeretik a következő részekre beosztani: gazdasági és business (üzleti, nyereségi), továbbá népességi fejletre, a történeti analízisre, a szociálgeográfia analízisére, a társadalmassulás vizsgálatára és az eredmények grafikus ábrázolására.

A falu ökonomikus megfigyelése kiterjed az adózásra, pénz-, kereskedelem- és bankügyre, a munkahozadéokra, az eladási lehetőségekre és szervezetekre, a szállítás- és forgalomra, a munka eredményességére s a termelésre és kiadásokra. Az

adózásnak az elviselhetőség, a felhasználás és a megoszlás tekintetében, továbbá történeti szempontból való részletezése fokozza a vizsgálat eredményességét. A pénz-, bank-, és kereskedelemügy ott nemcsak a gazdasági elveket szem előtt tartó kutatónál fontos elem, hanem a falu maga is főleg ezeken a tényezőkön alapul. A bankári és kereskedelmi hálózat nagyon erősen kiépült és a farmközpontok életében a kereskedelmi vállalatok domináló szerepet töltenek be. Ezért ezek üzleti politikájának, összetételének, növekvő vagy csökkenő voltának s kapcsolatainak elemzése éppúgy nem hanyagolható el, mint ahogy beható megfigyelésre érdemesek a piacozás, továbbá a kelendősségi lehetőségek és kapcsolatok, a közlekedési és forgalmi viszonyok, mozgó és nyugvó helyzetben való megrajzolásra. A termelés és fogyasztásnak hosszabb vizsgálódás alapján való megfigyelése is elsősorú kérdés az életstandard mértékét s lehető és tényleges viszonyát, milyenségét latolgató amerikaiak szemében. A munka jövedelme, bére, hatályossága, eredményessége és racionalizálása, a munka lélektani felfogása, illetve ezek megvilágítása szintén hozzátartozik a jó faluanalízishez.

A népesség vizsgálata a falu összetételére, be- és kivándorlási viszonyaira, a népmozgalomra, a házassági hajlamra, termékenységre, egészségre stb. terjed ki, a mienkhez hasonló szempontok figyelembe vételével. Ebbe a fejezetbe tartozik az életszínvonal kérdése is, s ez oly nagy szerepet tölt be nálunk, hogy az amerikai rural-sociology tan- és összefoglaló könyveiben a terjedelem szempontjából az ugyancsak széles bázisú vidéki szociológiának egyharmad—egyötöd részét foglalja le az életszínvonal vizsgálata.

Nem sok új megállapítást tudnak felmutatni a történeti vizsgálat terén. Ez teljesen az európai nyomokon halad és a nem nagy történetű amerikai viszonyokra a rural-szociológusok különben is kevés figyelmet fordítanak. Jóval jelentősebb azonban a falu szociálgeográfiai és társadalmasulási folyamatának vizsgálata. A szociálgeográfiai kutatás az ember és a föld viszonyának s kölcsönös egymáshatásának részletes elemzésére terjed ki, és nemcsak a földrajzi adottságok jellegzetességeit tünteti fel, a földrajzi tényezők befolyásoló szerepének vizsgálatával, hanem az emberre gyakorolt hatását is, úgy gazdasági és biológiai, mint szociológiai és lélektani szempontból alapos analízisnek vetik alá. Ez a kutatás természetesen nem merül ki a földrajzi tényezők oly túlhajtott érvényrejuttatásában, mint ahogy azt pl. a nálunk megindított ú. n. járási monográfiák teszik, amelyekben minden egyéb csak függvény és mellékes tényező.

Nagyon figyelemreméltó az amerikai falukutatásban a socialisation analysis, vagyis a társadalmosulás folyamatának megfigyelése és leírása, a ható okok részletes felsorolásával. Ebbe a fejezetbe tartozik a leadership (faluvezetés), amire a faluanalízist végzőnek ügyelnie kell. A faluvezető különféle típusainak s azok eltérő hatásainak vizsgálata, a faluvezetők képzése, azok alkalmassága, vagy alkalmatlansága, a nem hivatásos faluvezetők bekapcsolódásának következménye, a faluvezetők együttműködése s hasonló kérdések megvilágítása éppoly fontos, mint annak a mérése, hogy ezek mennyi és milyen értékű *szociális* kapcsolatot tudnak létrehozni, vagy fenntartani. A kontaktus vizsgálata azért fontos az amerikai faluanalizálók számára, mert a társadalmi élet különböző terein létrehozott kapcsolatok hatályosságának mérlegelésénél arra is rá tudnak mutatni, hogy mi volt az e téren végzett felesleges munka. Részletes továbbá annak kutatása, hogy mik és kik tudnak szociális kontaktusokat teremteni, s ezek gazdaságilag is mérhető mily előnyt jelentenek és a ráfordított költséggel minő arányban állanak? Különben is jellemző a tudományos vizsgálódásra az amerikai rural-sociology irodalomban az, hogy ott a gazdagságosság és célszerűség elve erősen érvényesül s pénzben is kifejezhető mérés alá vetik a nálunk gazdaságilag értékelni nem szokott társadalmi, lelki, erkölcsi stb. erőket és hatásokat is. A social contactokat a költségek szempontjából is vizsgálják, mint ahogy a tehetség hasznosításának számbeli és költségbeli mérlegét szintén felállítják. A talent utilisation calculation mellé még a talent utilisation indexet is besorozzák, amely a tehetségek elért eredményeit és ezek költségeit állítja arányba. Nagyon érdekes a munkán kívül töltött idő pontos feldolgozása is. Nemcsak azt teszik kutatás tárgyává, hogy a vizsgált egyén a munkában, annak milyen fájában, mennyi és milyen minőségű szellemi és testi erőt, tehetséget kívánó erő kifejtést végzett, hanem a szabadidőt is kutatják abból a megfontolásból, hogy ez a társadalmosulási folyamatnál jól kihasználható és a társadalmi kapcsolatok megteremtésénél legnagyobb mértékben közrejátsszik.

A faluanalizálónak kötelességévé teszik továbbá, hogy eredményeit rajzokban is illusztrálja, s munkája mellé térképeket és fényképeket csatoljon. A community-analysis projectuma felsorolja azt is, hogy hol lehet pontos és érdekes adatokat szerezni az illető hely viszonyaira vonatkozólag. Így az általános forrásokon kívül jó segédeszközök lehetnek a kutató kezében a történeti tárgyú emlékek, okiratok, vagy régi újságok, albumok, naplók, továbbá a szervezetek üzleti könyvei s az első foglalásra vonatkozó adatok, stb., valamint a kereskedők és bankárok, akik

sokoldalú kapcsolatuk révén érdekes és hasznos adatokat tudnak szolgáltatni. A lelkészek, tanítók főleg az illető hely szellemi és társadalmi életére vonatkozólag nyújthatnak felvilágosításokat s az iskolás gyermekeken keresztül a családi élet sok oly jelenségét lehet megfigyelni, amelyhez egyébként hozzáférni nem lehetne, azért ez utóbbiak alapos vizsgálatát különösen kiemelik. A vezető családok élete is sok megfigyelésre érdemes anyagot szolgáltatathat.

Mint a fentiekből látjuk, az amerikai faluanalízisnek csak egy része a társadalomtudomány körébe vágó elem, ez azonban a náluk politikummal is bőven kevert rural-szociológia természetéből folyik. Viszont más irányok a falu életének vizsgálatánál csak a lélektani elemeket domborítják ki.

A fentebbi fejtegetésekből megállapíthatjuk, hogy az amerikai rural-szociológia nem azonosítható a szociológiával, mert egyrészt kutatási módszerében attól elütő elemeket lehet felfedezni, de vizsgálódási köre, anyaga, kitűzött célja, feladata sem egyezik meg a szorosan vett szociológiáéval. A rural-szociológiánál a politikum is fontos szerephez jut, az pedig a szociológiától, mint nem értékelő tudományágtól távol van. Igaz, hogy a kiforrásban lévő rural-szociológia egyes irányai e tudománykört tisztán szociológiai elemek ismeretére akarják felépíteni, ezeket azonban sokan összekeverik a javítására és fejlesztésére vonatkozó célszerűségi követelményekkel. Viszont van a szakirodalomnak egy elágazása, amely a rural-szociológiát tisztán lélektani, parasztlélektani alapon kívánja tárgyalni, ami végeredményben annyit jelent, hogy a rural-szociológia a társadalmi lélektannak egy különleges kísérletezési területévé válik. Nem hagyható figyelmen kívül az a törekvés sem, mely a rural-szociológiát szociális politikává akarja formálni. A különböző felfogások, szempontok, tudományos beállítások és kísérletezések után lassanként kezd kialakulni a rural-szociológia anyagára, lényegére, céljára, módszerére vonatkozó állandóbb felfogás, amely szerint a rural-szociológia anyagát és tárgyát a földműves társadalom és a vele szoros kapcsolatban lévő népcsoportok problémái adják. Bár az eddig más szempontból vizsgált tudományos területeket is a maga különleges kutatásába vont be s ezzel nem kis mértékben felkeltette az érintett tudományágak féltékenységét, a rural-szociológiának mégis saját önálló kutatási területe van. A rural-szociológia alapproblémája a falu és a farmvidék társadalomtudományi kérdéseinek feldolgozása, amihez aztán más kérdések is csatlakoznak.

A rural-szociológia két segédtudománya a faluanalízis, amely nagyjában megfelel a mi falusi monografikus irodalmunk-

nak és a szociográfia, amely a társadalmi jelenségek leírásával foglalkozik, a belső összetevő erők és alkotó elemek boncolgatása, vagy összefüggéseik keresése nélkül. Ide kapcsolódik maga a falupolitikum is, amit egyesek ki akarnak kapcsolni a rural-szociológia területéből.

A rural-szociológia tehát a falusi társadalom problémáit, alkotó erőit és összefüggéseit oknyomozóan és módszeresen vizsgáló tudománykör. A faluanalízis egy helynek hosszú időn keresztül folytatott sokoldalú megfigyelése és leírása, tehát a ruralszociológiának kísérleti területe. A falupolitika pedig, mint minden politikai tudomány, célszerűségi kérdésekkel foglalkozik, tehát azoknak az elveknek a foglalata, amelyeket a falu fejlesztése érdekében az állam, a társadalom, vagy bizonyos csoportokban társult egyének kifejtének.

A rural-szociológia *feladata* ama feltételek boncolgatása, melyek a falusi civilizációt determinálják. Ha a rural-szociológus helyes képet akar nyerni a falusi helyzetről, *Lundquist* és *Carver* szerint figyelembe kell vennie négy elvet. Ismerni kell először a paraszti élet összes fázisait és az arra vonatkozólag kialakult véleményeket, de a helyes tájékozódáshoz alaposan kell ismerni a falusi nép érzelmvilágát és gondolkodását is, mert cselekvéséhez ezek szolgáltatják a rúgót. Ez a feladat nemcsak a szociológusok, hanem a társadalmi és közélet irányítói szempontjából is igen nagy jelentőségű, s az államférfiak, egészségügyi tisztviselők közigazgatási funkcionáriusok és mindenki számára fontos ez, aki a falusi nép ügyeinek bármely téren való intézésére vagy befolyásolására hivatott. *Második* követelmény az, hogy a rural-szociológus információit szerves egészbe foglalja össze, s a felhasznált módszereket ismertesse. A szociológia anyagának fixírozása és a határterületek megállapítása is ide tartozik. *A harmadik* feladat az interpretálás, vagyis a nyert eredmények és megállapítások közzlése az érdekeltekkel s azokkal, akik a rural-szociológia problémáival foglalkoznak. *A negyedik* feladat a falufejlesztési programmok ki-tűzése, a célszerűségi elvek felhasználásával a helyzet javítására szolgáló eszközök megállapítása és a munka kijelölése.

A szociográfia — annak tudományos megalapítója, Steinmetz szerint — egy nép minden viszonyának és állapotának bizonyos időpontban minden lehetséges eszközzel való leírása, tehát a művelt népek etnográfiaja.

A román „monografisták” falukutató munkája.

Írta: Lükő Gábor.

A bukaresti tudományegyetem szociológiai szemináriuma *Gusti Dimitrie* prof. vezetésével 1925-ben kezdte a román társadalmat tanulmányozni. Munkájuk alapja, az egyoldalú szociológiai irányzatok első komoly szintézise, *Gusti* prof. műve.

Gusti Dimitrie Németországban végezte egyetemi tanulmányait. Tudományos rendszerének csirái már legelső, német nyelven megjelent műveiben is fellelhetők. A szociológiát, politikát és etikát a társadalom-tudományok neve alatt foglalja össze. A szociológiai kutatásokban t. i. a társadalmi fejlődés irányát ismerjük meg, a politika a társadalmi és etikai értékek és normák megvalósításában rendelkezésünkre álló eszközöket foglalja rendszerbe, az etika pedig a célok rendszerét, az etikai ideált tárgyalja.

A legelső feladat a szociális valóság megismerése, ami egyúttal azonban a legnehezebb is, mert a szociológia általában idegen tudományok szolgáltatta anyagot tárgyalt és tudományos módszere még nem alakult ki. A szociális valósággal ugyan sokfelé felvették már a szociológusok a közvetlen kapcsolatot, a tudományos rendszer és gyűjtőmódszer kidolgozásában azonban a románok vezetnek.

Gusti prof. elmélete szerint bármely embercsoport társas-élete szellemi, gazdasági, jogi és politikai tények autonóm együttesében jelentkezik (*társadalmi jelenségek*), s ezt a csoportot fizikai környezete, biológiai jellege, multja és jelenlegi lelki élete (*a társadalom keretei*) határozzák meg. — A társadalom soha sem homogén: mindig kisebb egységekből áll. Ilyenek a nemzetség, család, felekezet, egyenlő gazdasági helyzet, társadalmi osztály, vagy szimpátia alapján kialakult csoportok. Ezek egymáshoz való viszonya társadalmi folyamatokat indít meg. A társadalmi élet összes jelenségei párhuzamosan haladnak, pl. a gazdasági élet újabb alakulata a jogi és erkölcsi normák újabb változataival jár együtt, vagy megfordítva: a vallásos tényezők újabb alakulása új gazdasági fogalmakat hoz, stb. Állandó alakító hatással vannak a társadalomra annak külső (köz-mológikus és biológikus) és belső (történeti és pszichológikus) keretei. A társadalmi jelenségek megfigyelésével statikus, kereteinek tanulmányozásával pedig dinamikus képét ismerjük meg a társadalomnak.

A szociológus mindig a részletjelenségek társadalmi szerepét keresi, tehát az összes problémák együttes látása és a rész-

letekbe hatoló aprólékos kutatómunka egyaránt szükséges. Ennek következtében a szociológia egyetlen lehetséges módszere a monográfia. Minél szűkebb és pontosan elhatárolt körre terjed ki megfigyelésünk, annál helytállóbbak lesznek eredményeink. Tárgyunk természete maga is ajánlja ezt a módszert, amennyiben minden társadalom egységekből áll, amelyek szintén kisebb egységekre bomlanak. (A nemzetek vidéki egységekből, ezek városokból és falvakból, ez utóbbiak ismét társadalmi, gazdasági és korosztályokból, stb. állanak.)

Gusti prof. már 1910-ben a jászvásári Tud. Egyet. szociológiai tanszékének professzora. 1918-ban néhány bukaresti menekülttel megalapítják a Román Szociális Intézetet és 1919-ben megindítják annak folyóiratát, az „Archiva pentru stiinta si reforma sociale”-t, melynek azóta tizenegy vaskos kötete látott napvilágot. *Gusti* prof. elejétől fogva mint az Intézet elnöke irányítja annak működését. A háború után különben a bukaresti egyetemen kapott tanszéket. Szociológiai szemináriumával 1925-ben kezdte a román társadalmat tanulmányozni. Azóta elkészült 8–10 falu monográfiája, s a prof. felnevelt egy fiatal tudós gárdát, amely a Román Szociális Intézet keretében megalakította a Monografisták szakosztályát.

A monográfia anyagának összegyűjtését kb. 60 különböző szaktudománnyal foglalkozó diák és tanár végzi kb. hat hét leforgása alatt. A monografisták nem dolgozhatnak önállóan, hanem különböző szempontokból ugyanazokat a problémákat kell megvilágítaniok. Ezért a szociológia elméletében közös előtanulmányokat kell végezniök és a kutatásban a szociológusok irányítását kell követniök.

Minden probléma tanulmányozására külön csoportot alakítanak, a probléma összetételének megfelelően különböző szakemberekből. A csoportok vezetői részletes terveket dolgoznak ki, a tagokkal naponként többször megtárgyalják a problémák alakulását, s a csoport munkájáról naplót vezetnek. Minden este a szeminárium is teljes gyűlést tart, ahol mindenki értesül a munka fontosabb eredményeiről és megismerkedik azokkal a problémákkal, melyeknek minden oldalról való megvilágítása szükséges.

Egy monografista egyszerre több csoportnak is tagja lehet, s mindenki feljegyzi a más tárgykörbe vágó adatokat is, ha elébe kerülnek. Az anyagot már a gyűjtés ideje alatt tárgykörök szerint csoportosítják, ami azért lehetséges, mert minden egyes adatot már a helyszínen külön lapra jegyeznek. A gyűjtő elsőrendű kötelessége hiteles és pontos anyagot nyújtani. A tényeket közvetlen megfigyelés alapján kell leírni, sohasem el-

beszélések alapján rekonstruálni. Az informátorok véleményei és magyarázatai az egyes jelenségekről a kutató számára magukkal a jelenségekkel egyenlő értékű társadalmi (lelki) tények, melyeket szintén feljegyzünk, és melyekből következtetünk is, de semmi esetre sem fogadjuk el őket végső magyarázatul (l. a pszichológikus keret). *Gusti* útmutatása szerint kutatásaink idejére tegyünk félre minden javító törekvést és sose közöljük informátorunkkal nemtetszésünket, hogy őszinteségében meg ne zavarjuk. Minden információt hivatalos jegyzőkönyv alakjában szószerint jegyezzünk fel, mert csak így gyűjthetünk hiteles anyagot. Leírásaink is, az eset, a szereplők, a hely és az időpont pontos megjelölésével, lehetőleg részletesek legyenek.

Nem elég szórványos adatokat gyűjteni, hanem a jelenségek elterjedési fokát is meg kell állapítanunk. Lehetőleg az egész anyagot dolgozzuk fel statisztikusan. Ha ez meghaladja erőnket, részleges statisztikai feldolgozásunk számára sose szubjektív válasszuk ki az anyagot. Objektív kritériumok lesznek pl. minden utcából 10—10 egymás melletti ház, vagy minden nemzetségből, felekezetből, stb. Minden adatunk pontos, számszerű legyen, fényképekkel, film-, fonográffelvételekkel pontos vázlatokkal, térképekkel vagy tárgyakkal dokumentálva. A dokumentumokról részletes leltári cédulákat állítsunk ki. Jobb informátoraink személyi adatait, rövid élettörténetét, fényképét, külön lapokon állítsuk össze.

A szociológusnak minden előítéletet le kell vetnie. Elméleti felkészültsége is csak a valóság megközelítésében segítheti, a valóság ismeretében azonban elméletét méltán korrigálhatja. Óvakodni kell azonban a korai általánosítástól. A társadalom életében semmi sem ismétlődik meg teljesen azonos formák között, tehát minél nagyobb számú variánsból indulunk ki, annál közelebb jutunk az igazsághoz. Ha egyes problémákról nem kapunk egységes képet, típusokba osztjuk az eseteket, s utánanézünk, nem egy társadalmi egységbe (nem, kor, család, nemzetség, társadalmi, vagyoni osztály, vallás) tartozó egyénektől származnak-e az egy típusú feleletek? E célból a kutatások megindulása előtt egy csoport statisztikus feldolgozza a falu demográfiai adatait, különös gondot fordítva a társadalmi egységekre. Az egy nemzetségbe, vagyoni osztályba, egyházba, társadalmi és korosztályba (gyerekek, ifjak, házasok, öregek) tartozó egyének listái (házzszámmal) és a falu területén való elhelyezkedésüket ábrázoló térképek állandóan a kutatók rendelkezésére állnak.

A falumonográfia problémakörei *Gusti* prof. fent vázolt elmélete szerint a következőképen alakulnak:

A kozmologikus keret tanulmányozásának célja a fizikai környezet bemutatása és az emberhez való viszonyának tisztázása. A munka első fele pusztán geológiai, földrajzi, növénytani stb. leírást követel, második fele emberföldrajzi probléma (határbeosztás, termelt növények, belsőségek, utak, csatornák, kutak, stb.). Mindezekből meg kell tudnunk, felhasználja-e és gazdaságosan használja-e fel a lakosság a természet nyújtotta kincseket s fejlődik-e technikája?

A biológikus keret tanulmányozása az ember testi és társadalmi életének összefüggését fogja megvilágítani. Tanulmányozzuk tehát az emberi testeket (demográfia, rassz-antropológia, higiénia) és a társadalomban való megjelenésüket (munka, táplálkozás, pihenés, népbetegségek). Célunk megtudni, milyen összefüggésben van az emberek egészsége a környező természettel, az általuk végzett munkával, továbbá táplálkozásukkal, pihenésükkel és a népbetegségekkel, valamint egészségük hatósági és nem hivatalos gondozásával. Kétségtelen, hogy az egészséges emberek társadalmának szellemi, gazdasági, stb. megnyilvánulásai a betegekétől különböznek.

A történeti keret problémája a mai ember és szokásainak viszonya a régiekhez. Ígykezzünk rekonstruálni a falu közelmúltját. Írjuk meg mai szellemi, gazdasági, jogi és politikai értékeinek történetét, valamint minden egyes egységét is (család, nemzetség, társad. osztályok, egyházak, falu). E célból gyűjtsük össze az írott emlékeket (oklevelek, szerződések, feljegyzések), a szájhagyományt (kevés történeti értéke van, erős kritikával fogadjuk), leghasználhatóbb anyagunk azonban a múlt maradványai. Majdnem minden társadalmi jelenség hagyományos, a régi társadalomból jött át a maiba. Különböztessük meg tehát a hagyományos formákat az élő nemzedék újításaitól és megismerjük a hagyomány szerepét a mai társadalomban.

A pszichológiai keret problémája az ember egyéni és kollektív lelki életének és társadalmi megnyilvánulásainak viszonya. Ennek felderítése a monográfia legnehezebb feladata, mert az ember lelkében végbemenő dolgokat csak közvetve, társadalmi megnyilvánulásaiból ismerhetjük meg. A társadalmi jelenségek megfigyelésekor tehát gondoljunk erre is. Tanulmányozzuk nagy figyelemmel a falu vezető egyéniségeit és a nyájembereket, figyeljük meg a tömegeket (templomban, tanácskozások alkalmával, táncmultságokon, vagy kocsmában), s általában ígykezzünk mindig a lelki indítékot is megkeresni az emberek cselekedeteiben.

A társadalmi jelenségeket tanulmányozva tapasztalni fogjuk, hogy azok mindig párhuzamosan jelentkeznek. Tiszta esz-

tétikai, gazdasági, vagy vallásos jelenséget nem fogunk találni. A kevert jelenségek alkotórészeit következőképen állapíthatjuk meg: 1. Megfigyeljük, ki a cselekvő. Ha egyén, úgy személyi adatai érdekelnek, ha csoport, akkor tagjainak száma és társadalmi helyzete, valamint annak együttes elemzése (intézmény állandó, vagy véletlenül összeverődött társaság, család, stb.). 2. Leírjuk a kísérő körülményeket és a párhuzamos jelenségeket. Megfigyeljük, hogy elszigetelt, vagy általános jelenséggel van-e dolgunk? 3. Leírjuk a jelenséget magát és 4. az eszközöket, melyeket a cselekvésben alkalmaznak. 5. Összegyűjtjük a jelenségről alkotott véleményeket.

A szellemi élet jelenségeit tanulmányozva tapasztalni fogjuk, hogy az emberek különböző módon igyekeznek beleavatkozni az események folyásába. A vallásos lélek Isten segítségét kéri, a pozitív tudás embere a természet törvényeit igyekszik hasznosítani, a babonás ember pedig mágikus cselekményekkel igyekszik hatni a világra. Tiszta típus nincs. Állapítsuk meg tehát a típusok keveredésének arányát, életkor, nem, foglalkozás, társadalmi osztály, felekezet, stb. szerint csoportosítva informátorainkat.

A vallásos életet elsősorban tényeiben figyeljük meg és statisztikusan dolgozzuk fel (felekezetek megoszlása, templomlátogatás, egyházi előírások megtartása stb.). Ezenkívül folytassunk beszélgetéseket a falusiakkal Istenről és az emberről, pontosan lejegyezve azokat. Nem kevésbé fontosak azonban megfigyeléseink a vallásos elem szerepéről a gazdasági, vagy a jogélet tanulmányozása közben.

Az erkölcsi élet vizsgálata során a törvények alapján megtorolt bűncselekmények statisztikájából indulunk ki, bár ez csak egy töredéke a bűneseteknek. A való helyzet megismerése elég nehéz feladat, mert a falusi pletykát nem fogadhatjuk el hiteles információnak. Belőle csak a falu erkölcsstanát ismerhetjük meg. E célból minél több emberrel beszélgetést kezdünk a jó és a rossz fogalmáról, a rossz eredetéről, a büntetés céljáról, az ember kötelességéről önmaga és mások iránt, stb. A kutató szerepe azonban itt is lehetőleg passzív legyen.

A babonák és mágikus cselekmények lehető legteljesebb helyi gyűjteményét szintén nem a folklornak, hanem a szociológia szempontjából tanulmányozzuk. Ugyanígy a művészeteknél nemcsak maga a szöveg, vagy tárgy a fontos, hanem az is, hogy ki és milyen alkalommal él vele, s milyen gyakran találkozunk azzal a társadalom különböző egységeiben. Az irodalom, a zene, a tánc, a plasztikus művészetek gyűjteményeit a szaktudományok eszközeivel állítjuk össze, tehát fonetikus lejegyzésben,

fonogramm, fénykép, film segítségével. A plasztikus művészetek tárgyaiból múzeumunk részére sorozatokat állítunk össze.

A falu gazdasági életének tanulmányozásánál két irányban indulhatunk el. Egyik feladatunk a nagy egység tanulmányozása, tehát a művelt föld kiterjedése, a művelés módja, a termés összege és az állatállomány, valamint a mezőgazdasági munkától különböző egyéb foglalkozások (mesterségek, kereskedések, szövetkezetek, hitelintézetek, vásárok) száma és méretei.

Ismeretes, hogy a falu gazdasági életének régi formája a zárt házi gazdálkodás, melyben mindenki csak annyit termel, amivel háztartását elláthatja. Nem vásárol és nem árul semmit.

Teljes épségében ezt az életet ma már sehol sem találjuk. Állapítsuk meg tehát, mit vásárol a falusi gazda, hogyan élnek a falusi mesteremberek, van-e cserekereskedelem a falusiak között és hogy megy az végbe?

A várossal érintkezésbe jutó falu új gazdasági rendet formál. Meg kell különböztetni tehát a kapitalista városi és a régi zárt falusi gazdálkodás ma is élő elemeit, hogy fogalmat nyerjünk a falu városiasodásának méreteiről.

Az egész falu gazdasági képének megalkotása után az egyes gazdaságok tanulmányozására térhetünk (l. a társadalmi egységek között).

A jogi élet tanulmányozásakor ismét felhasználjuk a törvényszékeken lefolytatott perek statisztikáját. Ebből megtudjuk, hogy milyen természetű ügyekbe és milyen mértékben avatkozik be az állam. Mert a falunak van egy íratlan törvénye is, mely az ősi szokásokon alapul, de néha az újabb polgári törvények hatására keletkezett. Tanulmányozzuk tehát az egyéni, a családi és a tulajdonjogot, azonban itt is elsősorban a tények érdekeljenek, s csak másodsorban az elméletek.

Megfigyeljük az adminisztratív tényezők szerepét a falu életében. Az állam adott bizonyos szabályokat a közösségi élet szervezetében, ezek alkalmazása azonban nagyon különböző. A bíró sok helyen nem gyakorolhatja összes törvényes funkcióit, máshol meg nem hivatalos teendőket is végeznie kell (nem közösségi közös birtokok kezelését, békítő-, sőt elsőfokú ítélőbíró tiszteit, stb.). A falunak közösen fogadott alkalmazottai is lehetnek (csász, pásztor). Néha a törvényben nem szereplő szűkebb körű szervezeteket is találunk a faluban, a közös ős, vagy a szomszédságok szerinti tagoltságban.

A tulajdonképeni politika jelenségeit is megfigyeljük, összeállítva a politikai egyesületek, pártok s a tanácskozó helyek listáit, harcaikba azonban az objektív megfigyelésen túl nem avatkozunk.

Az olyan jelenségkomplexumokat, mint pl. a születési, lakodalmi, temetési szokások, melyekben a szellemi, a gazdasági és a jogi élet megnyilvánulásai együttesen jelentkeznek, jó ha a maguk teljességében vesszük fel és a különböző természetű elemeket csak utólag iktatjuk be a maguk helyére.

A monográfiának igen fontos fejezete a kisebb egységek feldolgozása. Itt ugyanazok a problémák ismétlődnek meg, mint a nagyobb egységnél: a keretek és a társadalmi jelenségek problémái. A kisebb társadalmi egységek száma és fajtái vidékenként változók. Ezért fontos a tanulmány tárgyának helyes megválasztása. A román szociológusok a ma már ritkaságszámba menő archaikus falvakat tették először vizsgálat tárgyává. A közismert tradicionális vidékek irodalmát áttanulmányozva, s az ott járt szakemberek tanácsainak figyelembe vételével kiválasztanak néhány alkalmasnak látszó falut, s egy 2—3 tagú bizottságot küldenek ki, amely a helyszínén nyert információk alapján közelebbi javaslatot tesz. A választás kritériumai: vasúttól és várostól lehetőleg távol, nem túlságosan nagy (6 hét alatt feldolgozható), de nem is túl kicsiny (60 ember ellátására képes) és régi szokásokkal élő falu legyen.

A gyűjtött anyag a szeminárium tagjainak közös tulajdona. Mindenkinek jogában áll tudományos munkájában az anyag bármely részét felhasználni, hivatkozva a gyűjtőre és a gyűjtés alkalmára.

A monografisták első munkái 1932-ben jelentek meg nagyobb számban az Archiva pentru Stiinta si reforma sociala X. kötetében, s az 1000 oldalas kötet nagyobbik felét teszik. Itt még csak részletproblémákat mutatnak be, az elfogulatlan szemlélőnek azonban már itt is feltűnhetik, mennyi új szempontot ad a szociológia a szaktudományoknak. A kiadásra kerülő monográfiák között az első a fogarasmegyei Dragus falué lesz, s kb. 3000 oldalon fog megjelenni, de már 1932-ben egy féléves előadássorozatban ismertették a Román Szociális Intézet keretében Cornova beszarábiai falut.

1934-ben megjelent az Intézet tanulmánysorozatának első két kötete: *Herseni Traian* és *Stahl H. Henri* művei, a szociológiai monográfia elméleti és gyakorlati ismertetése, *Gusti* prof. nagy bevezető tanulmányával (A monografikus szociológia, a szociális valóság tudománya). A két kis kötetből tömör és világos összefoglalásban ismerheti meg az érdeklődő a román szociológusok munkáját, amelyből ma már a különböző tudományos és tanügyi testületek is kiveszik részüket, rendszerint *Gusti* prof. egyik-másik volt tanítványának vezetésével.

A románság ezzel az európai kultúra első soraiba lépett, mi magyarok pedig két nagy nyereséget könyvelhetünk el. A monográfiák publikálásával megismerjük a velünk igen közeli rokonságban álló (török-szláv entikumú) és igen nagy területen együttélő románságot, másrészt rendelkezésünkre áll a legalkalmasabb módszer népünk életének hiánytalan megismerésére.

Ráckeve krónikás könyve 1605-től 1836-ig.

A különösen érdekes multú Ráckeve, egykori mezőváros levéltárában négy-ötszáz éves kiváltságlevelek s más értékes okiratok mellett egy hatalmas krónikás könyvet őriznek. Ebben 1605-től 1836-ig évről-évre fel vannak jegyezve a város életében 332 esztendő alatt történt fontosabb események, a város vezetőinek nevei és tettei, az időjárási rendellenességek, az elemi és más csapások s a birtokviszonyokban történt változások.

A Magyar Társaság Falukutató Intézete követendő és buzdító példának akarja az ország elé állítani ezt a páratlanul érdekes krónikáskönyvet, ezért abból néhány esztendő feljegyzéseit itt közli, főképp azokat, amelyek az országot vagy a szomszédos községeket is érintő érdekesebb eseményekről szólnak. Az Intézet továbbá mozgalmat indított oly célból, hogy a krónikás könyvet tovább vezessék s az 1836 óta hiányzó bejegyzéseket pótolják. Az ehhez szükséges régebbi adatok összeállításában az Intézet is közreműködik s vezetőjének többszöri helyszíni tárgyalás után sikerült *Kneitner* János ottani kisgazdánál oly családtörténeti feljegyzéseket találni, amelyeket a család nemzedékről-nemzedékre 1779 óta vezet. Ezek a város multjára vonatkozó adatokat is tartalmazznak s kiegészítik az egyházak és a község levéltáraiban összeállítható régebbi adatokat. A Vármegye helyi iskolán kívüli népművelési bizottsága *Harsányi* László főszolgabíró elnöklete alatt lelkesen tette magáévá az ügyet s az utóbbi évszázad hiányzó feljegyzéseit gondosan összegyűjtve tovább fogja vezetni e páratlanul értékes krónikás könyvet, amelyből néhány régebbi év feljegyzéseit alább közöljük:

Rácz-Keve második Megszállása után lévő jó gondviselő Biráknak dicséretre méltó forgolódásokat nem akarván el halgatni így hadjuk a következőknek jó példaul rendben:

1605. Első Birák városunk igazgatására állítottak elől Farkas András, Mácsay György Kováccsal.
  1606. Tras András, Vacsy Péterrel viselték az Ujonnan Szállott városunknak dicséretesen gongyát.
  1607. Halmy Máthé, Szentes Imrével hűségesen jártanak el gondos és súlyos tisztekben.
  1608. Eöreg Varga János, Szekeres Péterrel választatának az város gondviselésére.
  1609. Domokos Mihály együtt viselte az terhet és fáradságot Szabó Miklóssal.
  1610. Kunn István, Bori Mihályal állított Istentül az Birói tisztek elviselésére.
  1611. Porjas Benedek, Borbély Jánossal. Ezeknek idejekben és hűséges forgolódásokból épült meg az Isten temploma. . . .
  1643. Kun Gáspár, Biró Tamással. Ez Biró Tamás két holnapig viselte a Kis-Biróságot, Isten ez világbul kiszólitotta. Varga Miklós választatott helyébe. Ez Varga Miklós egy holnapig viselte az Kis-Biróságot. Ifju Szücs Péter választatott helyében. Ez Esztendőben regnált ország szerint az nagy döghalál. Ezeknek idejekben és gondviselésekből épült meg az Templomnak kisebbik része ujonnan, az Ecclesia-házának a folyósójával edgyütt. . . .
  1655. Nagy András, Czökli Mihályal. Ezen Esztendőben regnált városunkon az Pestis, nyugodott el az Urban Nagy András ur, hagyván az Ecclesiára 30 Tallérokat. Bornemisza Mihály ur választatott helyébe. . . .
  1684. Kerek György, Babarczi Péterrel. Ezeknek idejekben Budát megszálloták, mely miatt az város Pusztulásra és lakosai bujdosásra jutottak; s az Birói is számadatlanul holtanak ugyan akkor az futásba meg.
- Buda első megszállásakor az Németség az Lengyelekkel az várost felverték és az urvacsorájához való ezüst tálat az Pohárral és az ahoz való eszközökkel edgyütt felprédálván elvitték. . . .
1688. Laczházy Mészáros András, Böltskey Nagy Jánossal. Ezeknek idejekben az sok irigy szomszédok miatt vettetett reánk portió úgy mint fl. 1474. kit erős parancsolat és kemény Execus alatt kértenek rajtunk. Minek utánna penig az Exekutiót el akarnánk magunktol fordítani, Szedtünk össze fl. 573. és midőn 3 lovu kocsin vittük volna Pest felé Taksony és Haraszi között az kenderföldrénél, Akasztófára való Tolvajok Tizenketten pénzbül lovainktul és minden jó öltözetünköl ki fosztván vele

el mentenek, kit az bölcs ítéletű Isten sok fáradságunk és költségünk után kezünkhöz fordított. Az hátramaradt pénzét pedig az Németh Urak nagy sanyargatással ki vették rajtunk. . . .

1724. Csorba Takács Gergely tétetett Biróvá a város igazgatására és annak terhének elhordozására közönséges voksal, ki is bírói tiszteinek elég dicséretesen megfelelt, mellette forgó tanácsos társaival egyet értvén, hanem ebben dificiált, hogy a káromkodókkal és másféle bűnösökkel nem sokat gondolt, és azokat érdemek szerint nem büntette, az irgalmasságot eleiben akarván tenni az igazságnak; holott ennek is meg kellett vala lenni és annak is nem kell vala elmulni. . . . Minthogy Kömives Gyurka kisbíró német nemzet volt, és legelsőben is ez állott be a város szolgálatjára, illendőnek ítélte az író deák, hogy a jövődőknek tudtokra légyen; mert *mind eddig magyarok viselték a közönséges város terhét*, de itt már tzipellős németekre szorult, s talán ezután ők is fognak uralkodni a mint az idő mutattya. Ez kezdette építtetni fundamentomból a Bálványosi vendégfogadó házat város számára; de minthogy igen későn, úgy mint circa initium 9-bris fogott hozzá, az akkori essős idő a falaiban elég kárt tett, a kemény fagyfaló Decembris hozzá járulván. Mivel pedig szent György napra (az szokás szerint) Biróságot resignálta, el nem végezhetette; hanem Successorának nyakában hagyta, köpinczéjét, falait és rész szerint egész munkáját is az üveg ablakokkal megtsináltattván és felállitattván. Ezen 1724. esztendőben és ennek biróságában, közönséges suffragiumból osztattak el örökös képpen mind a Szigetben úgy mint Bessnyőben és a nagy erdőn levő s városunkhoz tartozó Rétek, mind pedig a Dunán túl Hugyén és a város földén lévő nyilas sors szerint, minden akoron Ráczkeve városában lakozó házas, cselédes Gazdáknak, úgy hogy azokat ezután már mint sajáttyokat és örököket szabadon birhassák, usuálhassák, azokat irtogassák és tisztogassák; úgy mindazonáltal is ezen kautzióval, hogy senkinek is nem leszen szabados a maga örökös nyilasát házától vagy eladni, vagy pedig akármiképen elidegeníteni. Hogy ha pedig casu quo történnék, hogy valaki nyilasát házától elszakasztaná, eladná, azonban házát is áruba bocsájtaná és azt is eladná, tehát ilyenkor a ki az ilyen embernek házát meg akarja venni, tudja meg elsőbb is, hogy a ház gazdája kinek adta és menyit áron el azon ház után való nyilast, és ha meg tudja mint megalkudott az házért az alkuból vonjon el anyit a menyin a nyilas eladódott volt az gazdától, hogy aztán azon nyilast ismét azon embertől a kinek már kezén vagyon visszaválthassa és magáévá tehesse. A Selléreknek pedig örökös nyilas nem osztatott, csak esztendeig való. F. *Eugenius Herczeg*

kegyelmes urunk akkori praefectusa Leopold Khigl ur is eö kegyelme ezen nyilasok örökös elosztásokban Consentiálván, sőt nem csak consentiált; hanem olyan parancsolatot adott ki, hogy valaki ezután ezen réteket ujabban el akarná osztani és ez osztályban megmaradni nem akarna, tehát az olyanon irremissibiliter 24 frt. desummáltassék, a becsületes Tanács is annuálván.

1725. Mivel hogy a város három vallásbul vagy státusbul áll, úgy mint romano Catholicus, reformatus és rácz vagy görög hiten valókból; azért már ezután is a bíróság köz legyen, mind a három vallás vagy hitben levőkkel, úgy mint hogy a református Státus kétannyi, mint a Catholicusok és ráczok, azért a református vagy helvétia Confessiót valló Státus közül két egymásután folyó esztendőknben legyen a bíró, a két esztendő után pedig a két fél, úgy mint egy pápista és egy rácz állittassék elül a tanácsi rendeletről a voksolásra, kik közül választassanak aztán a bíróságra a közrendtül voks által. Ezen deliberatio pedig mindenkor az ő erejében megmaradjon megmásolhatatlanul még a következőknél is decernáltatott az okért három Státusból álló tanácsi rendtül és minden részről Subscribáltatott és Confirmáltatott unanimi consensu et voto. Ugyanennek bíróságában Determináltatott és Condáltatott ez a liga is propter bonum pacis: hogy mivel *városunkban három religio és majd annyi nemzetek vannak*, de ugyancsak azon egy város; erre való nézve minden hitbeli nép, mely a városnak igaz lakosának tartja magát, akár református, akár pápista vagy rácz legyen, tartoznak egymást úgy mint ezelőtt megbecsülni, úgy hasonlóképen senki is egymás hitét és nemzetségét gyalázní, mocskolni vagy hamisítani, nagy büntetés alatt ne merészelye; sőt inkább mint egy városnak, s egy anyának fiaihoz illik, illendő tisztességet és betsületet minden lakos maga lakos társának, egyaránt megadni köteles legyen. És ha idő változásában a szükséges dolog úgy hozná magával, hogy a pápista fél szorongattatna, vagy református vagy pedig görög valláson levő ráczok; akkor minden voltaképen teljes tehetségekbül tartoznak felkelni és úgy mint szinte magokat minden módon oltalmazni. Ugyszintén ha a magyar a ráczot és a rácz a magyart akármiben, de kivált zenebonás és háborgó időben oltalmazhatja, minden erejükbül és tehetségükbül egymásnak succurálni kötelesek legyenek, úgy a német nemzet iránt hasonlóképen; hogy így mindenféle inpetitorok ellen mintegy hármás kötél erősebbek legyenek, s erősebben megállhassanak. . . .

1771. Ismét Nemzetes Horváth János Uram confirmáltatott a feő Birój hivatalban, mellyben rendeltettek kis Birákul Oravec

Szijasztó András és Iffju Takács János. Ezen esztendőben is szünhetetlen áradások uralkodtak annyira, hogy még az buzák szélén levő töltésüket is a szállások alatt, a város földin elszakasztván, a Tekeres éren annyira kiöntött, hogy a lábon megérve álló buzának tetején ladikokkal lehetett az ebédet a munkásoknak hordani. Ekkor látta az író, hogy a Perregiek magok buzájokat csak nem övedzésig való vízben aratták, és markonként a szárazra hordották. Kaszálló nyilasaink pedig annyira előntettek, hogy a szűrűkre komppal szabadon járhattunk, mely vizeknek megszünhetetlensége miatt Szunnyogra kaszálni menven hajókon, kompokon, az egész város népét Dömsödre kellett eresztetni s onnát ismét visszavontatni. Ezen árvíznek megszünése után szállottak ki Perregiek ujj Peregre, mivel egész faluházoknak nagyobb része mind egész nyáron vízben volt, a hol a falujokban levő Templomjokat elbontván Anno 1772. ujj Templomot építettek, oda ki el hordván a Laczházi régi Templom falainak köveit is. Ezen esztendőben az árvíz miatt, a Baromvásár 14-a Julii a Tekeres Éren tul, a hol az után ez esztendőben által töltés is csináltatott, sátorokba celebrálni kellett. Ezen esztendőben mérette meg Méltóságos Földes uraságunk belső és külső határainkat, N. Hiros György Inzsellér ur által, melyeknek Mappája Szunyogi és Hugyéi az Archivumban találtatnak....

1785. Ezen esztendőben jött be militáris numerisatiója is oly szorosan, hogy a templomokat is vévén, mindenféle házra numerosok tetettek, ollyatén lelkek Conscriptiójával edgyütt, mely szerint minden klassisba való emberek nevek szerint feljegyeztettek, s életek esztendeire és magosságát is kinek-kinek megjegyezvén, II. F. József Császár rendelkezéséből, mint a város Archivumában levő Instructióból ez bőven megtetzik....

1788. Esztendőben N. Csoi István Reformáta részről választatott votum szerint Fő Birói hivatalra, Perceptor lévén Deszpot József Catholicus, kis Birák: Garabarcis József cath. és Tüske János refor. Ennek az ideiben Continuáltatott még a földmérés igen nagy költségkkel; de e mellett jó olvasóm azt is megértetted, hogy a Nagy Török háboru is elkezödvén Nándor-Fejérvár ellen, melyhez sok számu széna Portiókat Hajókon, zabot, Gabonát eö Felsége Armádiájának szükségére, administralnunk kellett, úgy, hogy a Gabonát házanként Conscribálván, tsupán a Háznál levök létele számára meghagyatott summa, a föle pedig ugyan azon Armádiához adminisztráltatott. Mi illeti a széna administralióját, csupán az első Transportushoz, a midön négy hajóval széna lebocsáttatott, és jég között nem tovább, mint Paksig mehetett; Tavaszra pedig egész Futokig lebocsájtattván,

a nagy Deperdita, vagy is a Veszteség 30 Emberre és készü-
tére, több hatodfél száz forintnál lett. Ezen hajókázás pedig
Continuative egész Esztendőn által így folytattatott.

Ebben az esztendőben kezdődött a Gabonának nagy drá-
gasága, úgy hogy egy mérő tiszta Buza négy német forint, az
zab egy Tallér, mely alkalmatossággal több ezer mérő vétető-
dött a város számára és mivel a város Cassájában elegendő
Költség nem volt, kénytelenítettünk Nms. Cseke familia által
letett Szunyogi Pusztá kiváltásának pénzéből, úgymint 3000 fo-
rintból kivennünk s költenünk úgymint 833. forintokat.

Ismét ugyan ekkor az esztendőben, egy Társzekeret, mind
szerezésetül, Sátorostul, négy Loval kellett elkészíteni s az
háboruhoz küldeni. Ugyan akkor Fejszéket, Csákányokat, Sze-
kereket és Rekrutákat nagy költségekkel kellett kiállítanunk.
A nagy Háborut, a midőn az ottan lakozó Török Jobbágyok
megérzték volna, nagy számu népe az Töröknek az Orszá-
gunkban Immigrált, vagyis benszülettek, kik közül is ebben az
szigetségen Hat familia rendeltetett; Ráczevibe négy familia,
Csépre egy, Lóoréra is egy familia, kiknek ő Felsége rendelé-
séből szabad quartély és 4, respective pedig 3 krajczár Lenung
(az az napszám) rendeltetett s adódott.

Ezen esztendőben Reformáta résznek, Uralkodó II-ik Jó-
zsef Tsászár engedelmeiből, a Fa-torony helett Kő-torony állé-
tott ucza felé, melynek is felállítására Ráczevi és Szent-Már-
tony közt levő Szent-Ábrahám-Telekén pusztá Templom falai
elrontatván behordatott.

1789. ... Ugyan ebben az esztendőben Felségek Parancsolattyá-
bul, Normalis Minta Iskolák Ráczevi városában bé jöttek, úgy
hogy addig is, míg azon három classisból álló új iskola felépé-
tetik, addig is a város házát, mely a Duna mellett vagyon, azon
Iskoláknak meg kellett változtatni; még az arestombul is szo-
bát és konyhát kellett az Professzoroknak építtetni, különben
az küldtetett három Professzoroknak helyek nem lett volna
elegendő.

Mely alkalmatosságért az Archivumunkban találkozó Con-
tractus szerint, az Felséges Uraságunk 60 forintokat esztendőn-
ként ajánlani méltóztatott. Azon Professzorok pedig három re-
ligio számára küldettettek, úgy mint: az első, vagyis fő Profes-
sornak Catholicus, második Reformatus, az harmadik, minthogy
Rác vagy Görög Tanító nem találkozott ekkoráig, addig tehát
Catholicus küldtetett. ...

1794. Miklósovits János megmaradt a Biróságban, Perceptora lett
Fazekas János. Ezen esztendőben is nagy erőbe folyt a város
pere, ekkor 1-ső Január indíttatott el Bécsbe Varga István No-

tárus Flges Mária Christina Hercegasszonyhoz s Férjéhez Albert Ő kir. Fenségéhez, mint a Dominium Urához készítettett egy Instantiával, s ő Herczégsek Drezdában levén, csupán Faulhaber nevű Tanácsosok (kinek áldásba maradjon mint jószívű urnak tsak emlékezete is) mentette meg a Notáriust, magára vállalván tudniillik a dolog promotióját, hogy Drezdába nem kellett neki menni.

Ezen esztendő rettenetes száraz lévén, semmi se termett, az elvetett mag 8-ad része se térült meg. Fel is hágott 1 frt. 30 krról a buzának pesti méreje 8 frtra, zabé 3 frtra, ekkor e tájon zabot nem kaphattunk. 14-a Julii vásár végével rettenetes szélvész támadván, sok kár tételek közt a város háza tetejét is leszaghatta. . . .

1797. Károly János fő Biróvá, Czunyi Mihály Perceptorrá tétettek ekkor. A Franciákkal való Háboru nagy erővel folyván már Insurrectio parancsoltatott. A nemesi Rend Lóra kellvén, a város is mint Bálványosi és Skronovetzi pusztáknak és Hugyé-
nak örökös birtokossa, mint egy királyi város, egy Lovas katonát állított, minden fegyverrel, ruhával elkészítve, és ez még az Insurrectio el nem oszlott, illő pénzzel tartatott is. Katonája volt Simon János asztalos hazafi. Sok költségei lévén a Birónak, nem is hagyott mondhatni semmi pénzt a Cassába; hanem a Perceptorra a már tavál Elkezdett Cassát jeles Summával szaporította.

Ekkor osztatott el a Fü-Rét, mind Hugyéba, mind Besnyőbe Ház és szolgálat sorba, úgy hogy a szolgálat nyilas külön darabban adatván a Háztolítól, ha hogy a szolgáló gazda járó marhájából ki fogyna, ennek nyilassa, a nélkül, hogy attól a Ház sor nyilas háborgattatna, más szolgálatra alkalmas Gazdának adattathasson. Ekkor épült Tókerti töltés, a köhid és zsilip. . . .

1799. Ekkor Albert Ő K. Herczégse, boldogult Herczegasszonya után urává levén a Dominiumnak, ebbe statuáltatott. A pompa ment véghez a Ráczevi kastélyban. Regius homo volt Gróf Eszterházy Kázmér, ő Herczégse képét viselte Boros Lajos kir. Tanácsos is mint plenipotentáriussa, a város ki volt világítva, a kastélyban három napi multság, táncz és vendégesség tartatott. . . .

1802. Gózony András Birói hivatalában ismét megmaradt, Perceptorrá lett Varga István. Ezen esztendő rettentő száraz, Martius 23-ikától fogva, a midőn nagy menydörgés és Jégessővel volt. Novemberig soha annyira meg nem ázott a föld, hogy szántani lehetett volna; mégis mivel tavasszal föld árja volt, Buzába, Zabba fél szerint való termés lett. A Buza 9 frtra, a

zab 4 frtra, a kukoricza 6-ra felment. Novemberben egy szántásba vetett a nép nagy része a Szunyogon.

Ezen esztendőben 24-a Aug. délután egy órakor Sándor Jánosné gondatlansága miatt, ki a tüzes pernyét a Baratsi Háza megett levő ólja alá öntötte, tűz támadván, elégett a város felső része keresztül a város házánál kezdvén Pírótt Pál és Radl házáig, mindössze 232 házak. A kár ment 151 ezer és néhány száz frtra. 26-a Aug. rettenetes szélvész egész éjszaka; még a város tűzbe levén akkor is, igen sok helyen a nép szinte kétségbeeséshez volt közel, sem éjjel sem nappal a tűzoltás miatt nem nyughatván; az az egy szerencséje volt a szerencsétlenség közt, hogy napnyugatról jöven a szél, Dunára hordotta a tüzes pernyét, különben is a város többi része is elégett volna. A város szomszédjába levén a Tűz, ennek a fedele is lehányatott s meg nem égett. A Borok jók lettek, de kevés; mert 20. Maji nagy dér levén, sok kárt tett. Ekkor vette a város a Pesti Házat. . .

1804. Albert eö. Kir. Herczege valahára 15-a Aug. meglátogatta Rácz-Kevét. Harangok zugása alatt jött által a Rácz-Kevei révén Pest felől, délelőtti 10 órakor. Tul a Révben Vargha István Notárius, a Tanács és Nép képében rövid deák beszéddel köszönnvén, a Tanács vivát kiáltással fogadta. Egyenesen ment sorba a Templomokat megnézegetni, s mind a hármát megnézvén, a Kastélba számára készült ebédhez ült. Ebéd után a Tanácsot maga eleibe bocsájtotta, s ekkor a Tanács sokszori kérését az örökös Contraktusra nézve megújította; de csak az volt a válasza, hogy nem lehet, kérjen a Tanács mást; nevezetesen ha sokalja az eddig való árendát, abból engedhet; hanem hatalmába nincs örökös Tractusba ereszkedni. S az estve felé elindult, Budára ment, onnan Pestre, a hol akkor nagy Lóger volt s Hadi próbatételek (manöver).

Jó és bő szüret lett annyira, hogy 20 esztendőtol fogva ilyen nem volt; mégis mivel Kecskeméten, Nagy-Körösön, sőt a Budai hegyeken is csak fél termés volt, a bornak lett ára 6 frtokig, a Buza 7 frtig ballagott. . .

1811. Deszpot József továbbra is megmaradván a Biróságban, Perceptorrá lett Varga István. Ezen esztendőben a Lorei Helységgel régen folytatott metális Per valahára mind a Tettes K. Táblán, mind a Septemvirátuson megvizsgáltatván, és az Ns. Vármegyén hozatott Itélet, mely szerint az 1774. Köröskényi Prefectus idejében tsinált és rendelt Lénia a Hármás határtól fogva a Besnyői Fokosak Dunába való szakadásáig megállítot, helybe hagyatott és a már alig látczó régi Határok mind Lorei, mind más Helységbeliek törvényes Executió által felhányattak.

Ezen esztendőben 15-a Mar. publicáltatott azon k. pátens, mely szerint az eddig folyamatba volt Bankó czédulák négy ötöd részeket elveszejtván, az egész Birodalomban egy frtból 12 xr. lett. Azon 15. martiustól fogva minden adót Bankó czédulában ötszörösen kellett mégis fizetni; e miatt 25-a Aug. az ország Gyűlése be is állott.

Azon pénz változás történnén, noha azon 47 ezer frtot, melyet még 1804-ben kölcsönzött a város, már 13-a Mart. Mgos gróf Keglevicsnek le akart volt tenni s véle meg is kínálta; de kétség kívül gyanítván azon méltóság, hogy a 15-a Mart. valamely változás fog a papiros pénz becsében történni, azt fel nem vette s ezen Tehertől a város meg nem szabadulhatván; hanem 10.410 frt. 20 xr., melyet 1-a Jan. 1811. adott volt neki a város, csakugyan az adósságból letörlött. A város kötekedvén, tölle az Interest 1811-re meg is tagadta; de annak a kötekedésnek haszna nem lehetett, mert tsakugyan Scala szerint idővel a Summa, mellyel a Város adós, megállapítván, az Interest is fizettetett, mely Interest a Bankházi pusztá Birtokosi szokták (minthogy azon pusztá megszerzésére volt fel is véve) fizetni.

Ezen esztendő száraz és sovány termésű úgy annyira, hogy az elvetett mag nem mindenütt került meg, kivált az őszibe, — széna is kevés lett, — a Buza felment ujj pénzbe vagy váltó czédulába 14 frtig. A szüret nem igen bőv itt; hanem igen jó borok lesznek — 20 frton felül ballagott az ára....

1821. ... A Tél mult karácsony előtt be állott ugyan, de már Január, Febr., Mart. holnapok (keves éjjeli fagyokat kivéven), csaknem nyári napokkal multak el. Ápril gyakori esőkkel, Május száraz, közepe felé essős. Cserebogár sok, megemésztett mindent. Kevés hasznu essők járván, a szötskö ismét uralkodott, füvet, tavaszit megemésztett. Junius fertelmes szeles, hideg. 21-a Junii nagy kárt tevő dér, usque 20. Julii mindég hives; azután 14-a Septemberig száraz és meleg, ekkor esső. A Duna szüntelen áradt, apadt, ki is öntött 3-or is, leginkább Aug. végével annyira, hogy a szállásokig hajókázni kellett. Septemberbe még jobban ki öntött, nevezetessen a szent Mártonyi Határba, a hol néha a vizet leszokták Tsapolni, által furván a viz a nagy töltést és elszakasztván a belső Határt, Űrgehegy nagy részét, s Űrgehegyet is elborította. Már szent Mihály napkor szöllőt, kukoriczát sokan a vízbe szedték, sok pedig benne veszett. Hügynak nagy része (az ugarok kukoriczával be lévén a nép által erővel vetve) vízzel elborítottatott, keveset vethettek őszit a Lakosok, a mit vetettek is, 8-ber végével tették....

1822. Biróságra választatott Gózony János Cath., Perceptor lett Iffj. Kudar Istvány Ref. először köz rendből. A Tavali Biró

Szente Péterrel illetlenül bántak akkor a töltés elszakadása miatt, mintha az lett volna oka, még a Tanácsba se hagyatván meg. Száraz ősz, azután vizkeresztig locs-pocs. Febr. meleg, Mártius hideg, szeles, kevés essővel.

Ezen esztendőben 10-a Febr. az uradalom igen kegyelmes földes ura Saxoniai és Tescheni Herczeg Albert meghalt Bécsben, ki is alattvalóinak emlékezetében örökké élén, mint elelejthetetlen jó atyok, minden Templomokban különösen a Ráczevei Cath. templomba pompás szertartással eltemettetett. Dominiumnak kellett volna Károly Herczegre, mint a mostani kegyelmesen uralkodó koronás fejedelmünk testvére, Albert herceg és boldogult felesége Mária Christina Herczegasszonyunk mindene örökösére szállani; hanem bizony uralkodó F. cs. királyi Familiának engedtetvén által, 30-a Mart. Zaitsek udvari Secretarius és Fellner Exactor uraknak, ezeknek személyében a királyi Familiai Jogászok Bétsi Directiójának és így ő Felségének, az e végre meghatalmazott Budai Agens Procopius György által, Károly Herczeg ur Uradalmi, az ide tartozó pusztákkal edgyütt, minden Helység Elöljáróit, Papjait, Notáriussait a kastély udvarába rendeltetvén, előttök az általadást megmagyarázván, által bocsájtattak, minden épületek, melyeket Herczeg Albert ur már előre megbecsültetvén, sőt minden papi, mesteri fizetések, Ecclesiák minemű karba való létök felíratatván, s ez nap által ment a Dominium a cs. királyi Familia kezére.

Ezen esztendőben a Révbe is, a kastély mellyett is, az elromlott kereszték hellett más ujjak tsináltattak. Ezen esztendő, mind a Télre, mind nyárára nézve száraz. Kevés töpött szemű lett a Buza, zab pedig a magot alig adta meg. Széna is kevés. A szüret 20. Sept. már elkezdett, oly bőv termés lett, mint 1807-ben. A bor jóságával az 1811-dik sokak ítélete szerint meghaladta, asszuszólló borokat lehetett tsinálni; — indult a bor ára mégis tsak 3 frt., azután felyebb. A Hernyó és Ragya miatt szilva nem lett, kukoricza is nagyon kevés.

Nem tsak a kutak kiapadtak a szárazság miatt; de a Duna is annyira megapadt: hogy a szigetekbe gyalog be lehetett gázolni, sőt néhol száraz lábbal is menni. . . .

1830. Bíró Hering Mihály megmaradt, Perceptor lett Jovanovics Mihály; de 5 nap alatt meghalálozván, helyibe választott Gyeorgyevics György. Nagy havas tél, egész 10-ik Martius lehetett szánkázni, a Jeget is addig járták. 10-a Márt. Hugyé már tele volt vízzel, Jéggel, éjjelenként fagyott. Nem birván tovább minden erőlködésre is a vizet Töltéseink tartani, 20-a Mart. a

kastél előtt, város alsó végén Csárics szálásánál, Betsén, Szig.-Mártomba, sőt a nagy Duna is Teleken alul, berontván, a város allya tele volt vízzel, a szőlőknek is nagy része. A városba, noha a közök eltöltődtek, sok Ház eldőlt, kivált az alszezen. 22-a Mart. elmenvén a Jég, 4 lábnyit apadt; de ismét $1\frac{1}{2}$ lábra visszaáradt, és 4 April, kezdett a víz szállani. Szunyogra is elment a víz, Laczházi szállások nagy része vízzel elöntetett. Az 1809-ik nagy viznél $1\frac{1}{2}$ lábbal volt kisebb ezen víz. Május 10-ike körül ment el a víz Hugyéról, a nyár oly száraz, mint a Tél hideg, havas volt; csak Sept. Essőzött. A Diófák, Szilvafák nagy részbe elfagyván, nem kellett az Uri szék végzését, melly által a szőlőbeli fák ritkíttatni parancsoltattak, telljesíteni, az idő és a fagy végrehajtotta azt. Borok jobbacsák a tavalinál; de még sem állották ki 24 óráig a meleg szobát, megtörtek, zavarodtak. Buza Hugyén a víz miatt kevés, rossz fizető.

1831. Biróvá választott Joanovics János Rác, Perceptor lett Kenessey Márton. Ezen esztendőben a Tél száraz, hideg. Pál napkor kezdett széllel havazni, kemény idő volt Febr. 5-ig, Gyertya-szentelőkor legkeményebb, zuzos hideg, azután lágyult. A Duna 15-a Jan. már beállott, 20-a Febr. a Jég elindult; de megakadván szörnyű vizet öntött, mind alul, mind felyül a városon; különösen a kastélyon felül egy kevéssel. Azután is fagyott éjjel nappal, Febr. végeig havazott szünet nélkül. A Duna 3. Mart. 1 ölnél többet apadt. Ez a nagy víz csak tájunkon volt, alább nem; mert a városon alul akadt el a Jég. Tavaszon is elég, de hideg essők, nyárban is sok esső, nevezetessen Julius 27-diktől fogva 15 nap, hol éjjel, hol nappal nagy essők. A későbbet kaszált szénák feketék lettek, a zabok már lábon megfeketettek, sok Csíra lett. Septemberbe is voltak essők. A szüret kezdetett 10. 8.-bris az éretlen rohadtt szőlőlől soha meg nem tisztuló borok bőven lesznek. Ezen esztendőben 28 ezer Recrutát ajánlván az ország gyűlése, Pest vármegyére 1197, ebből Rác-kevére 13 fő esett; részént Verbunggal, részint erővel állítottak ki.

Ezen esztendőben a még hazánkban sőt Európába ismeretlen Cholera nyavalya Juliusba elkezdvén kegyetlenkedni, uralkodott 8-berig és igen sok, többnyir javabeli embereket és aszszonyokat tépett el. Ezen nyavalya gátlására sok féle más helyekkel való közösülést elzáró tilalmak jöven közbe, sok baj okoztatott az Elöljáróságnak, minden órában tudósítást kellettven a megholtak vagy a nyavalyától meggyógyultak számáról tenni; de minden óvások mellett is a kit a nyavalya meglepett, egy két nap alatt vége lett. Isten őrizze meg hazánkat s városunkat az efféle többszöri csapástól!! (Az innen hiányzó évek-

ről szóló feljegyzések 1836-ig, a Ráckevére vonatkozó okiratok szövegével együtt *Magdics István* praelátus kanonoknak 1888-ban Székesfehérváron megjelent *Diplomatarium Ráckeviense*, Ráckevei Okmánytár című könyvében találhatók.)

A Magyar Szociografiai Intézet szervezete és gyűjteményei.

Írta: *Niklay Péter dr.*

A Magyar Szociografiai Intézet 1924. május havában alakult a 2146/M. E. II. sz. rendelet alapján, azzal a kifejezett céllal, hogy a magyar állam és a környező országok közérdekű viszonyaira vonatkozó adatokat nyilvántartsa. Az eredeti elgondolást, amelynek részleteit is lefekteti az alapító rendelet, és amely lényegében fedi a szociografia fogalmát és munkakörét, a gyakorlatban sok tekintetben már sikerült végrehajtani. A feladat nagysága és az időközben beállott gazdasági nehézségek azonban indokolják, hogy még évek munkájára van szükség a terv tökéletes megvalósításához. Az Intézet tudományos működését a M. Tud. Akadémia fennhatósága alatt fejti ki az igazgatótanácsból e célra kiküldött kuratorium (gr. *Teleki Pál*, *Balogh Jenő* és *Herczeg Ferenc*) ellenőrzése alatt. A közvetlen vezetést dr. *Krisztics Sándor* egyetemi ny. rendes tanár, igazgató látja el.

Az Intézet munkásságának és jelen helyzetének ismertetése során itt csak azokra a munkaköreire szorítkozunk, amelyek a szorosan vett szociográfia szempontjából jelentőséggel bírnak. Nem térünk ki részletesen azoknak a nehézségeknek vázolására sem, amelyek a munkamódszer megállapítása és végrehajtása körül felmerültek, és amelyek természetesen adódnak minden kollektív jellegű munkánál, mint amilyen tipikusan a szociográfia. Csupán megemlítjük, hogy évek során sikerült egy oly tisztviselői kar begyakorlása, amely csekély létszáma mellett is alkalmas a munkálatok vezetésére és a beérkező anyagnak tudománytechnikai szempontból való feldolgozására. Útalunk kell még itt arra a körülményre, hogy a most már rendelkezésre álló igen jelentékeny anyag annak a szervezett nagy gyűjtő munkának az eredménye, amelyet a Budapest székesfőváros vezetősége által éveken át rendelkezésre bocsátott szükségmun-

kások, továbbá egyik-másik egyetemi szeminárium hallgatói az Intézet által szorosan előírt munkamódszer szemmeltartásával végeztek.

Ennek követelményei szerint természetszerűen első a tárgyra vonatkozó irodalom összegyűjtése, aminek során már az első időkben oly hatalmas anyag gyűlt össze, hogy lehetővé vált egy nemcsak hazánk, de az utódállamok, sőt az egész világ társadalmi viszonyait tárgyaló könyv- és folyóirat-bibliográfia összeállítása, amely az 1924-es évfolyamtól kezdődően nyomtatásban is megjelenik, mint az Intézet kiadványa: *Társadalomtudományi Bibliographia* címen. Ez 1924 óta évfolyamonként, eddig 5 kötetben jelent meg, 1929-től napjainkig pedig kéziratban jelentékeny anyag van már együtt. Ennek a munkálatnak szociográfiai szükségszerűsége evidens abból az elgondolásból, hogy a szociográfia az ember társas életének minden megnyilvánulását szemmel kíséri és regisztrálja. Nemzetközi jellege, más államokra és közületekre való kiterjesztése pedig követelménye a tudományosság által megkívánt összehasonlítás lehetővé tételének. Az alapvető és elsőrendű szükségletet képviselő könyvészeti anyagra azonban visszamenően is szükség van, ezért megszerveztük a budapesti könyvtárak Központi *Társadalomtudományi Katalógusát*, hogy minden helyben megjelölhető irodalmi alkotásról tudomást szerezhessünk. Ez általános könyvanyagot foglal magában. A különleges magyar vonatkozású irodalmat azonban logikusan elkülönítettük ettől *Magyar Társadalomtudományi Katalógus* címen, amelynek rendeltetése, hogy minden magyar és magyarországi tárgyú könyv címét magában foglalja. A bibliográfiai és katalógus-anyag állandó fejlesztés alatt áll és teljes kiképzése természetszerűen rendkívül széleskörű lehetőségeket foglal magában. Az Intézet ily irányú gyűjteményei a kutatók rendelkezésére állnak és megkeresésre idevágó információkat is szívesen adunk.

Szorosan vett szociográfiai jellegű és tisztán magyarországi vonatkozású az Intézet másik nagy gyűjteménye, a *Községi Adattár*. A világháború utáni változások a politikai, gazdasági és társadalmi szervezetben, valamint azok tudatos és tervszerű újjáalakításának gondolata, oly viszonyok ismeretét teszik szükségessé, amelyekről eddig kevés tudomásunk volt. A mélyreható változások eddig is számos kormányzati intézkedést kívántak, amelyek azonban távolról sem tekinthetők befejezetteknek. Ezek az intézkedések szükségessé teszik az ország társadalmi és gazdasági szerkezetének legmélyrehatóbb, legrészletesebb ismeretét és pedig, miután hazánk agrár-jellege túlnyomó, elsősorban az agrárlakosságnak és lakóhelyének, a falunak is-

meretét. Ezért vált szükségessé a nemzeti társadalomnak helyzetével foglalkozó tudomány: a szociográfia megalapítása, amelynek célja megismerni a társadalmat a fejlődés minden fokán és annak minden irányában. A részletes megismerés a társadalmi együttélés alsóbb fokozatának, a községnek szociográfiai feldolgozásával érhető el legteljesebben, itt állapíthatók meg a társadalmak megerősödésének vagy pusztulásának okai és az utóbbiak kiküszöbölésének módja. E célra legalkalmasabbnak látszik *Henri Fayol* francia közgazda módszere. Az ő elmélete szerint, amint a helyes üzemvezetéshez szükséges az üzemek legrészletesebb ismerete, úgy szükséges az állam helyes igazgatásához azon adatoknak összegyűjtése, amelyek az államban élő emberek helyzetére, szociális, gazdasági, politikai, jogi, kulturális, néprajzi, egészségügyi, telepedési, történeti fejlődési viszonyaira vonatkoznak. Fayol javaslata nyomán az 1923. évi brüsszeli nemzetközi közigazgatási kongresszus elhatározta, hogy közigazgatási adattárát minden állam tartozik elkészíteni. Ez az elhatározás egybeesett a Magyar Szociográfiai Intézet feladatával és programjával és így irányban megkezdte az adatok összegyűjtésének nagyarányú munkáját. Ebben a munkában azt a módszert tartotta helyesnek, hogy elsősorban a *közvetlen kutatás* által megállapítható adatokat gyűjtse össze, tehát minden rendelkezésre álló forrásmunkát aknázzon ki, amint azok az irodalomban és a statisztikai felvételekben revelálódnak. Csak az így összeállított szilárd alapra és vázra építhető fel helyesen a következő lépés, a *közvetett kutatás*: a kérdőíves és a személyes érintkezés útjain megszerezhető adatgyűjtés. A két eredmény összeegyeztetése és a mutatkozó hibák észszerű kiegyenlítése adhat megbízható, objektív, minden politikai velleitástől mentes szociográfiai képet az ország minden egyes közösségéről, a nagyobb egységekről, tájakról és az egész országról. Ez a módszer, amely egységes és következetes elgondoláson alapszik, eddig helyesnek bizonyult, ha azt más államok hasonló törekvéseivel hasonlítjuk össze.

Az ilyképpen megállapított módszer figyelembevételével és a szigorúan körülírt tudománytechnikai eljárás igénybevételével sikerült eddig egymilliót lényegesen meghaladó adattömeget összegyűjteni, amelyet típusos cédulákra feljegyezve kartoték-dobozokba gyűjtöttünk össze és egyelőre a mai közigazgatási beosztás figyelembevételével rendeztünk. Az adatok *első nagy csoportját a régebbi és új történelmi, irodalmi forrásmunkák és feldolgozások* megjegyzése révén nyerjük, ezek közt feldolgozzuk a régebbi államleirási műveket, mint amelyek a szociográfia előfutáraiul tekinthetők. *Második nagy csoport: az összehason-*

lító statisztikai tabelláké, amelyeknek anyaga a statisztikai forrásmunkák és kéziratok községenkénti összeállításából származik. Ezeknek tárgya: a nemzetiségi, vallási statisztika, életkor, nem, családiállapot szerinti megoszlás, népszaporodás, lakóháztatisztika, a mezőgazdaság művelési ágak szerinti megoszlása, földreformstatisztika (földbirtokmegoszlás az 1924—25. és az 1930. években), állatstatisztikák állatfajok szerint elkülönítve, és végül legújabban beállítottuk az iskolastatisztikát és a mezőgazdasági és ipari foglalkozású népesség községenkénti megoszlását. *Harmadik csoport a közigazgatási évkönyvekből származó adattömeg*. Igen jelentős, folyton fejlődő gyűjtésünk a *helytörténeti és helyleíró irodalom (monográfiák)* katalógusa, amely ma már 10.000 felé jár. Ez egyrészt önálló gyűjtemény, másrészt minden községhez beosztva a negyedik csoportot alkotja. Tervebevéttük a *térképanyag* teljes összeállítását is, aminek kezdetén ugyancsak túl vagyunk. Igen fontos megemlítenünk, hogy a m. kir. belügyminiszter úr Intézetünknek megőrzés, felhasználás és kezelés céljából átadta az 1925-ben kérdőíves módszerrel felvett „*Közigazgatási Tájékoztató lap*”-ok gyűjteményét, amely az ország összes községeit magába foglalja és kitűnő keresztmetszetet ad a községek 1925. évi állapotáról. Megemlítjük, hogy kísérletképen *térképeken és grafikonokon* kifejeztük az erre alkalmas adatokat egyelőre Baranya vármegyére és községeire vonatkozóan. E kísérlet megmutatta, hogy elsőrendű szemléltető módszer egy közigazgatási tájegység megismertetésére. Kutatásainkat újabban kiterjesztettük a nem publikált *levéltári és kéziratári anyagra* is, amit nagy mértékben mozdít elő az a körülmény, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr e célra 3 szakképzett diplomást vezényelt Intézetünkhöz.

Ezekben volt módunk megismertetni a Magyar Szociográfiai Intézet eddigi működését és eredményét, ami kétségtelenül eredményt nyújt arra, hogy a kitűzött célt el fogjuk érni és azzal nagy hasznára lehetünk hazánk sorsának jobbrafordításában.

A Turul Szövetség falumunkája.

A háború utáni magyar fiatalság mozgalmainak szellemi irányzatai közül kétségtelenül az a legjelentősebb, amely a nemzeti összetartozóság és a szociális felelősségérzet felébresztésével megindította az ifjúsági falumunkát. Ez a mozgalom a résztvevők számára nem ígért anyagi előnyöket s mégis a magyar fiatalság legjobbjait állította e munka szolgálatába. Természetesen az ifjúság lelkében ébredő új gondolatok és törek-

vések már korán megmozgatták a legnagyobb magyar bajtársi szervezetnek, a Turul Szövetségnek tagjait is.

1924-ben kezdtek a vidéki bajtársi szervezetek keretén belül megalakulni a falujáró csoportok. Először ötletszerűen, minden egységes akarat és irányítás nélkül, pusztán attól a tudattól hajtva, hogy munkájukkal közelebb hozzák a falut a városhoz. Szeged, Debrecen és Pécs volt a bajtársi falumunka első állomása. Egyik-másik bajtárs vasárnaponként hegedűt vett a hóna alá vagy egy-két költeményt tanult be, a harmadik felkészült egy gazdasági vagy történelmi tárgyú előadásra, volt, aki kuruc nótákat gyakorolt be, s elindultak valamelyik falusi iskola vagy gazdakör felé.

Azóta a szegedi tanyák és a környező községek: Deszk, Szőreg, Szentiván, Tápé, Szentmihálytelek stb. állandó színterei a bajtársi munkának. A debreceni bajtársak is Debrecen tanyaövezetén kezdték a munkájukat. Azzal a különbséggel, hogy az ottani teológusok „Bocskay” Bajtársi Egyesülete segítségével még intenzívebb munkát tudtak végezni és a gazdasági, kulturális és történelmi ismeretek mellé még a vallásos érzület elmélyítésére is súlyt helyeztek.

A pécsi bajtársak körében más irányban indult meg a munka. Itt az orvostári „Csaba” B. E. tagjai Pécs-Gyárváros munkásnegyedeit keresték fel s munkájukkal rengeteg lelket adtak vissza a nemzeti öntudatnak. Ügyesen végezték ezt az orvosi segítőmunka mellett Pécsen a tanárjelöltek „Árpád”, a jogászok „Verböczy” és a kereskedelmi és tanítóképzőt végzetek „Baranya” bajtársi egyesületeinek tagjai a németajkú községeket keresték fel és igyekeztek ellensúlyozni a pángermán izgatást. E munkájuk igen nagyjelentőségű volt, mert sok németajkú honfitársunkban erősítették meg a magyar nemzeti érzést és tették ellenállóvá az idegen izgatással szemben.

Ez volt a kiindulás, de a szétszórt munka öntudatosodni kezdett és az egyes falujáró csoportok felvették egymással az érintkezést. 1931-ben már a bajtársi fiatalság évenkénti nagy seregszemléjén, a Turul országos követőtábora Salló János dr. indítványára a bajtársi falu- és munkásszemináriumok országos együttes ülését rendezte meg. Ez döntő jelentőségűvé vált a Turul életében, mert most már Salló dr. sajtóvezér vezetésével általános munka indult meg, s ez a bajtársi szervezetek jórészt megmozgatta.

A Turul 1932-ben nagy néprajzi gyűjtést rendezett, amelynek sikere a csonka-hazabeli és az elszakított területek szakköreinek elismerését vívta ki. Különösen bevált a néprajzi gyűjtés tájékoztató füzeté, amelyet Dömötör Sándor dr. írt, s amely

egyedülálló ezen a téren. Ma már a bajtársi falumunka a szociográfiai gyűjtésre is kiterjeszkedik s ennek anyagát 1935 végén bocsátja a Turul nyilvánosságra. Ezen a téren különösen jelentősen dolgozik a budapesti orvoskari „Csaba” B. E., melynek tagjai *Halka* Sándor alvezér vezetésével számos község szociográfiáját dolgozták fel. Ugyancsak kiemelendő a jászárokszállási „Csaba Vezér”, a kaposvári „Koppány” és „Bulcsu” s a gyulai „Gyula Vezér”, valamint a hódmezővásárhelyi „Gróf Bercsényi Miklós” bajtársi törzsek falumunkája, amelyek mind a néprajzi gyűjtés, mind a szociográfiai kutatás terén jelentős eredményeket értek el.

Még kell még említenünk a falumunkának azt a különleges fajtát, amelyet a Turul szinte egyedülállóan végez. Ez pedig a falu népének a bajtársi szervezetek munkájába és nevelő hatásába való bevonása. Gyulavári, Jászárokszállás, Debrecen, Kaposvár stb. területén többszáz főből álló kigazda és munkás bajtársi törzsek alakultak, amelyeknek keretén belül együtt van a diplomás fiatal a paraszt- vagy munkás-ifjúval, akik ezáltal érzik azt, hogy az általuk hirdetett magyar testvériség nem üres szólam, hanem valóság.

Az Országos Széchenyi Szövetség falumunkája.

Írta: *Wittig Gusztáv dr.*

A magyar falu és tanyavilág kérdéseivel foglalkozó egyesületek közt legrégebb az ezelőtt 30 évvel, az akkori diákszervezetek által külön e célra létesített Országos Széchenyi Szövetség. Alapításától kezdve ez az alsó néposztályok helyzetét veszi vizsgálat alá, „mert csak a szociális kérdés ismeretével lehet alaposan hozzáfogni a bajok orvoslásához”. Az első kiszállás 1906. február hó 2-án történt Monorra, melyet egymás után követtek a többiek. Kiszállók és előadók kiképzésére tanfolyamokat tartottak és az akkori idők agrármozgalmaiban vitt s megbecsülést szerző szerepük csakhamar feléjük fordította az ifjúság figyelmét. Egymás után alakultak a vidéki Széchenyi Szövetségek is és 1913-ban már kilenc működött, az utolsó békeévben pedig a kiszállások száma meghaladta a százat. Az egyre szebb eredményekre vezető munkát azonban megállította a világháború, mely az egyetemi korosztályokból kikerült tagokat a lövészárokba szólította. E nehéz időkben szünetelt, de már a román megszállás alatt újraéledett a munka, majd az azt

követő években, különösen a Faluszövetséggel karöltve végzett kiszállások évi átlaga ismét elérte, sőt olykor meg is haladta a százat. Ennek a széchenyista nemzedéknek igen nagy része van abban, hogy az ifjúság figyelmének felkeltésével a falumozgalmak mai méreteit elérte. Elegendő itt *Gesztelyi Nagy László*, *Weis István*, *Kerek Mihály* stb. neveit felemlíteni, akiknek irodalmi munkássága közismert.

1931 óta a Szövetség „falumunkája” — e szót ily vonatkozásban először a széchenyisták használták — módszeres falukutatással bővült. Miután a Szövetség célja „a magyar falu gazdasági és szellemi megsegítése, magasabb fokra való emelése és ezáltal egész fajunk boldogabb jövőért folytatott harcához való kitartásának, erejével fokozása, ennek elérésére egyrészről az egyetemi és főiskolai ifjúság figyelmét a magyar falu és problémái felé kívánjuk fordítani, másrészről a gazdasági élet vizsgálatán keresztül a jövő fejlődési irányát kutatjuk. Komoly vizsgálódással, objektív megismerésre, összehasonlításra és helyes megállapításokra törekszünk. Jótanácsok osztogatása helyett olyan megoldásokat keresünk, melyek megvalósítása nagyobb részben szorgalomtól és egyáltalán nem, vagy csak kisebb részben függ az anyagi erőktől, külső (pl. állami) támogatástól. A falut a magyar nemzeti kultúra részeseivé akarjuk tenni, megszabadítva az internacionalista hatásoktól. Nyílt tekintetű, éles szemű s hozzáértő faluvezetők akarunk lenni, akik egykor eljuttatjuk a falut a nemzet életében őt megillető helyre.”

A falumunka három része célkitűzéseinknek megfelelően: 1. a falukutatás, 2. a falunevelés és 3. a faluvezetés. A falukutatás a falu és tanyavilág elméleti és gyakorlati irányú megismerése. A súlyt az utóbbira helyezzük s ezzel függ össze az adatgyűjtés és a felvételezés. A vizsgálandó községre vonatkozó statisztikai, történelmi s más adatok egy részét már a Szociográfiai Intézetben s a Magyar Társaság Falukutató Intézeténél megszerezzük s azokat a helyszínen gyűjtéssel egészítjük ki. A jegyző, tanító, orvos, gyógyszerész, gazdaköri elnök meghallgatása után házról-házra járva, továbbá összejöveletek: fonó, kukoricafosztás, lakodalom, temetés, keresztelő stb. felkeresésével gyűjtjük egybe mindazt, ami a további munkánkhoz szükséges. A feldolgozás célja a kiválasztott falunak vagy tanyacsoportnak olyan kereszt- és hosszmetstetét elkészíteni, amelyre további falumunkánk a község adottságaihoz mértén felépíthető. Gyűjtött anyagunkat aztán a fenti két intézet rendelkezésére bocsátjuk. Munkánk legnagyobb tudást és tapasztalatot igénylő része a falunevelés és segítés. Súlyos felelősségérzet és önkritika az

a két tulajdonság, mely a falukutatás iskoláján keresztül ment falumunkást erre képesíti. Az utolsó ötven év tapasztalatain okulva a falu bezárkózott a városi emberekkel szemben és sajnos, nem egészen ok nélkül. Aki tehát programmal megy falura, jól nézzen magába, nehogy újabb csalódást okozzon. A falu-nevelés fogalmát nem meríti ki a népművelő munka, s elsősorban arra törekszünk, hogy megtaláljuk az utat az egyszerű földművelő vagy munkás ember lelkéhez. Öszinte, önzetlen, becsületes közeledéssel erkölcsi és lelki tartalmat akarunk adni a város és a falu közeledésének.

Falu-nevelő és ismeretközlő munkánk célja a magyar nemzeti kultúra terjesztése, felélesztése és a szövetkezeti, gazdasági, egészségügyi stb. nevelés. Közlési eszközeink az előadás, vetítés, mozi, gramofon, bemutatások, könyvek stb. E téren a földművelő fiatalság és a gazdaifjú csereakciók során világot láttott gazdák bevonására fektetjük a súlyt.

A falusegítés és falugondozás definiálása helyett néhány példát említünk fel. Egyik téli kiszállásunk alkalmával orvostól távol lévő tanyaközségnek mentőszekrényt adtunk. Következő nyáron, amikor a cséplőgép levágta egy legény lábát, egy orvos-tagunk által kiszállása alkalmával elsősegély nyújtására betanított gazdaköri háznagy oly szakszerű kötéssel látta el a sebesültet, hogy beszállíthatták a kórházba s az orvos szerint ez mentette meg az életét. A tagosításra megérett község lakóit szakszerű felvilágosítással látjuk el és meggyőzzük annak helyes és szükséges voltáról. A talajvizes területen épült községben a falak szigetelésére tanítjuk meg a gazdákat, de hosszan folytathatnók még a megtörtént esetek és a reánk váró feladatok felsorolását. Falumunkánk harmadik része a faluvezetés, melynek kritériuma az, hogy hivatással járó legyen. Ez ama széchenyisták munkájában valósul meg, akik hivatásul választják a falu problémáival való foglalkozást s ott helyezkednek el mint ügyvéd, orvos, vagy a közigazgatási pályán mint jegyző, szolgabíró, körorvos, községi mérnök, stb. Természetesen csak az életben való elhelyezkedéssel kerül erre a sor.

A Széchenyi Szövetség falumunkájának mostani megvilágítására néhány adatot közlünk az 1934. évről. A falumunka ismertetése és új érdeklődők bekapcsolódásának elősegítése céljából rendezett faluszeminárium 12 ülésén 18 előadás hangzott el, átlagosan 60 résztvevővel. Szakosztályi üléseinken felolvasásra került 6 tanulmány és 9 község feldolgozása. Nyolc falu- és szövetkezeti bemutatón részt vettek 229-en, négy csoportos megtekintésen pedig még nagyobb számban. Egész évben 337 munkanapot töltöttünk falun.

A jövő munkaprogramja az ország rendszeres feldolgozása. E végből azt 14 körzetre osztottuk s ezeken belül néprajzi és tájegységeket különböztetünk meg. Különleges szempontok figyelembevételével állapítottuk meg a következő körzeteket: I. Budapest és környéke, II. Balaton és környéke, III. Szeged és környéke. Munkatervünk szerint elsősorban minden körzetnek és tájnak egy-egy jellegzetes községét mintaszerűen feldolgozzuk. E tanulmány aztán mértékül és összehasonlításul szolgál a többi falu vizsgálatánál. Az országos központ a körzetek vezetőin keresztül osztja szét és irányítja a falumunkát.

A cserkészek falumunkája.

Írta: *Faragó Ede.*

A magyar cserkészlet kezdettől fogva egyik céljául tűzte maga elé, a háború óta pedig még tudatosabban és rendszerebben úzi a magyar faluval való érintkezést, hiszen már a táborozás is a falura utalja a cserkészt. Sok városi fiú előtt, sajnos, ismeretlen a falu élete, a faji értékeknek e kincseskamrája, melynek a városokénál magyarabb a jellege. Épen ezért egy cserkésznek sem szabad elmulasztania a falu megismerését. A tapasztalat kialakította a gyakorlatot és a köztudatba vitte már a falujárás, *regölés* fogalmát.

A regölés célja mélyebb munka: szolgálat a faluért, amit a cserkészletnek vállalnia kell, s miután ez komolyabb feladat, ezért inkább a 15—18 éves kamaszkorú fiúknak való. A regös-munka két részre oszlik, s a feladat természete vonja meg a határt. A roverek, a kamaszok már rendes regösutatóknak járnak, de az ő feladatuk köre inkább a népművészeti tárgyak gyűjtése, a népköltészet maradványainak megmentése, s esetleg a népszokások felkutatása. Ezen túl következik a falu szociális problémáinak a megismerése és tanulmányozása, de ez már legalább is húsz éven túli fiatalembernek való feladat, mert kellő élet-tapasztalat híján a szükség és nyomor látása könnyen lelki egyensúlyvesztést okozhat.

A rover regösfeladatainak vázolásához visszatérve szükséges, hogy ezek a férfivá serdülő ifjak megismerjék a magyar életgyökeret és megízleljék gyümölcseinek zamatát, fajtaértékét. Ennek módja az, hogy levelezés útján is előkészítik regösútjukat és előre megállapodnak a falu vezetőségével egy kitűzött napban — télen és nyáron egyaránt — amikor betanult eredeti népszínművel, énekekkel szórakoztatják a jelenlevőket. Ízléses cserkészmozgásoknak is helyet adnak, de a hangsúly mégis az ere-

deti népi vonatkozásokon van. Az előadást nem színpadszerűen rendezik, hanem inkább tábortűz módjára vezetik, hogy megszólaljon a falu is és kinyilhasson lelke a regösök előtt. Már itt is lehet anyaggyűjtést rendezni, de az igazi gyűjtőmunka a regösestét követő, rendszerint ünnep délelőttre, vagy estére marad, amikor a házakhoz elszélednek kettesével, belátogatnak a gazdákhöz, elbeszélgetnek, azután rajzolnak, fényképeznek embertípust, kapufélfát, faragott, himzett, festett motívumokat, cserépmunkákat stb. Ilyenkor is gyakran előkerül egy-egy régi tánc, népdal, esetleg népmese vagy a faluról szóló monda.

A rover regősmunkájának ez az egyik része. A másik annak a sok ősi nomád magyar készségnek az összegyűjtése, amelyek által cserkészletünk ízesebben és öntudatosabban magyarrá lehet. Fel lehet építeni egész cserkésztabort a pásztorok, juhászok, kubikusok, csikósok, gulyások, halászok életében használatos kunyhóépítéssel, főzési módjukkal. A pusztai élet szakácsművészetének külön receptjeit össze kell gyűjteni a cserkészlet számára, hiszen a cserkésztabori élet is nomád élet s ezek a receptek abban jól felhasználhatók. Magyar romantikát is adnak ezek a nagyszerű készségek, különösen akkor, ha halászok, pásztorok, időjósok, nyomolvasó, természetismerő tulajdonságait is feljegyezzük s ha megtanuljuk a pányvahajítást, meg a lápi kút egyszerű készítését hasított nádszálból és mindezeket bevonultatjuk cserkészletünkbe. Ha ezt a munkát rendszeresen elvégzi a magyar cserkészlet, akkor a hazaszeretet tudatosabbá fogja fejleszteni és mélyebbre ágyazza a jövő magyarországi lelkében. Az ifjú a romantika színes, délibábos fényén keresztül a való életet is szebbnek fogja látni és jobban megszereti a magyar élet csodálatos világát. Ha feltárjuk előtte ilyen gyűjtő és nomád kalandokkal ízesítve, akkor még vonzóbb és szeretetesebb lesz számára a magyar föld.

A regölés és a falujárás munkája beépült cserkészletünk életébe. Első fokán a falusi fiúkkal való együttes játszás által még a kis cserkészapródoknak is ad feladatot, kedves barátkozási módot, mint ahogy ezt egy-két táborban nagy sikerrel meg is tették. A második fokozat a faluval való ismerkedés a cserkészcsapatok táboraiban, esetleg kirándulások alkalmával is. A harmadik fokozatában a kamaszoknak, roverekeknek ad nagyszerű feladatokat rendes regősutak járásával, negyedik fokozata pedig már öregcserkészeknek, férficserkészeknek való. A falusi ember életmódja, vallásossága, higiéniája, a telepítési kérdések, falutelepülés, tanyarendszer problémái, a falusi kultúra, iskolán kívüli népművelés, nemzetiségi problémák megismerése már tudományos értékű nemzetvédelmi munka.

A „Fiatal Magyarság“ társadalomkutatási munkája.

Írta: Szabó Zoltán.

A gondolkodásmód, mely a mai magyar fiatalság több csoportjában a szociográfiai munkát elindította, bizonyos mértékig a mai idősebb társadalmi rétegek előítéletes látásában leli nyitját. E látás képes arra még ma is, hogy a szociális problémával való foglalkozást baloldali megvilágításban lássa és egy a nemzet egyetemét érdeklő és sorsát döntő problémát e látásával egy politikai párt állandó ellenszenvvel kísért programjába utaljon. E társadalomlélektani légkör adja magyarázatát annak, hogy a fiatalság inkább a szociális valóság, mint a szociális reformokat sokszor kellő alapismeretek nélkül követelő politikai állásfoglalások felé fordul. E fiatal mentalitásnak kiinduló pontja az, hogy épkézláb magyar szociális politikáról nem beszélhetünk mindaddig, míg a szociális probléma magyarországi megjelenésének formái és hatásai nem ismertek, azaz, amíg nincs birtokunkban az ország teljes szociográfiája. E politikai színezetű alapindíték a „Fiatal Magyarság“ szociográfiai kutatásainak egy mélyebb értelemben vett politikai ismeretszerzés alapszínezetét adja. Ez az ismeretszerzés lelki háttére Széchenyi politikai gondolkodásának hatására mutat, annak a személyes élménynek, személyesen átélt politikai látásnak a követelésére, mely csaknem egyedül lehet biztosíték arra, hogy az a politika, vagyis társadalomirányítás, melyre ez a fiatalság készül, a lehető legjobb hatásokkal becsületes lesz. Az e munka mögött megnyilatkozó politikai alapszín már bizonyos mértékig meghatározza a szociográfiai kutatások egyik célját abban, hogy e munka ismeretbeli alapot akar adni egy eljövendő és előkészítendő szociális politika alá. Baconnak az értelmezésében, aki egyik írásában kijelentette, hogy „minden politika, mely nélküli az ország szociális anatómiájának ismeretét, vénasszony kuruzslásához hasonló“.

Míg az utódállamokba jutott magyar fiatalság kereteiben elsősorban a falun élő magyarság nemzetiségében való megtartása volt a falumunkák háttérben meghúzódó célja, addig ez a cél a csonkaország határain belül tisztán szociális. Az itt is, ott is feltűnt szétszóró kísérletek, melyek közül egyedül a Szegedi Fiatalok Agrársettlement mozgalmának kezdeményező munkaközössége érlelte ki teljesen céljait és eszközeit, többnyire nem

jutottak el a teljességig. De összességükben e szétszórt kísérletek mind arra mutatnak, hogy a szociális pártokban és programokban hinni nem tudó fiatalság saját szemével kívánja látni e kérdések tömegét és a jövőendő szociális politika, mely e fiatalságot hívőjének akarja, a szokásos deduktív út helyett az induktív utat kell, hogy kövesse. Azaz ne egy elméletet akarjon úgyahogy ráhúzni a gyakorlatra, hanem a probléma gyakorlati megjelenésének tényeiből kell, hogy az orvoslás módjait megállapítsa. Ez ismeretszerzés a fiatalság egy jó részének politikai programja és ez ismeretszerzés munkájának elvégzése egy újabbfelfogású szociográfiai tudomány megalapozásába torkollik. Az indíték, mint a fentiekből nyilvánvaló, csaknem teljes mértékben politikum, a cél, az e téren jelentkező bajok, bűnök és esetségek orvoslása: szintén politikum. De, ami a kettő között van: a munka a tudomány módszerei és szabályai szerint kell, hogy végbemenjen. Különben marad, ami a kezdeti tapogatózásokban, „regölésekben”, bizonytalankodó falujárásokban volt: romantikus kísérlet falura kiránduló fiatalok kezén. Az a szociográfia, mely az eddigi kísérletek nyomában az eddig történetek szintézisévé ért meg, mint tudomány: része a magyarság egészének ismeretével foglalkozó hungarológiának, mint politikum: alapját, tudományos alapját kívánja adni egy eljövendő magyar politikának. Ismét annak a Széchenyinek gondolata és stílusa szerint, aki „mélyebben vizsgálta a haza lakosait, szomszéd közötti állását, természetajándékait és több effélét”.

A gyakorlatban e munka a „Fiatal Magyarság Szociográfiai Munkaközösségének” keretében talált eddig a legtöbb munkásra. E munkaközösség szerkezetében két csoportot kell megkülönböztetnünk. Az egyikbe azok kerülnek, akik a maguk legszűkebb környezetében, falujában, vagy a maguk vidéki városához közeli faluban végezhetnek kutató munkát. Ezek egy kérdőívnek nevezhető sematikus vázlat nyomán végeznek szociográfiai kutatásokat. E munka első értéke sokszor nem tudományos, hanem nevelésbeli. A kutatás nyomán felkerülő értékek közé nemcsak a feldolgozásokat kell számítanunk, hanem magát az embert, aki e munka kapcsán szerzett tanulságokkal, szociális és politikai élményekkel gyarapodva a jövőben más szemmel és élesebb megvilágításban fogja a jelenségeket és összefüggéseket látni, mint azok a kortársai, akik e nevelő iskolának: a falunak az életével nem ismerkedtek meg. E lehetőségeiben sokszor kezdetleges és csak a legszűkebb alapvonalakra kiterjeszkedő munkarész alapját adja annak a nagyobb készséggel végzendő kutatásnak, melynek művelői már csak szociográfusok lehetnek, vagy olya-

nok, akiknek szaktudománya a társadalomtudományok területét súrolja. Az ezekből összeálló csoportokban szükség van az építésze, az orvosra, közgazdászra, s a publikáció munkájára vállalkozó írókra, akik egyrészt a maguk tudását teszik szociálisabbá és szélesebb látókörűvé, másrészt a maguk szakszemponyjainak föltevésével és a tanulságok levonásával a munka eredményeit gyarapítják, s végzik a szisztematikusabb és tudományosan is szociográfiainak nevezhető munkát. E csoportoknak főként az egyes vidéki kultúrközpontokban való kialakítása a munkaközösség egyik első feladata. Ezek dolgozzák fel a maguk és a helyi gyűjtők által összeszedett anyagot úgy, hogy nemcsak az adatokra, hanem az összefüggésekre is tekintettel vannak.

A különféle szakszemponyoknak a társadalomrajzi kutatás és feldolgozás támogatására szolgáló szerepéről álljon itt néhány idézet a „Fiatal Magyarság” szociográfiai számában közölt iránymutatásokból:

A z e t h n o g r á f u s: „A magyar szociográfiai és néprajzi munkálatoknak is azokat a struktúrákat kell megragadniok, melyekben egységes értelmezést nyernek a különböző népi és társadalmi jelenségek, a néplélek irracionális hevületű aspirációi épúgy, mint az egyke kérdésének társadalmi háttere. Amíg a kutatómunkák ezeket a megfontolásokat nem tudják magukévé tenni, addig a magyar szociográfiai kutatás hézagossá, és igaz feleleteket nem adó marad.” (Ortutay Gyula.)

A m ű v é s z: „Van egy magyar művésztípus, amelyik őse a szociográfusnak. Miért ne szabadna tehát egymás mellé leírni e két szót: művész és szociográfus?! Különösen akkor, mikor a szociográfia ezidő szerint még korántsem olyan sajátos, kebelbeli tudomány, melynek módszere (ha nem téveszti valaki össze a statisztikával) definiálható volna minden intuíció nélkül?” (Buday György.)

A z é p í t é s z: „Az építész feladatának tekinti, hogy körének tényezőivel és a társadalom nagy céljaival összhangba jusson és műveit e szerint alkossa meg. Tudatában van annak, hogy a társadalom struktúráváltozásai az építészetben is megfelelő változásokat eredményeznek. És mi ad pontos képet a kör tényezőiről, a társadalom állapotáról, céljairól, struktúráváltozásáról, ha nem széleskörű, alapos szociális kutatómunka.” (Déman Pál.)

A z o r v o s: „A modern orvos az egyénen túl a fajnak, a társadalomnak is orvosa. A betegségek a kiváltó ok mellett a föltételek egész sorozatára vezethetők vissza. Ezek pedig az egyén sajátos életkörülményeiben és azon túl, annak társadalmi

viszonyaiban gyökereznek. Így kapcsolódik az orvos munkája a szociográfuséval még az egyén védelmében is." (Bonkáló Sándor.)

A kutatás módszerének első meghatározója maga a hely. A módszer annak a közösségnek az alapvető tulajdonságaihoz kell, hogy igazodjék, amelyről a szociográfiai felvétel éppen készül. A módszer nem valamilyen logikai megfontolás nyomán dogmatikusan adott séma, hanem csupán tág keret, hozzávetőleges utalás arra, hogy milyen rendszerben kell az adatokat fel sorakoztatni és az összefüggéseket keresni és feltárni, hogy a feldolgozásban ezek csoportosítása mennél világosabban történhessék meg. A Fialat Magyarság Szociográfiai Munkaközösségének munkájában e módszer maximális kerete körülbelül annyi, amennyit Frederic le Play állapít meg, három támpont (hely, nép, munka) köré sorakoztatva a tüneteket és adatokat. Ami ezen túl módszertanilag még fontos, az mindenütt a hely külön természetéből adódik és ennek megállapítása a kutató első intuitív feladata. Hogy néhány példát mondjunk: Az „Österreichische Wirtschaftspsychologische Vorschungstelle” egy Marienthal nevű ausztriai faluban végzett kutatásában az alappont az, hogy a kutatás előtt pár esztendővel a falut foglalkoztató gyár tönkrement és ezzel az egész falu egyik napról a másikra munkanélkülivé vált és munkanélküli segélyből él azóta is. Ez a teljesen meghatározó erejű körülmény a szociográfiai kutatást a helyzet természetéből következő lélektani irányba tolta el és a kutatás eredményeiben becses adatokat szolgáltat a munkanélküliség lélektanához. A „Fialat Magyarság” kutatásából példa: Tihany, apátsági falu lakosai kilencszáz esztendeig halászatból éltek. Néhány évtizede a balatonmelléki földbirtokosok Halászati Részvénytársaságba állottak össze, azóta a tihanyiaknak tilos halásznia a Balatonban. A halászathoz szokott embereknek azóta egy-két holdnyi földből kell megélniök és új helyzetükbe máig se találták bele magukat. E körülmény, továbbá az apátság állandóan gyakorolt kulturális hatása és az a szociális biztosítotttság, amit az apátság szociálpolitikája nehéz időben jelent, adja azt a hármas kiindulópontot, melyről elindulva a falu szociális állapotára vonatkozó adatokat egységbe fogó összefüggések megtalálhatók. E példákat folytatni lehetne a két veszprémegeyi falun keresztül, melyek egyike ősi magyar nemesi közösség, másika német település, ami meghatározóan befolyásolja a falubeliek életét, egészen az alföldi városok körüli tanyarendszerekig. Mindezek a közös központ nyomában, közös feldolgozásban és feldolgozóknak kaphatják igazi megértőiket.

E rövid vázlat keretében csak néhány utalásban és egy pár megoldandó kérdés fölvetésében lehetett egy pár szint és részletet mutatnom a szociográfiai munka rengeteg kérdést fölvető és rengeteg megoldást váró egészéből. Alig megmérhető a feladatok száma, mely egy szociográfiai munka végzésével kapcsolatban fölmerülhet. Szándékkal szólnék a munka végzéséről és nem elvégzéséről, mert a társadalomkutatás az a munka, melyet nem lehet elvégezni. Egy valamilyen dátummal jelzett állapotrajznak nem lenne sok jelentősége. A szociográfiai felvételek úgy teljesítik igazi hivatásukat, ha nem maradnak meg valamilyen dátumkor éppen fennálló helyzet vázolásánál. A cél az, hogy az adatok és folyamatok, az állapotváltozások és funkcióösszefüggések állandóan vizsgálattassanak és a megállapítások és következtetések a felvétel idejénél tovább éljenek. Ennek az „élő szociográfiának” megvalósítása már egy távolabbi súlyos feladat, mely a falukban künn dolgozó megfigyelőket kíván, akik állandóan figyeljék és jegyezzék az állapotok változását, javulását, rosszabbodását. A pionirmunkák végeztével, a megismerés és megismertetés feladatainak megfelelően, a pillanatnyi állapotrajzok és a bennük levő szociális propagatív erők kihasználása után, ezen állandóan figyelő és állandóan segítő szélesebb rétegek megszerzése, kitanítása és megtartása lehet a legtávolabbi cél. Olyan fiatalok kinevelése, akik magától értetődőnek tudják, hogy kezüket ott tartsák annak a szűkebb társadalomnak az ütőerén, mely körülöttük a világot teszi, legyen az egy falu, vagy maga az ország.

A sárospataki Főiskola Faluszemináriuma.

A sárospataki faluszemináriumi munka összes jellegzetességei a munka autochton jellegéből származnak. 1931 őszén tül-nyomórészt elsőéves teológusokból álló társaság gyűlt össze a főiskola bölcsészeti szemináriumában időszerű szociális kérdések megbeszélésére. E megbeszélések egy teol. tanár vezetésével egész éven át folytak, hetenként egy-egy estén. Mindjárt az első alkalommal vezérfonal után nézett a húsz tagból álló társaság s ezt megtalálta Weis István akkoriban megjelent könyvében: „A mai magyar társadalom”-ban. Ennek a faluval foglalkozó fejezetei adták az első indításokat arra, hogy a szerda esték megbeszéléseinek központjába a mai magyar falu kérdései kerüljenek.

A társaság tagjai, akiket ekkor még semmi különösebb szervezeti közösség nem fűzött össze, túlnyomórészt faluról származott diákokból kerültek ki, s minthogy hivatásuk szerint is a faluba készültek, ezért a megindult munka nem maradt meg a pusztá tanácskozásnál, hanem a következő tanévben, 1932 őszén tettekben is megnyilatkozott. A megelőző évi tanulmányoktól serkentve, a szerda esték baráti közösségének tagjai megrendezték első felfedező útjokat a sárospataki alsóhatár tanyavilágában. Módszerük az volt, hogy egy-egy tanyaközpontba 15—20-an kigyalogolva, kettesével bejárták az ahhoz tartozó valamennyi tanyát és kiszállásuk eredményéről a magukkal vitt kérdőív alapján értékes jelentéseket készítettek.

Az 1931/32. és 1932/33. évek ily munkája magától kívánta a két év elméleti és gyakorlati irányú működésének összefoglalását és a következő tanév őszén a szerda esték társasága faluszeminárium néven munkaközösséggé alakult. Ez legelső feladatának azt tartotta, hogy a munka elméleti és gyakorlati megindításával, s az így szerzett tapasztalatok felhasználásával munkarendet és módszert dolgozzon ki. Ennek a célkitűzésnek eredménye lett dr. Újszászy Kálmán tollából a „Faluszeminárium” című füzet megjelenése, amely egyfelől az 1933/34. munkaév tükrét adja, másfelől annak tapasztalatain okulva, biztos keretek közé fogja és határozott célkitűzés alá helyezi a szeminárium mai és jövőbeli munkáját.

E füzet 11 hegyközi és 7 bodrogi faluba való kiszállás alapján a következőkben jelölte meg a sárospataki faluszeminárium munkáját:

A munka területe elsősorban az a három tájegység, amelynek Sárospatak a kulturális, gazdasági, vagy közigazgatási központját alkotja, vagyis a Bodrogi, Hegyalja és Hegyközi; távolabbról és különösen református egyházi szempontból az egész Tiszáninnen, mint amely területnek Sárospatak mindmáig kulturális központja. A munka végzői egyelőre azok a sárospataki teológusok, akik erre, egy-egy szemeszterre kötelezőleg, önként jelentkeznek. Célja a falu megismerésén, nevelésén és segítésén túl, a munkaközösség tagjainak előkészítése a falu megfelelő szolgálatára. A munka belső és külső. Előbbi a külső falumunkát készíti elő (szak- és szépirodalom, s a módszer ismertetése) s annak eredményeit szakszerűen feldolgozza, azután intenzív propagandát fejt ki a falu iránti felelősség felébresztésére, elsősorban a diákság és a városi intelligencia körében. A külső munka: építés a faluban rendezett előadások, ünnepélyek és ígéhirdetés, valamint szociális segítség útján; konzerválás a falu rajzára vonatkozó sokirányú adatgyűjtés által.

Az 1933/34. év munkájából álljon itt a következő:

Rendezett a faluszeminárium 18 kiszállást, és pedig 11 hegyközi és 7 bodrogi községbe, mindegyik helyen adatgyűjtéssel és szolgálattal. Megfelelő kérdőívek alapján összeállította a meglátogatott községek nagyvonalú falurajzát. 21 gyűlésen ismertette a magyar falura vonatkozó szépirodalom és szakirodalom kiemelkedőbb termékeit. Cikkeivel és előadásaival erőteljes propagandát fejtett ki a falumunka érdekében, elsősorban a pataki diákság körében. Megindította és vezette a környékbeli, elsősorban bodrogi falvak népművészeti alkotásainak a szeminárium kezelése alatti múzeumba való összegyűjtését. A faluszemináriumi munka szélesebb körben, elsősorban a testvér teológiai körökön való elterjesztése érdekében kiadta a „Faluszeminárium” füzeteinek első számát. Megrendezte első háromhetes tanulmányútját a távolabbi magyar élet megismerése s tanulmányozása céljából Délkelet-Dunántúlra.

A munkaközösség ezidei és jövő munkáját a Faluszeminárium című füzet szempontjainak szem előtt tartásával készítette s öt évre szóló munkaterv szabja meg, állandóságát pedig a pataki ifjúság növekvő érdeklődésén és őszinte szolgálni akarásán túl a főiskola és a teol. akadémia tanári karának, valamint az egyházkerületi elnökség és elsősorban a munkát anyagilag is segítő Farkas István püspöknek rokonszenve és támogatása biztosítja.

Falumunka a Pro Christo diákszövetség főiskolai internátusában.

Írta: Kovács Imre.

A Pro Christo diákszövetség főiskolai internátusában (Budapest, VII., Hársfa-utca 59/b.) a falumunka 1934. év elején indult meg és két irányban folyik, egyik a falukutatás, a másik a falugondozás. A falumunka megkezdését az a szerencsés adottság tette lehetővé, hogy az internátusban legnagyobb részben faluról származó egyetemi hallgatók laknak, akik a falu minden társadalmi rétegét képviselik, és akik úgy érzik, hogy elsősorban és különösen nekik, a faluról jött egyetemi hallgatóknak kötelességük a falu mérhetetlen sok baján segíteni, illetve változtatni. Céljuk a falut teljesen megismerni, s a megismert és feltárt bajok orvoslásának módját megtalálni.

Az internátusban faluszeminárium alakult és abban történik az egyéni és közös munka megvitatása és a gyűjtött anyag feldolgozása, továbbá a kiszállások megbeszélése. A kutatásnál nem a történelmi és földrajzi részre fektetjük a súlyt, hanem a különböző társadalmi rétegek sűrűlódásaira és azok okaira, vagyis inkább szociálmorfológiai szempontból vizsgáljuk a szóban forgó egység viszonyait. Mi aktív falumunkára törekszünk és szerintünk nem elég a falu bajait megismerni és megismertetni, hanem azon túlmenően a feltárt bajok orvoslására kell a főszúlyt helyezni. Mi az egyetem elvégzése után ismét haza akarunk menni a faluba és a maitól mind gondolatilag és érzelmileg, mind akaratilag teljesen eltérő faluvezető értelmiség akarunk lenni. Hogy ezt megvalósíthassuk, ismernünk kell a falu életének minden mozzanatát.

A falukutatás egyéni és közös munkával történik. Az egyéni munka a vakációk idején folyik, amikor is az ország különböző részeit keresik fel a szeminárium tagjai és igyekeznek valamilyen kiválasztott helyet megismerni, vagy pedig a saját községük viszonyait tanulmányozzák. Az elmúlt nyáron elkészült Porcsalma szamosmenti község monográfiája, különös tekintettel a lágpgazdálkodásra. Tanulmányoztuk továbbá az alföldi mezőgazdasági munkások és uradalmi cselédek kereseti és megélhetési viszonyait, az orosházi kútszövetkezetet, az endrődi malomszövetkezetet, az Ormánság egykékjét és emberföldrajzi viszonyait. A szeminárium egyik tagja pedig kiment Bulgáriába az ottani dohány- és rózsatermelő és értékesítő szövetkezeteket tanulmányozni. A gyűjtött anyag feldolgozása a faluszeminárium ülésein történik, ahol ezenkívül a faluról időnként megjelenő könyveket ismertetjük és a Bartók—Kodály gyűjtésből népdalokat tanulunk.

A közös kutatómunka Fóton folyik, ahová rendszeresen kiszállunk, és ahol a kutatás mellett népműveléssel, vagyis falugondozással is foglalkozunk. A Fót melletti Újtelepen minden második vasárnap előadásokat tartunk, külön a gyerekek és külön a felnőttek részére. A gyerekekkel, amíg jó idő van, kint a szabadban játszunk, kiviszünk esetleg egy kis cserkészcsapatot és annak tagjai a paraszt és munkás gyerekekkel elvegyülve játszanak. A téli hónapok alatt az újtelepi népművelési kör kultúrházában vetítettképes mesedélutánokat tartunk és magyar népdalokra tanítjuk őket. A gyerekekkel a leghálásabb foglalkozni. Eleinte nagyon bizalmatlanok voltak, de most már anynyira összebarátkoztunk, hogy a végén alig akarnak hazaengedni bennünket. Állandóan hetven-nyolcvan-száz gyerek vesz részt (jobbára tíz év körüliek) a mesedélutánokon.

A felnőtteknek vetítettképes előadást tartunk valami őket érdeklő témáról. Olyan előadásokkal kezdtük, amelyek az érdeklődést felkeltették s legjobban beváltak a természet csodáiról, vizesésekről és tűzhányókról s a tőlük távolfekvő vidékekről és eseményekről szólóak. Amikor az érdeklődés már nagy volt, akkor rátértünk a tulajdonképpeni népművelésre. Sorba vettük Magyarország egyes részeit, kezdve a megszállt területekkel. Ennek megtörténte után részletesebb megismertetésre törekedtünk. Például bemutattuk Magyarország egy érdekesebb területét (Göcsej), vagy a magyar ruha fejlődését és kialakulását az elmúlt századok folyamán. Arra mindig ügyelünk, hogy az előadások lehetőleg egységet alkossanak, így amikor Erdélyről volt vetítés, utána az erdélyi irodalom jeleseit ismertettük szemelvényekkel s erdélyi népzene és népdalt adtunk. Van ugyanis egy kis zenekarunk és énekkarunk, s ezek illusztrálják az előadást. Hasonlóképpen a Felvidékről szóló vetítettképes előadás után felvidéki irodalom és népdal, illetve zene következett. Az előadások rendszerint akként történnek, hogy elvegyülünk a nép közé, beszélgetünk, foglalkozunk velük és akire éppen sor kerül, az kiáll, beszél, énekel vagy szaval.

A kiszállásokról naplót vezetünk és abban feljegyezzük észrevételeinket az előadásról, továbbá hibáinkról, hogy azok többé elő ne forduljanak, s feljegyezzük az újabb lehetőségeket. Például a legutóbbi kiszállásaink egyikén a fiatal legényemberek fordultak hozzánk azzal a kéréssel, hogy szeretnék, ha velük is külön foglalkoznánk. Ez adta a gondolatát annak, hogy kisebb csoportokat létesítsünk és mindenkivel egyéneként foglalkozzunk. Felmerült továbbá az a terv is, hogy a gazdaságban gazdasági szakelőadásokat tartsunk, amit meg is fogunk valósítani, tekintve, hogy vannak közöttünk egyetemi közgazdák és mezőgazdák.

A főtí falukutató munkánk központjában a szociálmorfológiai rész áll. Főten ugyanis a gazdák mellett ipari munkások és a városból kirajzott nyugdíjasok, tehát városi elemek is laknak. Így azután Fót társadalmi tagozódása meglehetősen éles és valósággal ledönthetetlen falak választják el az egyes rétegeket. Az elkülönült társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyait, súrlódásaikat és különösképpen azok okait azért tanulmányozzuk olyan részletesen, mert hiszen ezek megszüntetése a célunk. A falu erős szétagozódásának megszüntetése az intelligencia feladata, az ő részükről kellene kiindulni a közeledésnek. Hogy ez megvalósítható legyen, előbb meg kell ismerni a falu szociálmorfológiáját és Főten a fenálló adottságok közt erősen kiéleződött viszonyok miatt ez könnyebben megy.

Munkálkodásunk nagy nehézségekkel jár, mert az anyagi

alapunk a saját zsebünk, mi magunk fedezzük a kiszállási költségeket, sehonnan semmiféle támogatásban nem részesedünk. Bizonyos mértékig segít az a körülmény, hogy az internátus cserkészcsapata és a faluszeminárium tagjai ugyanazok és így a falumunkát, mint öregcserkészek végezzük és ahol a cserkészekre vonatkozó kedvezmények fennállanak, azokat kihasználhatjuk.

A jövőre vonatkozó terveink közül csak a nyárit említem meg, amikor is egy tipikus, kisebb magyar községben fogunk letelepedni pár hétre és megcsináljuk a teljes szociográfiáját. Olyan faluba akarunk kimenni, amelyik még nincs egyáltalában feldolgozva. Az előkészületeket már most végezzük s minden tag igyekszik megszerezni azokat az előismereteket (okiratolvasás, térképkészítés, stb.), amelyekre nyári munkánk sikere érdekében szükség van. (Falumunkánk részletesebb ismertetése a Magyar Szemle 1935. évi januári számában „Falumunka a Pro Christo Diákokházában” címen jelent meg.)

Az Akadémia dísztermének Lotz-falképei.

(A magyar művelődéstörténet festett szintézise.)

Írta: Kőszegi László.

E díszterem méltó ünnepi tér-lelke egy oly építménynek, melynek alkotója Stüler, porosz építész, a legérettebb renaissance mézén ihletődött. Kissé a pogány bazilikára is emlékeztet, csarnokokkal s karzatokkal — de apsisok nélkül. Lotz Károly egészítette ki (az 1886—1891. években) két apsissal, festői illúzióban lebegő két apsissal, a két nagy hármasképpel.

Úgy ismertük Lotzot, mint kiegészítőt, uralkodót, megkoronázót: a Mátyás templom óriási déli ablaksorán és az északi hajó falán, mely utóbbin Magyarország Patrónájának dicsőségét vonultatja végig tiepolói édességű színcsokrokkal; a királyi palota Habsburgtermének mennyezetén, az uralkodóház apotheoizálásának odalebegtetésével; a Parlament világcsodás lépcsőházának boltozatán, Hungária és a törvények istenítésével; a Curia lépcsőházas udvartermének óriási azur tátongású dongaboltozatán, a főtengelybe helyezve azt a phidiasian méltóságos Justitia istennőt, kinek mérleges balja áldja az emberiséget egy

szőkefényű diadalív tövében, kardos jobbja fenyegeti a bűnt egy eryllynes árnyú ív alján, a kép tulsó hosszoldalán pedig az lgazság nyomában fölvirul a jólét, dús aranysörényű géniuszokkal, ibolya-illatú Múzsacsopottal s az anyagi boldogulás alakjai közt egy valóságos magyar Musa industrialis-szal, egy délceg munkásnővel, Meunier idealizált munkásalakjainak e legpompásabb versenytársával; s hogy mint uralkodik minden zenéi mómorok magasán Lotz, azt az Opera mennyezete mutatja.

Itt pedig, — hogy az Akadémia dísztermének először nyugati falára vessünk egy pillantást, — mily gyönyörűen egészíti ki még azt a románstíliú apsist: a háttérben egy fél mennyboltozat apsisával. Ez az ég az ő mondhatatlan édesen átlátszó azúrjával szinte a végtelenbe ívelődik ki. A román keret pedig csupa árkádos nyílás, hogy ezáltal a teremnek renaissanceához közelebb kerüljön e középkori stílus. És hogy e tonalitás, ez uralkodó kék hangulat, belülről is, szellemiséggel is, át legyen itatva, a művész az emberalakokon is, és pedig három királyi alakon, uralkodtatja a kék színt a mély bíborok fölött, hogy így is jelképezve legyen a tiszta, de transcendensen hideg kereszténylégkör. De Nagy Lajos alakja fölött már olasz napfénytől aranyosak a falak.

Itt ugyanis a magyar kultúrtörténet középkori, keresztény szakában vagyunk. A „Scuola di Atene” mintájára *Szent István iskoláját* mondanék. A másik hármasképet *Corvin Mátyás iskolájának* nevezném. Arról volt itt szó, hogy sűrített víziókban foglalódnak össze művelődéstörténetünk legfőbb korszakai. E két triptychonon kívül tervbe volt véve egy harmadik is, a modern korszak számára, Bessenyei, Kossuth és Széchenyi alakjaival mint főalakokkal.

A két elkészült triptychon közül az egyik a középkort, a másik az újkorból a renaissance és a barokk századaít öleli fel. Corvin Mátyás korával összefüggőnek kellett tekinteni a renaissanceot és az ezzel kapcsolatos barokkot, valamint az ezekhez tartozó mozgalmakat: a reformációt és ellen-reformációt. S a triptychonoknak mint „Iskolák”-nak fejei lettek Szent István és Corvin Mátyás, mindketten latin fényt, olasz hatást sugározttatva.

Nézzük most behatóbban az első „Iskolát”. Egy felölélő tekintet elég, hogy kihozzuk vele az egész triptychon belső kompozíciójának fő gerendázatát, t. i. hogy Szent István központi egyénisége jobbra és balra sugározza kettős tevékenységét: a keresztény tudomány terjesztését és azon keresztény munkálkodását, mely művészeti is lesz. A triptychon balszárnyán a középpontban „Könyves” Kálmánt látjuk, úgy profílozódva balra,

hogy továbbvinni látszik a szent király fölvilágosító működésének vonalát: jobb keze egy könyvön; balja megállít egy boszorkánypört. A hármaskép jobb szárnyán, — bár egy műalkotás látszik fennen uralkodni, Szent László lovasszobra, — mégis feltűnően emelkedik ki és profilozódik jobbra Nagy Lajos nagyszerű alakja, a Könyves Kálmánéval ellenkező irányban, folytatva Szent István másik tevékenységi vonalát, mely már kétszeresen olasz, mert tudományos és művészi.

De térjünk az Iskola fejéhez. Ott áll a szent király, baldachinos trónja előtt, a triptychon közepén, bíboros tónusokkal helyezkedve el a főengelyen. Fölemelt, *bal* keze — szinte az a vas kéz, mely oly kíméletlenül sujtotta agyon a pogányságot, — erősen buzdít a keresztény munkálkodásra; jobb keze, szinte lemondólag leeresztve, elfogadva a keresztény erény túlzásait is, fia szüzességi fogadalmát, szeliden int Szent Imre herceg felé. Ez oldalt ereszkedik féltérdre atyja felé, kezében tartva s keblére szorítva az atyai tanítások tekercsét s profiljának szépségesen áhítatos feszülésével néz atyjára. Szent Gellért védőleg hajlik a herceg fölé s átvenni készül a tekercsét, hogy az ebben foglalt tanításokkal is próbálja megmenteni a trón számára az immár túlságosan égi ifjút. Szent Gellért mögött áll Hartwig püspök, Szent István király életírója. Egészen elől, baloldalt, egy történetírásba mélyedő barát ül; összpontosított pózával s aggastyáni arckifejezésének gazdag csöndjével s az íróasztalkájára tett koponyával még hatásosabban mondja azt a mottót, melyet a lábainál levő repkényes kötéltáblán olvasunk: „Emlékezzünk régiekről“. A király fölemelt balja előtt egy másik barát, ünnepélyes állásban, az apostoli kettős kereszttel; mögötte egy építész szerzetes, a székesfehérvári bazilika modelljével; majd egy másik pap s még egy regős a lantjával. A regős előtt egy érdekes csoport: egy szerzetes, amint egy könyvből magyaráz, s áhítatos figyelemmel hallgatják egy szép leány és egy ifjú, aki ajkára tett ujjával finoman fejezi ki az eltűnődést. Egy bájos „pensiero“. Itt is érezni, hogy Lotz az ő nemes forma- és színérzéke mellett mennyire pszichológus és poéta is, kétszeresen teremő: belső vonalaké, vagyis lelki hajlatoké, melyekre a legtalálókban teremti, simultatja rá a külső vonalakat; s egyformán át tudja itatni színeit is az érzés tűzével vagy halványosságával. Az ily *igazi* művészet mindig tiszteli az ember nagyszerűen komplex-voltát, a lélekből és testből álló embert, kinek differenciált lelke mindig differenciált (tehát jól megrajzolt) testi gerendázatra kell, hogy támaszkodjék. E gerendázatot pedig bizonyára nem cserélnénk el puhányokért vagy egyéb alsóbbrendű lényekért, — vagyis üres esetlenségekért, — amint

ezt bizonyos túlmodern művészek akarnák, kik „haladás”-ról beszélnek és elfelejtik, azaz nem is tudják, hogy az *egyetlen pont*, melyen az ember állandóan érintkezik az Eszménnyel, vagyis a haladás tetőpontjával: a *művészet*. S a művészet remekei, éppen mert remek, fölötté állnak minden haladásnak. S aki — veleszületett és kiművelt szem és szakértelem hiányában — nem ismeri a művészet e magasságát és még azt a sajátos függetlenséget, mellyel az a környező természettől, társadalomtól és világnézettől annyiszor ellebeg, de tökéletesebbé lebeg, sőt sokszor vezetőül lebeg emberek és eszmék előtt is, — aki ezt nem ismeri, az osztályozgathat „kor-művészeket”, de az esztétika és művészettörténet igazi mélyébe sose láthat, és ami szomorúan fődolog: közepes divatosságokat fog méltatni, de azt sohasem, hogy Lotz a XIX. század legnagyobb freskófestője volt. Még nemzeti műkritika oly öngyilkosságokat nem követett el, mint a mienk, melynek például egy Lotzról sincs még könyve.

Érdekes még az első triptychon középső kompozíciójának alján a román stílusú keresztelő medence szerepe: egyrészt szinte alapvető feltétel, mely fölött az egész hármasság képformai és szimbolikus komplexuma lebeg, másrészt az a szimbólum, mely az egész triptychon egyházas eszmei gerendázatát hordozza. Megfelelő szerepe van a másik triptychonon a földgömbnek, a renaissance világi érdeklődése kifejezőjének.

Hangsúlyoztuk már a baloldali szárny főalakjában, Könyves Kálmánban, a keresztény felvilágosodást. E felvilágosodásnak mindjárt látjuk is, a királytól jobbra, lenn, két áldozatát: egy öreg pogány magyar lantos éppen szétszakítja lantját; egy ősmagyar pap pedig egy feldöntött pogány oltárra roskad és leeresztve kardját, siratja az ősi hit pusztulását. Fölöttük jobbra Rogerius mester, az olasz kanonok, kezében Carmen miserabile-jével, melynek sirámai nem emlegetnek — hála Isten — semmi-féle tatárpusztította latin (oláh) testvéreket, kikről egy olasz biztosan megemlékezett volna, ha akkor már ott lettek volna. Mellette Szűz Szent Margit, IV. Béla leánya. Balra, tudós szerzetesek csoportja fölött, a híres prédikátor Temesvári Pelbárt.

A triptychon szárnyának közepén áll Nagy Lajos; fölötté tornyosul szinte Szent László híres bronz lovasszobra, a Kolozsvári testvérek műve. Nagy Lajos, mint aki nemcsak a tudománynak, hanem a művészeteknek is pártfogója, látható esztétikai gyönyörrel szemléli a pécsi egyetem gótikus modelljét. Feljebb, a jobb sarokban egy olasz freskó-festő, amint javában dolgozik, korarenaissance színek tavaszi ábrándosságát lehelve felénk; és tőle balra három alak néz le a karzatról: a középkori színházi „három királyok”. Irodalmi jelenet van a kép jobb-

oldali alján is: egy magyar földműves ül a lépcsőkön és mondatokat mesél a krónikásoknak, Anonymusnak, Tamás esperesnek és Thúróczinak, kik nagy figyelemmel hallgatják. Az a népköltészet tehát, melyet a keresztény hittérítők zordon buzgalma majdnem megsemmisít, itt részben még megmentődik. A királytól jobbra, közte és egy öreg építész közt, a hősköltészet ígérete izzik — Toldi lovag bíborruhás alakján. Nagy Lajostól balra még fényes udvari papok; ezek előtt, az előtérben két dominikánus, az egyikük Juliánus barát; éppen indulóban vannak a turáni őshaza felé. A távolok illata rajtuk.

A másik triptychon már másfajta apsist mutat; kevesebb az azúr, annál több a szőke márvány. Mindent a renaissance világias fénye tölt el. Nem a kék ég uralkodik, hanem a kőnek az az idealizmusa, ami a márvány. Pompázik a bíbor, a cinóber s a szépséges meleg sárga; zeng mindez, mint a római Sant Ignazio szentélye félkupolájának tonalitása. Annál erősebben válik el mindettől a balszárny baloldalán egy sötétszürke komplexum, melyben a reformáció magyar képviselői helyezkednek el. A középső kép alján a világi szellem eszközei, glóbus, könyvek, sajtó, — mind ellentétben a szembenlevő triptychon keresztelő medencéjével.

Nézzük most a nagy elosztást. Könyvtárának apsiszerű állványa előtt ül Mátyás király. Az ő renaissance egyénisége is, mint előbb a középkori Szent Istváné, két irányban sugárzik ki: a balszárny közepén áll Pázmány Péter, ki magyar irodalmi jelentőségén kívül egy olasz eszme képviselője is, az ellenreformációé; a jobbszárny közepén Zrinyi a költő és gondolkozó, ki szintén gazdag az olasz hatásoktól: Tassóétól és Macchiaveliétől. De térjünk vissza Mátyás királyhoz. Uri fesztelenséggel ül trónján és élvezi olasz vendégeinek és magyar humanistáinak társaságát. Jobbról látjuk az olaszokat: először egy fejet, mely az egyik Lippié volna, ha igazán jártak volna itt; utána következik Carbo; azután Bonfini, amint éppen följárnlja a királynak a Decasokat; mögötte Galeotti áll, a „maitre de plaisirs”; végül egy daliás szép olasz, Ranzano. Mátyás másik oldalán először egy barát, majd Vitéz János püspök, kezében az Academia Istropolitana alapítólevelével; utána Janus Pannonius, a poéta-lélek meleg, szép ívelésével, odahajló pózában. Az utolsó profil büszke tartásán érzik a későbbi pápajelölt: Bakócz. Balról lenn két magyar tudós: Apor Péter, kezében a Metamorphosis Transsilvaniae-val és Beythe István, az első növénytanírónk.

A triptychon balszárnya közepén méltán áll vezéralakul Pázmány Péter, Richelieu egyenlő rangú kortársa, ki a folyékonyabb és színesebb magyar nyelvet személyesen, saját írói

tehetségéből teremtette meg, míg a nagy francia bíboros az ő nemzete nyelvét az Akadémia megalapításával segítette tőkélyre, átlátszó folyékonyagra. Pázmány mellett a jezsuita Káldi, a biblia-fordító.

Balról a protestáns írók nagy csoportja. Az elül álló alak, lendületes gesztusával szinte most teremti meg a magyar szó verses lendületét: Erdősi Sylvester János, ki először fegyelmezte bele a magyar szótagokat a klasszikus időmértékbe s ezáltal megalapozta a magyar nyelv csodálatos énekelhetőségét, a magán- és mássalhangzók egyenletes elosztása folytán. A protestáns írók fölötti karzaton méltán uralkodik nagy mecénásuk alakja, Bethlen Gábor; mellette még Lórántffy Zsuzsánna, igazi nagyasszonyi egyszerűséggel.

Jobbra lenn, Pázmány alatt ül a lépcsőkön Károlyi Gáspár, a protestáns biblia-fordító. Mellette áll impozánsan, a jog díszes pilléreként, a Tripartitum nagy szerzője, Werbőczy. Pillérszerűségének érdekes fölbeli folytatása az a korinthusi oszlopos csarnokrészlet, mely Mátyás könyvtárapjsát zárja le. Werbőczy mellett még Forgách Ferenc, azután e fölött Istvánffy és Verancsics.

A triptychon jobb szárnyának vezető alakja Zrinyi, a hős, gondolkozó és költő. Szinte a lateráni Sophokles „férfiasságával, úri gráciájával” van beállítva. Mellette jobbra barokkos ívelődéssel Gyöngyösi, amint valami kacér hódolattal feszíti kissé visszahúzott fejének profilját — a Murányi Venus felé, aki ott ül a karzat legszélén, szinte ábrándosan lekacsintó pózban a színes, csengőszavú poéta felé; Veronese „Triomfo di Venezia”-jának balusztrádról lekönyöklő édes delnői jutnak eszünkbe, gyöngyöző szépségükkal. Szécsi Mária mellett Pekry Lőrincné. Gyöngyösitől jobbra II. Rákóczi Ferenc nemes alakja; hozzája símul, jellemzően elmélázó tartással, Mikes Kelemen. Tőle tovább Révai és Faludi. Balról Zrinyi alatt ül Ilosvai Selymes Péter, leeresztett lantjával, szinte várva hősenek nagy, igazi feltámasztóját. Mögötte egy török álló alakja, Haller Jánossal és Rozsnyai Dáviddal eleven pillérköteget alkot a korinthusi csarnokrész alá. a Werbőczy-csoport pendantjaként. És the last not least: jobbról az előtérben a lépcsőkön lefelé ballag Balassa Bálint, az első belülről zenélő magyar versíró, amint hajtja kedve és zaklatott sorsa a szabad, szélviharos, de illatos mezők felé. A távolságok illata is vonzza, mint az első triptychon Juliánusát. Bánatai és vágyai terhe gyönyörűen hajlítja, de lendíti is előre, fejének méla vonalát; balja átcsapta a köpenye szárnyát a jobb vállára, ami az elindulás lendületének megkapó kifejezője. Itt is, mint mindig, a lelki és testi kettős kincsű embernek nagyszerű ábrázolója Lotz mester...

Község-monográfia pályázat.

A Magyar Társaság Falukutató Intézete elő akarja segíteni a nemzetnevelő hatású szülőföldismeret kifejlődését, elsősorban pedig azt, hogy a falvak mai és jövőbeli vezetői és tanácsadói rendszeres vizsgálódással legalább egy község, vagy tanyavidék gazdasági és szociális állapotait alaposan megismerjék s a bajok okaira és orvoslásmódjára rájöjjenek.

Ennélfogva a vizsgálódás megkönnyítésére kiadtuk a „Falukutató Vezérfonalát”-t s az annak kérdőpontjai és útmutatásai alapján készült s hozzánk 1935. december 31-ig benyújtott **községmonográfiák** jutalmazására egyelőre 1.400 pengőt: három 200 pengős és nyolc 100 pengős pályadíjat, két arany-, tíz ezüst-érmet s több oklevelet és nagyobb könyvjutalmat tűztünk ki. Egyes közintézmények is további díjakat fognak kitűzni.

A monográfia lehet általános jellegű, mely a vizsgált község fontosabb föld- és természetrajzi, gazdasági, népi és társadalmi tényezőire egyaránt kiterjeszkedik, de lehet a kutató szakismereteinek s kitűzött céljának megfelelően **szűkebbkörű**, így gazdasági avagy társadalomrajzi, szociál- vagy népesedéspolitikai, földrajzi stb. irányú, mely a távolabbi kérdéscsoportokat csak nagy vonásokban dolgozza ki. A történelmi rész rövid legyen s a fejlődés megvilágítására törekedjék (település- vagy néptörténetet adhat az ezekben jártas kutató). A monográfia végén a tárgyilagoss megfigyelések alapján rá kell mutatni a fejlődés akadályaira s a hiányokra és a tennivalókra.

Azok részére, akik a fenti titkos pályázaton nem kívánnak résztvenni, de Vezérfonalunk II—VIII. kérdéscsoportjai közül hajlandók egy-kettőt kidolgozni, 1935. október 15-én lejáró külön nyílt pályázatot hirdetünk. E kisebb terjedelmű pályamunkák díjazására egyelőre tíz ezüstérmet, több oklevelet és húsz 40 pengős pénz- illetve könyvjutalmat tűzünk ki. A legkiválóbb pályaművek kinyomtatását anyagilag is elősegítjük. A pályamunkák a negyedív alakú papír egyik oldalára olvashatóan, vagy géppel írva küldendők be. A titkos pályázatnál jelzés levélben, a nyílt pályázatnál pedig a pályamunkán a szerző neve, foglalkozása és pontos lakóhelye feltüntetendő.

Bővebb tájékoztatást nyújt a 64 oldalas Falukutató Vezérfonala, amelyet kutatók részére 1 pengő kedvezményes áron küldünk meg. A 89.367—VII. 1/1935. sz. V. K. M. rendelet e vezérfonalnak könyvtárak részére való megszerzését ajánlotta.

Budapest, 1935. május 1.

A MAGYAR TÁRSASÁG FALUKUTATÓ INTÉZETE

Budapest, IV., Szerb-utca 23. sz.

Dr. Steinecker Ferenc
elnök.

Dr. Bodor Antal
igazgató

Katonai térképek a m. kir. áll. Térképészet kiadása

Kaphatók Kókai Lajosnál, Budapest, IV., Kammermayer K.-u. 3. Tel.: 89-444.

1:25.000 mértékű felvételi térképek Csonka-Magyarország területéről. Az egyes lapok átlagos nagysága 56×76 cm. Minden 1:75.000 mértékű térkép négy részre van elosztva, egy-egy ilyen negyedrészt területét ábrázolják az 1:25.000 mértékű lapok. Összesen 414 különböző lap kapható. A régi kiadású lapok ára a P 2.—. A helyesbített új kiadású színes lapok ára a P 3.60.

1:75.000 mértékű részletes térképek Csonka-Magyarország területéről. Összesen 122 lap, átlag 37×50 cm nagyságban. Megrendelési számok az alanti áttekintőlap szerint. Ára laponként 60 fill., 80 fill. vagy 1 P.

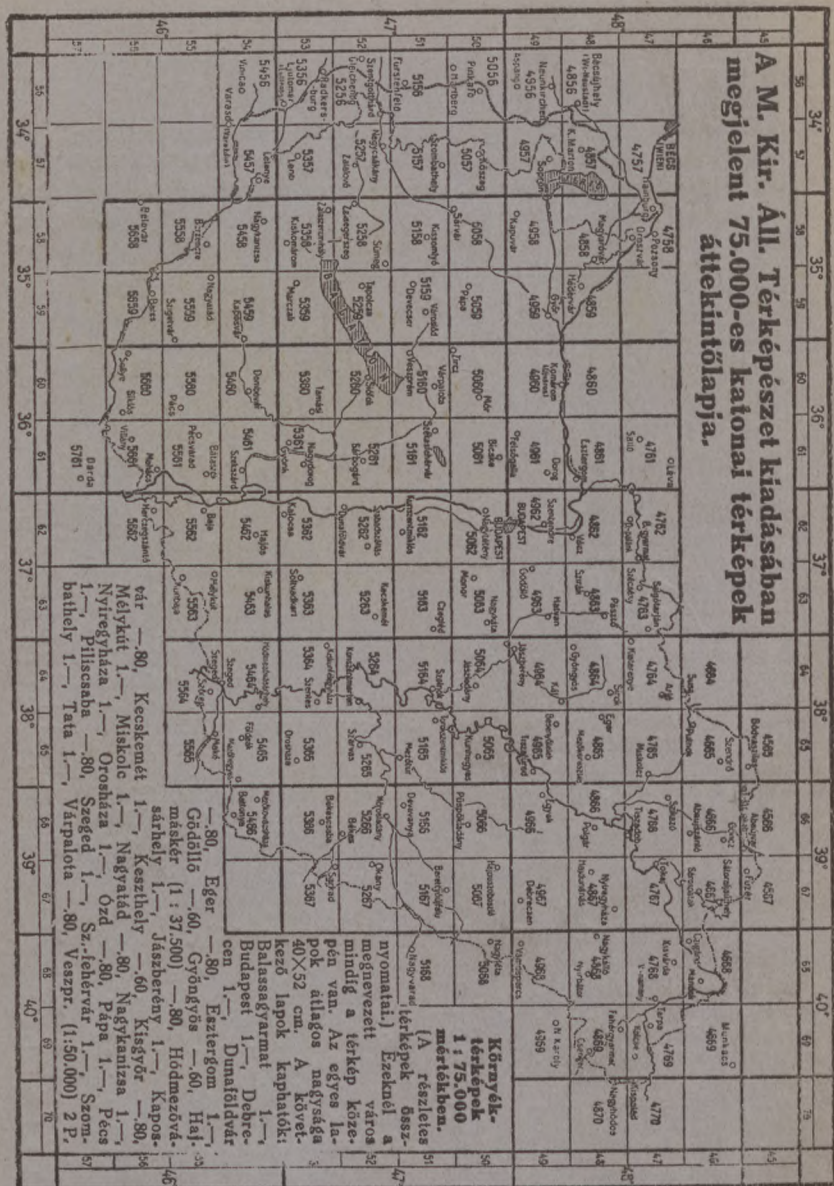
Turista- és evezőstérképek. Városok és fürdők.

Balaton környéke, 1:75.000 . . . 3.—	Kecskemét, 1:10.000 . . . —.50
Balatonalmádi, 1:10.000 . . . —.30	Kőszegi hegys., 1:40.000 . . . 1.—
Balatonboglár, 1:10.000 . . . —.20	Mátra, 1:50.000 . . . 2.—
Balatonföldvár, 1:10.000 . . . —.30	Mecsek, 1:75.000 . . . 1.50
Balatonfüredfürdő, 1:10.000 . . . —.30	Parádfürdő, 1:10.000 . . . —.20
Balatonlelle, 1:10.000 . . . —.40	Pécs . . . 2.—
Balatonszemes, 1:10.000 . . . —.20	Pilis-hegys., turista, 1:50.000 . . . 2.—
Börzsönyhegys., 1:50.000 . . . 2.—	Pilis-hegys. téli sport, 1:50.000 . . . 2.—
Budai hegyek, turista, 1:37.500 1.—	Siófok, 1:10.000 . . . —.20
Budapest, 1:25.000. Utcaj.-zék. 2.—	Sopron város, 1:12.500 . . . —.50
Budapest, 1:15.000. Házszám. 1.50	Sopronhegys., 1:25.000 . . . 1.—
Bükk-hegység, turista, 1:50.000 2.—	Tihany, 1:10.000 . . . —.30
Debrecen, 1:10.000 . . . 2.—	Velencei tó környéke, 1:25.000 1.—
Fonyód, 1:10.000 . . . —.20	Vértess-hegys., turista, 1:50.000 1.—
Karancs és Medves, 1:40.000 . 1.—	Zamárdi, 1:15.000 . . . —.30

Utikalauzok. Turista útmutatók.

Aggteleki cseppkőbarlang . . . 5.50	Kőszeg . . . 1.—
Bakony . . . 5.—	Magyarország (Lloyd) . . . 10.—
Balaton és környéke . . . 5.—	Mátra . . . 4.—
Börzsönyi hegység . . . 1.60	Parádfürdő . . . 1.—
Budai hegyek . . . 2.—	Pécs (Szőnyi) . . . 2.40
Budapest és környéke . . . 2.—	Pilis-hegys. kalauza . . . 2.—
Bükk-hegység . . . 4.50	Sárospatak . . . 2.—
Eger és környéke . . . 1.—	Sopron . . . 1.—
Esztergom (61 képpel) . . . —.80	Sümege . . . 1.—
Felső-Dunántúl . . . 4.50	Székesfehérvári kalauz . . . 1.—
Kalocsa és vidéke . . . 2.—	Vác . . . 1.20
Kaposvári kalauz . . . 2.—	

Sárkány Nyomda R. T. Budapest, VI., Horn Ede-utca 9. Tel.: 22-1-90.